

ISSN 2072-0297

МОЛОДОЙ УЧЁНЫЙ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

13
ЧАСТЬ 2022

16+

Молодой ученый

Международный научный журнал

№ 13 (408) / 2022

Издается с декабря 2008 г.

Выходит еженедельно

Главный редактор: Ахметов Ильдар Геннадьевич, кандидат технических наук

Редакционная коллегия:

Жураев Хусниддин Олтинбоевич, доктор педагогических наук (Узбекистан)
Иванова Юлия Валентиновна, доктор философских наук
Каленский Александр Васильевич, доктор физико-математических наук
Кошербаева Айгерим Нуралиевна, доктор педагогических наук, профессор (Казахстан)
Куташов Вячеслав Анатольевич, доктор медицинских наук
Лактионов Константин Станиславович, доктор биологических наук
Сараева Надежда Михайловна, доктор психологических наук
Абдрасилов Турганбай Курманбаевич, доктор философии (PhD) по философским наукам (Казахстан)
Авдеюк Оксана Алексеевна, кандидат технических наук
Айдаров Оразхан Турсункожаевич, кандидат географических наук (Казахстан)
Алиева Тарана Ибрагим кызы, кандидат химических наук (Азербайджан)
Ахметова Валерия Валерьевна, кандидат медицинских наук
Бердиев Эргаш Абдуллаевич, кандидат медицинских наук (Узбекистан)
Брезгин Вячеслав Сергеевич, кандидат экономических наук
Данилов Олег Евгеньевич, кандидат педагогических наук
Дёмин Александр Викторович, кандидат биологических наук
Дядюн Кристина Владимировна, кандидат юридических наук
Желнова Кристина Владимировна, кандидат экономических наук
Жуйкова Тамара Павловна, кандидат педагогических наук
Игнатова Мария Александровна, кандидат искусствоведения
Искаков Руслан Маратбекович, кандидат технических наук (Казахстан)
Кайгородов Иван Борисович, кандидат физико-математических наук (Бразилия)
Калдыбай Кайнар Калдыбайулы, доктор философии (PhD) по философским наукам (Казахстан)
Кенесов Асхат Алмасович, кандидат политических наук
Коварда Владимир Васильевич, кандидат физико-математических наук
Комогорцев Максим Геннадьевич, кандидат технических наук
Котляров Алексей Васильевич, кандидат геолого-минералогических наук
Кузьмина Виолетта Михайловна, кандидат исторических наук, кандидат психологических наук
Курпаяниди Константин Иванович, доктор философии (PhD) по экономическим наукам (Узбекистан)
Кучерявенко Светлана Алексеевна, кандидат экономических наук
Лескова Екатерина Викторовна, кандидат физико-математических наук
Макеева Ирина Александровна, кандидат педагогических наук
Матвиенко Евгений Владимирович, кандидат биологических наук
Матроскина Татьяна Викторовна, кандидат экономических наук
Матусевич Марина Степановна, кандидат педагогических наук
Мусаева Ума Алиевна, кандидат технических наук
Насимов Мурат Орленбаевич, кандидат политических наук (Казахстан)
Паридинова Ботагоз Жаппаровна, магистр философии (Казахстан)
Прончев Геннадий Борисович, кандидат физико-математических наук
Рахмонов Азиз Боситович, доктор философии (PhD) по педагогическим наукам (Узбекистан)
Семахин Андрей Михайлович, кандидат технических наук
Сенцов Аркадий Эдуардович, кандидат политических наук
Сенюшкин Николай Сергеевич, кандидат технических наук
Султанова Дилшода Намозовна, доктор архитектурных наук (Узбекистан)
Титова Елена Ивановна, кандидат педагогических наук
Ткаченко Ирина Георгиевна, кандидат филологических наук
Федорова Мария Сергеевна, кандидат архитектуры
Фозилон Садриддин Файзуллаевич, кандидат химических наук (Узбекистан)
Яхина Асия Сергеевна, кандидат технических наук
Ячинова Светлана Николаевна, кандидат педагогических наук

Международный редакционный совет:

Айрян Заруи Геворковна, кандидат филологических наук, доцент (Армения)
Арошидзе Паата Леонидович, доктор экономических наук, ассоциированный профессор (Грузия)
Атаев Загир Вагитович, кандидат географических наук, профессор (Россия)
Ахмеденов Кажмурат Максutowич, кандидат географических наук, ассоциированный профессор (Казахстан)
Бидова Бэла Бертовна, доктор юридических наук, доцент (Россия)
Борисов Вячеслав Викторович, доктор педагогических наук, профессор (Украина)
Буриев Хасан Чутбаевич, доктор биологических наук, профессор (Узбекистан)
Велковска Гена Цветкова, доктор экономических наук, доцент (Болгария)
Гайич Тамара, доктор экономических наук (Сербия)
Данатаров Агахан, кандидат технических наук (Туркменистан)
Данилов Александр Максимович, доктор технических наук, профессор (Россия)
Демидов Алексей Александрович, доктор медицинских наук, профессор (Россия)
Досманбетов Динар Бакбергенович, доктор философии (PhD), проректор по развитию и экономическим вопросам (Казахстан)
Ешиев Абдыракман Молдоалиевич, доктор медицинских наук, доцент, зав. отделением (Кыргызстан)
Жолдошев Сапарбай Тезекбаевич, доктор медицинских наук, профессор (Кыргызстан)
Игисинов Нурбек Сагинбекович, доктор медицинских наук, профессор (Казахстан)
Кадыров Кутлуг-Бек Бекмуратович, кандидат педагогических наук, декан (Узбекистан)
Кайгородов Иван Борисович, кандидат физико-математических наук (Бразилия)
Каленский Александр Васильевич, доктор физико-математических наук, профессор (Россия)
Козырева Ольга Анатольевна, кандидат педагогических наук, доцент (Россия)
Колпак Евгений Петрович, доктор физико-математических наук, профессор (Россия)
Кошербаева Айгерим Нуралиевна, доктор педагогических наук, профессор (Казахстан)
Курпаяниди Константин Иванович, доктор философии (PhD) по экономическим наукам (Узбекистан)
Куташов Вячеслав Анатольевич, доктор медицинских наук, профессор (Россия)
Кыят Эмине Лейла, доктор экономических наук (Турция)
Лю Цзюань, доктор филологических наук, профессор (Китай)
Малес Людмила Владимировна, доктор социологических наук, доцент (Украина)
Нагервадзе Марина Алиевна, доктор биологических наук, профессор (Грузия)
Нурмамедли Фазиль Алигусейн оглы, кандидат геолого-минералогических наук (Азербайджан)
Прокопьев Николай Яковлевич, доктор медицинских наук, профессор (Россия)
Прокофьева Марина Анатольевна, кандидат педагогических наук, доцент (Казахстан)
Рахматуллин Рафаэль Юсупович, доктор философских наук, профессор (Россия)
Ребезов Максим Борисович, доктор сельскохозяйственных наук, профессор (Россия)
Сорока Юлия Георгиевна, доктор социологических наук, доцент (Украина)
Султанова Дилшода Намозовна, доктор архитектурных наук (Узбекистан)
Узаков Гулом Норбоевич, доктор технических наук, доцент (Узбекистан)
Федорова Мария Сергеевна, кандидат архитектуры (Россия)
Хоналиев Назарали Хоналиевич, доктор экономических наук, старший научный сотрудник (Таджикистан)
Хоссейни Амир, доктор филологических наук (Иран)
Шарипов Аскар Калиевич, доктор экономических наук, доцент (Казахстан)
Шуклина Зинаида Николаевна, доктор экономических наук (Россия)

На обложке изображен *Иммануил Кант* (1724–1804), немецкий философ и один из центральных мыслителей эпохи Просвещения.

Родился Кант в религиозной семье в пригороде Кенигсберга в Пруссии. Его отец Иоганн Георг Кант работал ремесленником и изготовлял седла, а мать Анна Регина вела домашнее хозяйство. В семье Кантов было двенадцать детей, Иммануил родился четвертым. Многие из ребятишек погибли в младенчестве от болезней. В живых остались три сестры и два брата. Дом, где Кант провел детство с большой семьей, был мал и беден. В XVIII веке строение было уничтожено пожаром.

Родители Канта были приверженцами особого течения в лютеранстве — пиетизма. Анна Регина учила сына основам веры, а также прививала маленькому Иммануилу любовь к окружающему миру. В шестнадцатилетнем возрасте Кант поступил в Кенигсбергский университет. Фаворитами философа были естественные и точные науки: философия, физика, математика.

После смерти матери многодетной семье приходилось сводить концы с концами. Иммануилу было нечего носить, а также не хватало денег на еду. Но ко всем трудностям парень относился с философской точки зрения и говорил, что вещи подчиняются ему, а не наоборот. Однако со смертью отца Канту пришлось оставить университет, и, чтобы прокормить семью, он пошел работать домашним учителем и почти десять лет обучал детей из семей графов, майоров и священников. В свободное время Иммануил писал философские сочинения, которые вошли в основу его трудов.

Ученые разделяют философское творчество Иммануила Канта на два периода: докритический и критический. Докритический период — это становление философской мысли Канта и медленное освобождение от школы Христиана Вольфа, чья философия господствовала в Германии. Критическое время в творчестве Канта — мысль о метафизике как о науке, а также создание нового учения, которое базируется на теории активности сознания. Свое первое сочинение «Мысли об истинной оценке живых сил» Иммануил написал в университете, куда он вернулся

чтобы защитить диссертацию «Об огне» и получить степень магистра, а позднее и докторскую степень за работу в области теории познания «Новое освещение первых принципов метафизического познания». Там же он начал преподавать логику и метафизику.

Критический период в творчестве Канта возник, когда он начал преподавать логику и метафизику в университете. Именно в период критицизма Кантом были написаны выдающиеся работы по гносеологии, этике и эстетике; труды философа стали основой мирового учения. В 1781 году он расширил свою научную биографию, написав одну из своих фундаментальных работ «Критика чистого разума», в которой подробно описал понятие категорического императива.

Философ вел затворнический образ жизни и никогда не женился; по его мнению, любовные отношения мешали бы научной деятельности. По этой причине ученый так и не завел семью. Однако Кант любил женскую красоту и наслаждался ею. К старости Иммануил ослеп на левый глаз, поэтому во время обеда просил, чтобы какая-нибудь юная красавица села справа от него.

Ученый был слаб здоровьем, но разработал собственную гигиену организма, поэтому дожил до преклонного возраста.

Остаток жизни ученый прожил в домике, находясь в достатке. Несмотря на тщательное слежение за здоровьем, организм 75-летнего философа начал ослабевать: сначала его покинула физическая сила, а затем рассудок начал мутнеть. В преклонных годах Кант не мог читать лекции, а за обеденным столом ученый принимал только близких друзей. Кант отказался от любимых прогулок и пребывал дома. Философ пробовал написать сочинение «Система чистой философии во всей ее совокупности», но у него не хватило сил. Позже ученый стал забывать слова, а жизнь начала угасать быстрее. Перед смертью его словами были: «Es ist gut» («Это хорошо»). Похоронен Иммануил Кант возле Кафедрального собора Кёнигсберга, а над его могилой возвели часовню.

Екатерина Осянина, ответственный редактор

СОДЕРЖАНИЕ

МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ ҚАЗАҚСТАН

Әбілов С. Қ.

Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мүмкіндіктері («Ақтөбе облысы Әйтеке би ауданы мысалында») 317

Әлібек А. Д.

Ресей мен Қазақстан орта мектептеріндегі модельдеу негіздерін оқытуды талдау 322

Жорыкбаева Ф.

XVII ғасырдағы француз абсолютизмі туралы қоғамдық ойдың қалыптасуының алғышарттары 325

Қайырбаев А. Н.

«Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру кезіндегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың тиімділігі 329

Қошжанов С. Қ.

Қазақстанның Маңғыстау облысының білім, денсаулық сақтау және мәдениет саласындағы мамандарын тұрғын үймен қамтамасыз ету 331

Мансурова Ф. М.

Бастауыш сыныпта информатика пәнін оқытудағы ерекшеліктері 332

Патшаева Ф. Т.

Жалпы білім беретін мектептердің жаратылыстану бағытындағы педагог кадрларының үштілділік саясатын іске асыру үдерісі 335

Сарсенбаева Г. М.

Жобалық-модульдік әдістемесін информатика пәнін оқытуда қолдану тәжірибелері 338

МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ O'ZBEKISTON

**Абдукадирова Л. К., Шарипова С. А.,
Комолова Ю. У.**

«А» тоифасига мансуб шахсларнинг овқатланиш тарзини ўрганиш ва таҳлил қилиш 343

**Jumayev S. B., Akhmedova M. D.,
Abdumalikov I. O., Zohidov M. G.**

Temir yo'l stansiyalarining yuklanganligini kamaytirish chora-tadbirlari 345

**Нигай Р. П., Ҳикматов Ф. Ф., Зафаров Д. Ш.,
Намозов С. Б., Музаффаров Ф. Ф.,
Абдурахмонов П. Қ., Раҳимов О. О.**

Йўловчи вагонлари тележкаларини такомиллаштириш йўллари ва ривожланиш истиқболлари 350

МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ КАЗАҚСТАН

Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мүмкіндіктері («Ақтөбе облысы Әйтеке би ауданы мысалында»)

Әбілов Саламат Қанибайұлы, магистрант
 Ғылыми жетекшісі: Мұсатаева Әсемгүл Аманғазиқызы, PhD
 Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Мақалада Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлік саласының қазіргі жағдайы қарастырылды. Өңірлік деңгейде экономикалық өсуге ықпал ететін шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту үшін үрдістер мен мүмкіндіктер талданған. Дамыған шет елдердің тәжірибесі ШОК-ты дамытуға, өңір аумағында шағын өндірістерді ұлғайтуға азаматтарды тартуға бағытталған белсенді мемлекеттік саясат шағын және орта кәсіпкерлік саласын өңірдің де, сонымен қатар тұтастай елдің де, экономикалық өсуінің флагманына айналуына мүмкіндік беретінін растайды.

Түйінді сөздер: шағын және орта кәсіпкерлік, өңірлік саясат, заттай грант, жұмыссыздық, кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау, мемлекеттік кәсіпкерлік серіктестік.

Возможности развития малого и среднего предпринимательства в Казахстане («на примере Айтекебийского района Актюбинской области»)

Абилов Саламат Канибайұлы, студент магистратуры
 Научный руководитель: Мусатаева Асемгүл Амангазиевна, PhD
 Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан (г. Нур-Султан, Казахстан)

В статье рассматривается современное состояние сферы малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан. Проанализированы тенденции и возможности для развития малого и среднего предпринимательства, способствующие экономическому росту на региональном уровне. Опыт развитых зарубежных стран подтверждает, что именно активная государственная политика, направленная на развитие МСП, вовлечение граждан в увеличение мини производств на территории региона, даст возможность сфере малого и среднего предпринимательства стать флагманом экономического роста и региона и страны в целом.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, региональная политика, натурный грант, безработица, государственная поддержка предпринимательства, государственное предпринимательское партнерство.

Қазақстан Республикасы үкіметінің басты мақсаттарының бірі — шағын және орта кәсіпкерлікті ел экономикасының басты драйверіне айналдыру. Дегенмен, қазіргі таңда, статистикалық мәліметтерге сәйкес, қазақстандық шағын және орта кәсіпкерлік көрсеткіші жалпы ішкі өнімнің үштен біріне әрең дегенде жетеді. Аталған бағыттағы жұмысты жалғастырып, алдағы шағын және орта кәсіпкерлікке жұмсалатын мемлекеттік қолдау шараларын тиімді ету мақсатында бірнеше халықаралық тәжірибені зерттеп қараған жөн.

«Қазақстан — 2050» стратегиясындағы міндеттерге қол жеткізу мақсатында қазіргі таңда Қазақстан Республикасы аумағында шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау бойынша бірнеше мемлекеттік бағдарламалар және ұлттық жобалар іске

асырылуда. Олардың қатарында: «Бизнестің жол картасы — 2025» («Қарапайым заттар экономикасы» ішкі бағдарламасы), «Еңбек» нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған бағдарламасы, «2021–2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жобасы».

2021 жылдың тамыз айында өткен Үкімет отырысында Ұлттық экономика министрі Өсет Ерғалиев бүкіл әлемді жаулаған пандемия жағдайында кәсіпкерлер үшін жалғасып жатқан шектеулер кезінде шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау өзектілігі жоғарылап жатқанын жеткізген. Сол себепті, 2021 жылы Ұлттық банктің айналым капиталын толықтыруға жеңілдікпен кредит беру бағдарламалары, сондай-ақ жоғарыда аталған мем-

лекеттік бағдарламалар шеңберінде шағын және орта кәсіпкерлікті жеңілдікпен кредиттеу бойынша жұмыстар жүргізілуде [1].

«Бизнестің жол картасы — 2025» («Қарапайым заттар экономикасы» ішкі бағдарламасы) мемлекеттік бағдарламасы аясында кәсіпкерлік субъектілеріне төмен пайыздық несиелер арқылы қолдау шаралары сонымен қатар, «Бизнестің жол картасы — 2025» мемлекеттік бағдарламасы аясында инфрақұрылым тарту

бойынша шаралар қарастырылған. Кредиттер бойынша жылдық мөлшерлеме 6%-ды құрайды. Және де, айналым капиталын толықтыруды қаржыландыру біршамаға кеңейтіліп, кредиттер сомасы көбейген. Микро және шағын кәсіпкерлік субъектілеріне қолжетімді микрокредит беру іске қосылған.

1-кестеде 2018–2020 жылдардағы ШОК бойынша республикалық көрсеткіштерге талдау жасалған (кесте 1):

Кесте 1. ШОК бойынша республикалық көрсеткіштер

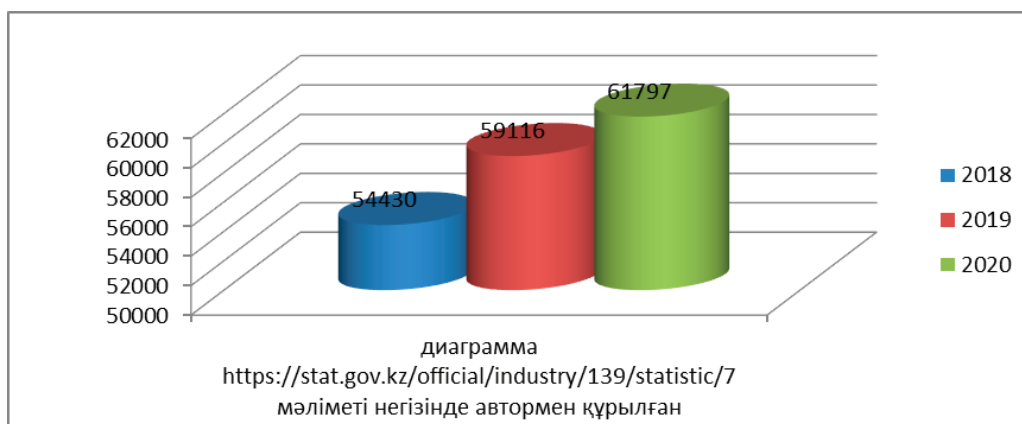
Жылдар	Белсенді ШОК саны (бірлік)	ШОК өндірілген өнім көлемі (млн тг)	ШОК жұмыспен қамтылғандар саны (адам)
2018	1241328	26473049	3312457
2019	1330244	32386960	3448727
2020	1357311	33626992	3472606

Ескерту — кесте <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/7> мәліметі негізінде автормен құрылған

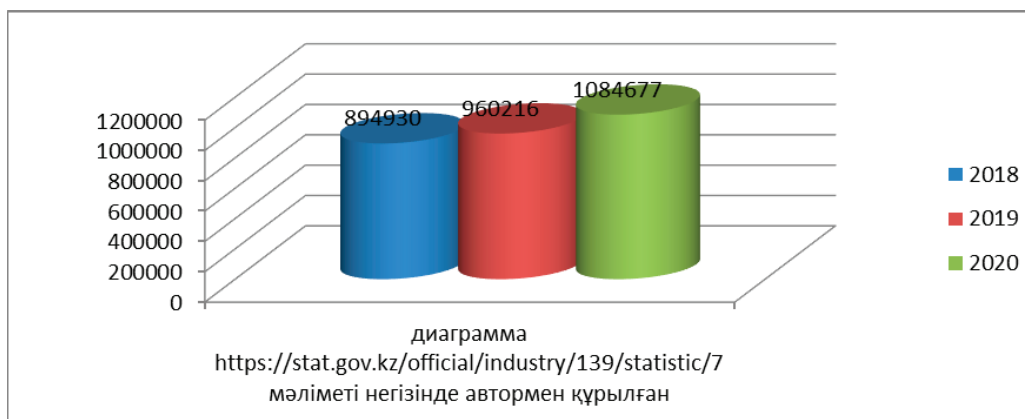
Кесте мәліметтерінен 2018, 2019 жылдары, сонымен қатар, Covid-19 пандемия жағдайында да, Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерлік көрсеткіштерінің төмендемегенін байқауға болады. Керісінше, белсенді ШОК саны — 115983 бірлікке, ШОК өндірілген өнім көлемі — 7 153 943 млн теңгеге, ШОК жұмыспен қамтылғандар саны — 160 149 адамға артқан. Оның ішінде, белсенді ШОК ішінде басым үлеске жеке кәсіпкерлер, ШОК жұ-

мыспен қамтылғандар мен өндірілген өнім көлемі бойынша шағын кәсіпкерліктің заңды тұлғалар санының басым екенін атап өткен жөн. Жалпы, мұндай өсім жоғарыда аталған мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін дәлелдейтінін айта кеткен жөн.

Енді Ақтөбе облысындағы шағын және орта кәсіпкерлік субъектілердің көрсеткіштеріне тоқталайық (сурет 1–3).

Сурет 1. Ақтөбе облысы бойынша белсенді шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері саны (бірлік)

Сурет 2. Ақтөбе облысы бойынша шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерімен өндірілген өнім көлемі (млн теңге)

Сурет 3. Ақтөбе облысы бойынша шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде жұмыспен қамтылған адамдар саны (адам)

Жалпы, келтірілген мәліметтерден облыстық деңгейде де сандық көрсеткіштер бойынша өсімнің бар екені байқалады.

Ақтөбе облысы Әйтеке би ауданында жергілікті қарауға ұсынылғаны — ол «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы аясындағы механизм.

Бағдарлама аясында жұмыссыз азаматтарды, аз қамтылған азаматтарды, сонымен қатар, кәсібін бастаған, алайда мемлекеттік бағдарламаларға қатыспаған және қолдауды қажет ететін шағын кәсіпкерлік субъектілеріне аудандық атқарушы органдар және «Атамекен» ҰКП аудандық филиалдары келесідей мүмкіндіктер ұсынады:

- «Бизнес бастау» жобасы бойынша оқуға қатыстыру;
- 200 АЕК көлеміндегі қайтарымсыз грант иеленіп, жұмысын жандандыру.

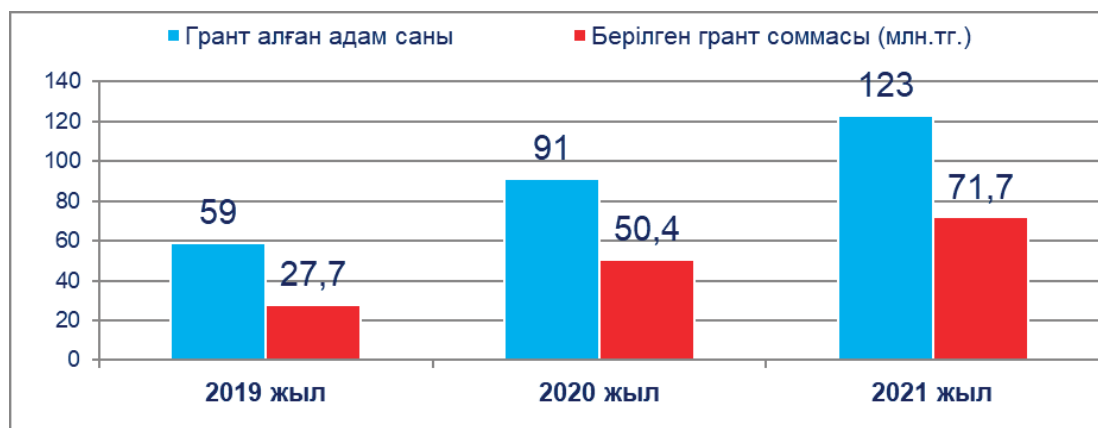
Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасына қатысушыларға жаңа бизнес-идеяларды іске асыруға арналған мемлекеттік гранттар беру қағидаларына сәйкес [2] жаңа бизнес-идеяларды іске асыруға арналған мемлекеттік гранттар нысанындағы қолдау шараларын қаржыландыру келесі көздерден іске асырылады:

- республикалық және (немесе) жергілікті бюджеттердің қаражаты;

- Қазақстан Республикасының заңнамасында тыйым салынбаған көздерден.

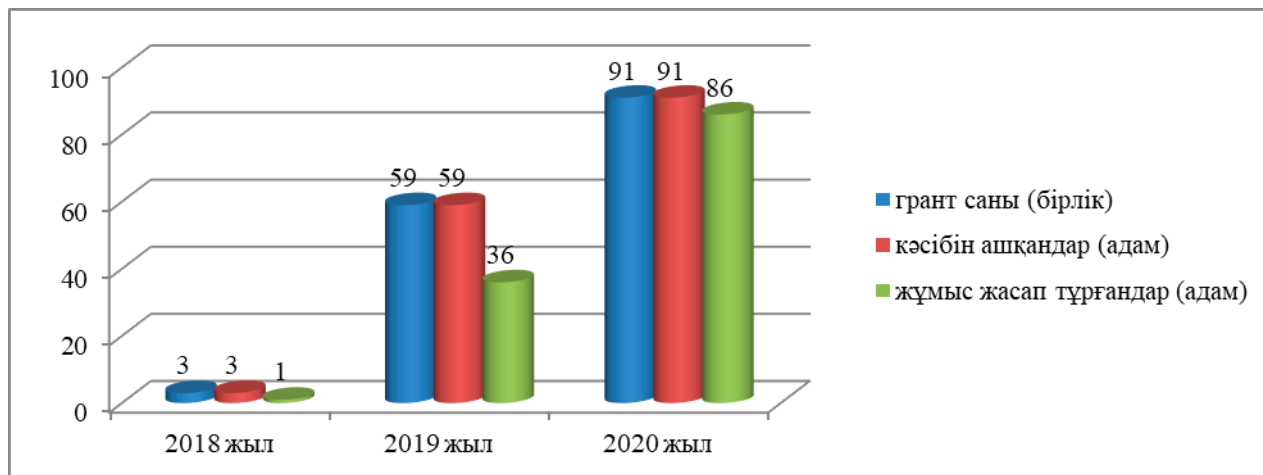
Сонымен қатар, мемлекеттік гранттар қаражаты қажетті мүкәммалды, еңбек құралдарын, технологиялық жабдықтарды, жануарларды, малды, құстарды, көшеттерді, бұталарды, тұқымдарды, өсімдіктерді, коммерциялық жылжымайтын мүлік объектілері, сондай-ақ сауда объектілері, оның ішінде жалға алу, пайдалану, сенімгерлік басқару құқығындағы объектілер аумағында бағдарламаға қатысушының бизнес-жобасын іске асыру үшін ғимараттарды жалға алу ақысы ретінде нысаналы мақсаты бойынша пайдаланылатынын да айта кеткен жөн.

«Еңбек» нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған бағдарламасы шеңберінде Ақтөбе облысының Әйтеке би ауданында кәсіпкерлерді қолдаудың қазіргі таңдағы жағдайына талдау жасайтын болсақ, Әйтеке би ауданында республикалық және жергілікті бюджет есебінен бөлінген қаражаттарды қоса есептегенде, «Еңбек» бағдарламасы аясында 2021 жылы 123 адамға 71,7 млн.теңге, 2020 жылы 91 адамға 50,1 млн теңге, 2019 жылы 59 адамға 27,7 млн теңге көлемінде қайтарымсыз грант берілген (сурет 4).

Сурет 4. «Еңбек» бағдарламасы аясында әйтеке би ауданында бөлінген грант қаражаты (РБ+ЖБ) (Ескерту: ақпарат автормен аудан әкімдігі есебінен алынып құрастырылған)

Төмендегі сурет мәліметтерінен жоғарыда аталған бағдарламаның нәтижелілігіне талдау жасалған (сурет 5):

Сурет 5. 2018–2020 жж. грант алушылардың ашқан жеке кәсіпкерлік (ЖК) саны (Ескерту: ақпарат автормен аудан әкімдігі есебінен алынып құрастырылған)

Байқап отырғанымыздай, 2018 жылы бағдарлама аясында 3 адам грант ұтып алып 3 жеке кәсіпкерлік ашқан, қазіргі уақытта 1 адам жұмысын жалғастырып жатыр; 2019 жылы 59 адам грант ұтып алып, 59 адам өз кәсіптерін бастаған, қазіргі уақытта 36 адам жұмысын жалғастырып жатыр; 2020 жылы 91 адам грант ұтып алып 91 адам өз кәсібін ашқан, қазіргі уақытта 86 адам жұмысын жалғастыруда; 2021 жылы 123 адам грант ұтып алып, 113 адам кәсіптерін бастаған.

Жоғарыда айтылғандай, гранттар жергілікті бюджет есебінен де берілгендіктен, аталмыш бюджет түріне жасалған талдау келесіні көрсетті. Мысалы, 2020 жылы 30 кәсіпкерге 200 АЕК көлемінде грант беру мақсатында 16,6 млн теңге бөлінсе, 2021 жылы 50 кәсіпкерге 200 АЕК көлемінде грант беру мақсатында 29,170 млн теңге қаражат бөлініп, толығымен игерілген. 2021 жылы аталған грант алушылар арасында өз ісін бастағандар саны — 38, және де олардың көбісі дайындаған бизнес-жоспарларында берілетін 583400 теңге қаражатына ірі қара мал немесе қой-ешкі алып асырау деп көрсетілген. Және осындай үрдіс 2020 жылы және алдыңғы жылдары да сақталған [3].

2020 жылы бөлінген грант қаражатының салалық бөлінісіне жасалған талдау қаражаттың басым бөлігінің мал шаруашылығына салынғанын көрсетті:

- мал шаруашылығы — 36,1 млн.теңге;
- тамақ өнеркәсібі — 5,0 млн.теңге;
- қызмет көрсету — 6,1 млн.теңге;
- өзге салалар — 3,2 млн.теңге.

Жасалып жатқан мемлекеттік қолдау шараларының оң тұстарымен қатар, оған қатысуда кедергілердің де әрекет ететінін атап өткен жөн. Мысалы, шағын кәсіпкерлік субъектілері және кәсіпкерлікті енді бастағалы жатқан тұлғалар, әсіресе аудандық және ауылдық деңгейдегі, жылма жыл несие рәсімдеуде көптеген қиыншылықтарды кездестіруде. Олардың ішіндегі негізгілері:

- қажетті кепілдемелерінің болмауы немесе жетіспеуі;
- құжаттардың көптігі немесе әкімшілік кедергілер (жер учаскелеріне қолжетімділіктің күрделілігі, әртүрлі рұқсаттарды алудың ұзақтығы, инженерлік желілерге қосылудың күрделілігі және ұзақтығы, т.с.с.).

Осы жұмыста келтірілген халықаралық тәжірибеге сүйенетін болсақ, мемлекеттегі шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріне, әсіресе жаңадан ашылған нысандарға қаржылық қолдау көрсету аса маңызды. Сондай-ақ, қайтарымсыз гранттар беру аясында кейбір проценті нәтижесіз болғанның өзінде жалпы тиімділік көрінеді. Елдің тарихи болмысын, өңірдің ауыл шаруашылық бағытына икемділігін ескеретін болсақ, мемлекеттік бағдарламаға қатысушылардың көбісі үйреншікті бағытты таңдау заңдылық. Сондықтан, атқарылып жатқан жұмыстар жалпы тиімсіз, немесе жалпы нәтижесіз деп айтуға келмейді. Алайда, осы бағыттағы жұмыстарды неғұрлым тиімдірек етуге қосымша мүмкіндіктер қарастырылғаны абзал.

Қорытынды

Қазақстан өңірлері өздерінің ішкі әлеуметтік-экономикалық өсуін қамтамасыз ету үшін шағын және орта кәсіпкерлікті қаржылай қолдау механизмдерін өздері басқара алуы қажет. Себебі әрбір өңірдің, әрбір ауданның өздеріне тән ерекшеліктері мен даму шарттары бар, қаржылай ресурстары мен мүмкіндіктері бар. Лондон Университеттік колледжінің инновациялар және қоғамдық құндылықтар экономикасының профессоры, сондай-ақ инновациялар және қоғамдық мақсаттар институтының (IPPP) негізін қалаушысы және директоры Мариана Маццукато өзінің «Кәсіпкерлік мемлекет» («The Entrepreneurial State») кітабында кәсіпкерліктің дамуына және елдегі прогресті ілгерілетуге мүдделі болуға тиіс тарап үкімет екенін дәлелдеп көрсеткен. Яғни, мемлекеттік саясат елдегі инновациялық дамуға, кәсіпкерлікті әртараптандыруға өзі қы-

зығушылық танытып, венчурлы инвестор болуы тиіс. Ал кәсіпкерлік субъектілері өз жағынан салықтар, жаңа және қосымша жұмыс орындар ашу, қоғамдық әл-ауқат деңгейін арттыру секілді жұмыстарды атқарады. Яғни, М. Мацукато ойының жалғасы ретінде, жергілікті атқарушы органдар кәсіпкерлердің санының көбеюіне емес, сапасына жұмыс жасауы тиіс, және бұған қажетті барлық жағдай жасауға мүдделі.

Мысал ретінде осы жұмыста қарастырылған Ресей Федерациясындағы «Әлеуметтік келісім-шарт» жобасын қарастыру ұсынылады. Осы тәжірибе аясында әрбір өңір, әрбір аудан өзінің инвестициялық бағытын айқындап, инновациялық жоспарларын әзірлеуге жұмыстануы керек. Егер жергілікті бюджеттен жергілікті кәсіпкерлерді қолдауға қаражат қарастырылатын болса, сол кәсіпкер қаражат беруші аумақтың имиджін қалыптастыруға, экономикасын жақсартуға, жұмыссыздығын азайтуға бағытталған қызметтер көрсетуге мүдделі болады.

Сондықтан, әкімдік тарапынан қолдауды қажет ететін және аудан имиджін қалыптастыруға оң әсерін беретін басым кәсіпкерлік бағыттарын айқындап, арнайы тізім әзірленуі тиіс. Сол басымдыққа ие тізім аясында жұмыс бастауға ниетті кәсіпкермен «келісім-шарт» орнату ұсынылады. «Келісім-шартқа» сәйкес, кәсіпкер грант қаражатына міндетті түрде кәсіпкерлігін дамытып, құжатта көрсетілген сан бойынша тұрғындарды жұмыспен қамтамасыз етіп, өндірілген өнімге аудан логотипін қолдануға міндеттеледі. Ал әкімдік болса өз тарапынан қаржылай қолдау көрсетіп, өнімнің таралуына ықпал етеді.

«Еңбек» бағдарламасы бойынша аудандық деңгейдегі қызметтері аудандық Жұмыспен қамту орталықтарына жүктелген. Ал, жоғарыда келтірілетін ұсыныс аясында қаржылай емес қолдау көрсету үшін негізгі ұйым ретінде аудандық кәсіпкерлік бөлімдерін қарастыру ұсынылады.

Келесі мысал ретінде Қазақстан Республикасындағы «Kazakh Invest» Ұлттық компаниясында жүзеге асырылып жатқан «Мемлекеттік заттай грант» механизмін қарастыру ұсынылады. Мемлекеттік заттай гранттар Қазақстан Республикасының меншігі болып табылатын, Қазақстан Республикасының заңды тұлғасына инвестициялық жобаны іске асыру үшін уақытша өтеусіз пайдалануға беріле отырып, не уақытша өтеусіз жер құқығымен ұсыныла отырып, кейіннен меншікке не жер пайдалануға өтеусіз берілетін мүлікті білдіреді. Мемлекеттік заттай гранттарды инвестициялар жөніндегі уәкілетті орган мемлекеттік мүлікті басқару жөніндегі уәкілетті органмен және (немесе) жер ресурстарын басқару жөніндегі орталық уәкілетті органмен, сондай-ақ жергілікті атқарушы органдармен келісу бойынша, инвестициялық келісімшартқа сәйкес инвестициялық міндеттемелер орындалған жағдайда уақытша өтеусіз пайдалануға не уақытша өтеусіз жер пайдалану құқығымен ұсына отырып, кейіннен меншікке не жер пайдалануға өтеусіз береді. Мемлекеттік заттай гранттар ретінде: жер учаскелері, ғимараттар, құрылыстар, машиналар мен жабдықтар, есептеу техникасы, өлшейтін және реттейтін

аспаптар мен құрылғылар, көлік құралдары (жеңіл автокөлікті қоспағанда), өндірістік және шаруашылық құрал-саймандар берілуі мүмкін.

Аталып өткен мысалдарға сәйкес, сол секілді, еліміздегі «Еңбек» бағдарламасы аясындағы өңірлердің өз мүмкіндігімен бекітілетін (жергілікті бюджет қорынан) грант қорымен қоса, потенциалды кәсіпкерге, кәсіп ашушыға тек 200 АЕК емес, ауданға қажетті кәсіпкерлік тізбеге сәйкес (алдын ала ауданға қажетті кәсіпкерлік тізбесін құра отырып) және кәсіпкерлердің бастапқы сұранысын қанағаттандыратын, сонымен қатар нақты экономикаға жұмсалатындай болуы қажет. Қайтарымсыз қаражат бизнес-жоспарға сәйкес қажетті құрылғыларға, бастапқы жалдаманы өтеуге және тағы сол секілді мақсаттарға нақты аударылуы тиіс, қаржылай емес болғаны абзал деп тұжырымдалынады. Сонымен қатар, кәсіпкерге өз жоспарын тиімді етіп дайындауға көмектесу мақсатында мемлекеттік орган тарапынан үлгілі объектілерге тәжірибе алмасу жұмыстарын жүргізу мүмкіндіктерін қарастыру керек.

Осылайша, келтірілген жергілікті атқарушы органдарының шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау шараларының тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстарға сәйкес, «Еңбек» бағдарламасы аясында кәсіпкерлікті қолдауға бағытталған жергілікті бюджет қаражатын қолдана отырып, арнайы «Мемлекеттік — Кәсіпкерлік серіктестік» атты қаржылай қолдау механизмін іске асыруды қарастыру ұсынылады. Ал бұл механизмнің паспорты төмендегідей болуы мүмкін:

1. «Мемлекеттік — Кәсіпкерлік серіктестік» аудандық кәсіпкерлік бөлімі мен кәсіпкер арасында құрылады.
 2. «Мемлекеттік — Кәсіпкерлік серіктестік» бағдарламасына қатысушы потенциалды кәсіпкер әкімдіктегі «ауданның кәсіпкерлік саласындағы басымдықтар» тізімі аясында бизнес-жоспар әзірлеуі тиіс. Сонымен қатар, бизнес-жоспарында міндетті түрде кем дегенде 2 тұрғынды жұмыспен қамтуы қарастырылуы керек.
 3. «Мемлекеттік — Кәсіпкерлік серіктестік» бағдарламасы аясында қаржылай қолдау мемлекеттік заттай грант түрінде көрсетіледі. Заттай грант көлемі 200 АЕК-ден бастап 500 АЕК дейін бизнес-жоспарға сәйкес қарастырылуы мүмкін.
 4. «Мемлекеттік — Кәсіпкерлік серіктестік» бойынша қолдау көрсетілетін кәсіпкерлер тізімін арнайы комиссия шешімі арқылы бекітіледі. Комиссия құрамына «Атамекен» ҰКП аудандық филиал басшысы, кәсіпкерлік бөлімінің басшысы, жұмыспен қамту орталығының директоры, қоғамдық кеңес мүшесі, мәслихат депутаты, БАҚ өкілдері және басқа да белсенділер кіруі мүмкін.
- Шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту бойынша мемлекеттік бағдарламалар тіркеу тек тәртібін жеңілдетуге және салық жүктемесін азайтуға бағытталмай, олардың тәуелсіздігін кеңейтуге және инвестициялық тартымдылығын арттыруға бағытталуы тиіс. Осылайша экономикалық өсуге қол жеткізуге болады.

Әдебиет:

1. «Шағын және орта бизнесті қолдау шаралары», 03.08.2021, «STRATEGY2050» аналитикалық-шолу порталы <https://strategy2050.kz/news/sha-yn-zh-ne-orta-biznesti-oldau-sharalary/>

2. «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасына қатысушыларға жаңа бизнес-идеяларды іске асыруға арналған мемлекеттік гранттар беру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 23 тамыздағы № 513 қаулысы
3. «Әйтеке би ауданы әкімінің 2020 жылға есебі және 2021 жылға міндеттері» атты халық алдындағы есебінің тезистері
4. «Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі», 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ
5. Резник С. Д., Баронин С. А., Назарова Н. А. Основы предпринимательской деятельности: содержание деятельности, качества и компетенции, профессиональная карьера, личная организация предпринимателя: Учеб. пособие/Под ред. проф. С. Д. Резника. 2-е изд. М.: ИНФРА-М, 2012. С. 9–13.
6. Оксанич Н. И. Малый бизнес в АПК: тенденции и проблемы развития. Монография / Н. И. Оксанич, А. С., Черкашина. М.: ВНИЭТУСХ, 2008 г. С. 11
7. Михайлова О. П. Дискуссионные критерии отнесения предприятий к малому бизнесу // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. 2009. № 2 (10). С. 108–116.
8. Ресей Федерациясының Мемлекеттік Дума сайты, «Кто имеет право на выплаты и бесплатные услуги в рамках социального контракта» мақаласы <http://duma.gov.ru/news/51118/>
9. <https://bujet.ru/article/241971.php?print=Y> ИД «Бюджет» — № 1, январь 2014–02.02.2014

Ресей мен Қазақстан орта мектептеріндегі модельдеу негіздерін оқытуды талдау

Әлібек Ақерке Досыбайқызы, магистрант

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты (Түркістан)

Мақалада орта мектептегі информатиканың қалыптасу тарихы қарастырылады. Информатиканы оқытуда Қазақстанның және Ресейдің орта мектептеріндегі модельдеу негіздерін оқыту жүйесі талданады.

Түйінді сөздер: информатика, модельдеу, ақпараттық модельдеу, информатика және есептеу техникасының негіздері, жаратылыстану-математика, қоғамдық-гуманитарлық, 3D модельдеу.

Анализ преподавания основ моделирования в средних школах России и Казахстана

Алибек Акерке Досыбайқызы, студент магистратуры

Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Ясауи (г. Туркестан)

В статье рассматривается история становления информатики в средней школе. В преподавании информатики анализируется система обучения основам моделирования в средних школах Казахстана и России.

Ключевые слова: информатика, моделирование, информационное моделирование, основы информатики и вычислительной техники, естественно-математическое, общественно-гуманитарное, 3D моделирование.

XI ғасыр ақпараттық-технология дәуірі болғандықтан, Х қазіргі уақытта мектеп қабырғасынан бастап мұғалім информатика пәнінің әртүрлі бағыттарын зерттеудің маңыздылығы туралы зерттеу қажеттілігін қарастырады.

Негізгі мәселелердің бірі — информатика саласында тез дамып келе жатқан соншалықты, тіпті ғалымдарға оның мазмұнын нақты анықтап, шекарасын белгілеу қиынға соғады.

Осыған орай бүгінгі таңда модельдеу ақпараттық ортадағы адам қызметінің ең танымал бағыттарының бірі болып табылады. Жаңа білім саласы бағдарламалық құралдардың арқасында нақты элем ақпаратын компьютерлік дисплей құралдары арқылы визуалды түрде қалыптастырып түрлендіреді. Модельдеу адам қызметінің әртүрлі салаларында кеңінен қолданылатын ерекше көлемді кескіндерді жасауға мүмкіндік береді.

Орта мектепте модельдеу ұғымы, мектеп мұғалімдерінің пікірінше, информатика пәнінің ең қиын бөлімдерінің бірі болып табылады.

1985 жылдың 1 қыркүйегінде информатика барлық жалпы білім беретін мектептерге міндетті пән ретінде енгізілді. А. П. Ершов пен В. М. Монаховтың басшылығымен «информатика және есептеу техникасының негіздері» атты екі бөлімнен тұратын оқу құралы шығарылды [1]. Пәннің мазмұны ретінде «электронды — есептеу машиналары (ЭЕМ), олардың құрылысы және қолдану, дайындау туралы есептерді ЭЕМ көмегімен алгоритмдеу» қарастырылды. Әр абзацтың соңында сабақтың тақырыбын қайталауға және жаттығу сұрақтары қойылады.

1985 жылы мектептерге енгізілген информатика пәні 10 жыл бойы өзгеріссіз қалды, дегенмен 1980 жылдардың аяғы мен 1990 жылдардың басында басқа авторлардың мектеп оқулықтары пайда бола бастады. Осыған байланысты информатика пәнін оқыту мақсаттары айтарлықтай өзгеріске ұшырады. В. А. Кайминнің [2] жетекшілігімен авторлық ұжым жазған оқулық информатиканы оқытудың мақсаты үштұғырлы мәселені шешу болды:

- оқушылардың компьютерлік сауаттылық;
- логикалық ойлау;
- ақпараттық мәдениет.

Л. Г. Кушниренко, Г. В. Лебедева, Р. Л. Свореня [3] авторлар тобының оқулығы, жалпы білім беретін орта мектепте информатиканы оқытудың негізгі мақсаты оқушылардың операциялық, яғни алгоритмдік ойлауын қалыптастыру деп білді. Бұл оқулықта информатиканың негізгі тұжырымдамасы ретінде алгоритмдер, ал оқушылардың оқу іс — әрекетінің негізгі түрі оларды құрастыру және талдау болды.

1993 жылы А. Г. Гейннің [4] жетекшілігімен дайындалған оқулықта практикалық есепті шешу технологиясы туралы идеяны қалыптастыра отырып, математикалық моделін және алгоритмін, компьютерге арналған бағдарлама жасақтамасын құру болды.

XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында С. А. Бешенкова [5], М. Г. Бояршинова [6], А. Г. Гейн [7], И. Г. Захарова [8], А. А. Кузнецов [9], Е. К. Хеннер [10], А. П. Шестаков [11] ғалымдардың көптеген жұмыстары ақпараттық модельдеудің әртүрлі аспектілерін зерттеуге арналған. Информатика курсында ақпараттық модельдеу үш аспект бойынша қарастырылды:

- біріншіден, таным құралы ретінде, өйткені ақпараттық модельді құру және зерттеу процесінде ол салынған нақты объект туралы білім алынады;
- екіншіден, оқыту құралы ретінде, өйткені оқу процесі көп жағдайда зерттелетін объектінің ақпараттық модельдерін, мысалы, ауызша сипаттау, графикалық бейнелеу, байланыстар

мен заңдылықтарды формулалық ұсыну және т.б. қолданумен байланысты;

- үшіншіден, зерттеу объектісі ретінде, өйткені кез-келген ақпараттық модельді өзіне тән қасиеттері, байланыстары мен сипаттамалары бар тәуелсіз объект ретінде қарастыруға болады.

Елімізде орта мектептерге 1986 жылдан бастап «Информатика және есептеуіш техника негіздері» жаңа пән енгізілді.

Информатика пәнін оқытудың еліміздің және ресейлік бағдарламаларының арасындағы ұқсастық пен айырмашылықты жасаймыз. Қазіргі таңда елімізде информатика 2022жылдың қаңтар айынан бастап 1 сыныпқа енгізілді. Көрші Ресей мектептерінде негізгі оқу бағдарламасы бойынша информатиканы оқыту 7-сыныптан басталады, тіпті 5-сыныптан, бастауыш мектептен басталуы мүмкін. 10–11 сыныптарда бұл пән екі деңгейге бөлінеді: негізгі және тереңдетілген. Қазақстанда 11 сынып 2 бағыт бойынша оқытылады: жаратылыстану-математика және қоғамдық-гуманитарлық.

Еліміздің және Ресей мектептерінде информатиканы зерттеу айтарлықтай ерекшелік байқалмайды. Мысалы Қазақстанда әр тақырыптың соңында деңгейлік сұрақтар, үй тапсырмалары, практикалық жұмыстар беріледі. Ресейде де оқыту теорияны зерттеу және оны практикада қолдану арқылы жүреді. Информатиканы барлық білім алушылар оқиды, бұл компьютермен жұмыс істеудің жалпы дағдыларын арттыруға ықпал етеді.

Ресейдегі мектеп информатикасы елімізге қарағанда жоғары деңгейде. Бұл салада жалпы білім берудің міндетті бөлігі болып табылатын тәуелсіз пән ретінде информатика мәртебесінің арқасында ресейлік білім айтарлықтай артықшылыққа ие.

Ресей Федерациясы	11 сынып информатика пәні	Сағат саны: 34 сағат, аптасына 1 рет
		Бағдарлама негізгі мектепке арналған информатика бойынша оқу-әдістемелік жинақтың негізгі компоненті болып табылады. Авторлар Л. Л. Босова, А. Ю. Босова; ««БИНОМ. Лаборатория знаний»».
Қазақстан Республикасы	11 сынып (жаратылыстану-математика бағыты) информатика пәні	Сағат саны: 68 сағат, аптасына 2 рет
	11 сынып (қоғамдық гуманитарлық бағыты) информатика пәні	Сағат саны: 34 сағат, аптасына 1 рет
		2021–2022 оқу жылында 10–11 сыныптарда «Информатика» оқу пәні ҚР БҒМ 2019 жылғы 7 наурыздағы № 105 бұйрығымен бекітілген жаңартылған мазмұн бойынша үлгілік оқу бағдарламасымен қоғамдық-гуманитарлық бағытта 15-қосымшаға және жаратылыстану-математикалық бағытта 14-қосымшаға сәйкес оқытылады. Авторлар: В. Г. Архипова, Р. Г. Амдамова, Н. К. Беристемова, К. Б. Кадыракунов. «АЛМАТЫКІТАП БАСПАСЫ».

Ресейлік орта мектептегі оқу процесінде модельдердің құрылысы ретінде Паскаль бағдарламалау жүйесі, Visual Basic және Delphi бағдарламалау ортасы, кестелік процессорлар мен мәліметтер базасы (Excel, Access), математикалық пакеттер (Mathcad, Mathematica, Matlab) сияқты әртүрлі бағдарламалық құралдардың көмегімен жасауға болады.

11-сыныптағы информатиканың жалпы білім беретін пәні мазмұнының құрылымы мынадай бөлімдермен тұрады:

- Электрондық кестелердегі ақпаратты өңдеу;
- Алгоритмдер және бағдарламалау элементтері;
- Ақпараттық модельдеу;
- Желілік ақпараттық технологиялар;
- Әлеуметтік информатика негіздері.

11-Сыныптағы күнтізбелік-тақырыптық жоспар «модельдеу» тақырыбына байланысты

Ресей Федерациясы	Ақпараттық модельдеу-8 сағат	Модельдер және модельдеу
		Графиктерде модельдеу
		Ойын теориясымен танысу
		Домен моделі ретінде деректер базасы
		Реляциялық мәліметтер базасы
		Деректер базасын басқару жүйелері
		Деректер базасын жобалау және дамыту
		«Ақпараттық модельдеу» тақырыбы бойынша зерделенген материалды жинақтау және жүйелеу (сабақ-семинар немесе тексеру жұмысы)
		№ 2 Бақылау жұмысы. «Ақпараттық модельдеу»
Қазақстан Республикасы	(жаратылыстану-математика бағыты) 3D модельдеу — 14 сағат	Виртуалды және кеңейтілген шындық
		Виртуалды шындықтағы адам
		Виртуалды шындықтағы адам
		3D — панорама және виртуалды тур
		Image Composite Editor программасында 3D — панорамасын құру
		Виртуалды тур мен сфералық панораманы freeDEX pano GUI программасында құру
		«Мектепке виртуалды саяхат жасау». Практикум
		«Мектепке виртуалды саяхат жасау». Практикум. ББЖБ № 2
	(қоғамдық гуманитарлық бағыты) 3D модельдеу — 7 сағат	Виртуалды және кеңейтілген шындық
		Виртуалды шындықтағы адам
		3D-панорама және виртуалды тур Image Composite Editor программасында 3D-панорамалар жасау
		FreeDEXpano GUI бағдарламасында виртуалды тур және сфералық панораманы құру
		Практикум. «Мектепке виртуалды саяхат жасау» № 2ББЖБ
		1 — жарты жылдық ТЖБ
		«3D-модельдеу» бөліміндегі өзін — өзі бақылауға арналған сұрақтар

Қорытындылай келе, оқу әдебиеттерінің алуан түрлілігіне қарамастан, осындай маңызды модельдеу тақырыбын зерттеуге жеткілікті уақыт бөлінбейді. Бұл оқушыларға тиісті үш өлшемді

кескіндерді құрудың қажетті дағдылары мен әдістерін толық игеруге мүмкіндік бере алмайды, сондықтан да бөлімге қатысты қосымша сабақтар қарастырылуы қажет.

Әдебиет:

1. Ершов, А. П. Основы информатики и вычислительной техники. Части 1, 2. [Текст] Пробное учебное пособие для средних учебных заведений / А. П. Ершов, В. М. Монахов, С. А. Бешенков, Я. Э. Гольц, А. А. Кузнецов, Э. И. Кузнецов, М. П. Лапчик, А. С. Лесневский, Ю. А. Первин, Д. О. Смекалин. Под редакцией А. П. Ершова и В. М. Монахова. — Москва: Издательство «Просвещение», 1985. — 139 с.
2. Каймин, В. А., Щеголев, А. Г., Ерохина, Е. А., Федюшин, Д. П. Основы информатики и вычислительной техники. Пробное учебное пособие для 10–11 класса средней школы. — Москва: «Просвещение», 1989. — 272 с.
3. Кушниренко, Л. Г., Лебедева, Г. В., Сворень, Р. Л. Основы информатики и вычислительной техники: Пробный учебник для средних учебных заведений. Учебное издание. — Москва: «Просвещение», 1991. — 224 с.
4. Гейн, А. Г., Житомирский, В. Т., Линецкий, П. В., Сапфир, М. В., Шолохови, В. Ф. Основы информатики и вычислительной техники: Пробный учебник для 10–11 классов средней школы. Москва: «Просвещение». — 1993. — 254 с.
5. Бешенков, С. А. Формализация и моделирование // С. А. Бешенков, В. Ю. Лыскова, Н. В. Матвеева, Е. А. Ракитина // Информатика и образование. — 1999 — № 5. С. 11–14.
6. Бояршинов, М. Г. Математическое моделирование в школьном курсе информатики [Текст] / М. Г. Бояршинов // Информатика и образование. — 1999 — № 7. С. 13–17.
7. Гейн, А. Г. Понятие модели // Информатика. 1996. — № 20. С. 3–36.
8. Захарова, И. Г. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений [Текст] / И. Г. Захарова — М.: Изд. центр Академия, 2003. — 192 с.

9. Кузнецов, А.А., Современный курс информатики: от элементов к системе [Текст] / А. А. Кузнецов, С. А. Бешенков, Е. А. Ракитина // Информатика и образование — 2004 — № 1–2. С. 2–6.
10. Могилев, А.В., Пак, Н.И., Хеннер, Е. К. Информатика / Учебное пособие под ред. Е. К. Хеннера. — М.: Академия, 1999.
11. Шестаков, А. П. Профильное обучение информатике в старших классах средней школы (10–11-е классы) на основе курса «Компьютерное математическое моделирование» (КММ) [Текст] / А. П. Шестаков // Информатика — 2002 — № 34 — С. 3–12.

XVII ғасырдағы француз абсолютізі туралы қоғамдық ойдың қалыптасуының алғышарттары

Ф. Жорыкбаева, 2-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: т.ғ.дғ, профессор Жұмағұлов Қ. Т.
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

XVI — XVII ғасырларда Еуропада абсолютізм идеологиясын қалыптастыру үдерісі жүрді. Француз ойшылдары мемлекетті басқарудың озық теорияларын ұсынды. Абсолютізмді ұлықтау, тиранизммен күресу қоғамды саяси партиялардың құрылуына жол ашты. Мақалада XVII ғасырдағы Франциядағы қоғамдық — саяси ойдың дамуының негізгі кезеңдері көрсетілген. Француз абсолютізінің идеялық негіздері, Францияның Еуропа елдерінің саясатындағы гегемониялық рөлінің теориясы туралы сипатталған.

Кілт сөздер: Монтень, Боден. Сюлли, Ришелье, Людовик XIV, абсолютізм, гегемония, «Саяси өсиет».

Prerequisites for the formation of public opinion about French absolutism in the 17th century

F. Zhorykbayeva
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

In the XVI — XVII centuries in Europe there was a process of formation of the ideology of absolutism. French thinkers proposed advanced theories of governing the state. The glorification of absolutism, the fight against tyranny led to the formation of political parties in society. The article describes the main stages of development of socio-political thought in France in the XVII century. The ideological foundations of French absolutism, the theory of the hegemonic role of France in the politics of European countries are described.

Keywords: Montaigne, Boden, Sully, Richelieu, Louis XIV, Absolutism, Hegemony, The Political Testament.

Предпосылки формирования общественного мнения о французском абсолютізме в XVII веке

Ф. Жорыкбаева
Казахский национальный университет имени аль — Фараби, Казахстан, г. Алматы,

В XVI — XVII веках в Европе шел процесс формирования идеологии абсолютізма. Французские мыслители предлагали передовые теории управления государством. Прославление абсолютізма, борьба с тиранией привели к образованию в обществе политических партий. В статье описаны основные этапы развития общественно-политической мысли во Франции в XVII веке. Описаны идеологические основы французского абсолютізма, теория гегемонистской роли Франции в политике европейских стран.

Ключевые слова: Монтень, Боден, Салли, Ришелье, Людовик XIV, абсолютізм, гегемония, Политическое завещание.

Әлемдік саясатта өз үстемдігін нығайтуға деген ұмтылыс Францияда қоғамдық — саяси ойдың қалыптасуына негіз салды. Корольдік биліктің нығаюы, француз монархиясының құдіреттілігі туралы идеологияның қалыптасуы Францияның Еуропа елдеріне қатысты саясаттағы жетекші рөлін айқындауға мүмкіндік берді. Еуропада мемлекеттердің қарым — қатына-

сының жаңа принциптерінің туындауына халықаралық қатынастардағы конфессионалдық факторлардың әлсіреуі себеп болды. Діни қақтығыстар екінші орынға ысырылып, алдыңғы қатарға колониалдық саясатта байлыққа кенелу, лидерлікке ұмтылу үдерісі шықты және бұл халықаралық қатынастың ең маңызды бөлігіне айналды.

XVII ғасырдың II жартысында Еуропа мемлекеттерінің саяси жүйесіндегі Францияның орнын айқындау, үстемдік жағдайына жетудің құралдары, тәсілдері мен жолдарын қарастыру, бұл істегі монархтың тұлғалық рөлі, сыртқы саясаттың зиянды әсерінің мемлекеттің ішкі жүйесіне ықпалы мәселелері қарастырылды.

XVI — XVII ғасырларда француз абсолютізмнің қалыптасып, нығаюы қоғамдық ойдың дамуына жол ашты. 1560–1598 жылдардағы Франциядағы азамат соғысы билік басындағылар мен бағыныштылардың арасындағы келісімнің бұзылуына және саяси ілімнің дамуына жол ашты. Бұл келіспеушілікті жоюдың жолдарын іздестіру, билік жүргізудің оңтайлы үлгісін табуға деген ұмтылыс Францияда саяси теориялардың пайда болуының негізін қалады. Діни соғыс барысында Францияда қоғамдық ойдың екі негізгі ағымы қалыптасты: тирандық жүйеге қарсы күресуші және абсолютізмді жақтаушы теориялар. Тиранизмге қарсылық білдірушілердің көзқарастары Ф. Отман, дю Плесси Морнэ, И. Жантйе шығармаларымен мазмұндас еді. Бұл теорияның үздік идеясы (егеменді мемлекет құру), кейін «феодализмнің ретроспекциясы — сословие өкілдерін қорғау, дворяндықты идеалдандыру» мазмұнында болып, Ағартушылық дәуірінде көрыніс берді. Ұзақ мерзімге созылған азамат соғысы қоғамда дінге төзіммен қарау және бейбітшілікті сақтаудың қажеттілігі жөніндегі идеялардың қалыптасуына жол салды.

Монархтың абсолютті билігін шектеу, оны сословиелік өкілдіктің көмегімен бақылау туралы идея «ескі формаға жаңа мазмұнды енгізу әрекетін» білдірді және мазмұны бойынша «архаикалық форманы қалпына келтіруді» сипаттады [1].

Францияда азаматтық қоғамның қалыптасып, сақталуына кепілдік беруші жалғыз күш — корольдік билік болатын. Абсолюттік монархияны нығайту туралы теория «саясаткерлер» партиясының негізгі идеологиясына айналды. Қанцлер Мишель де Л'Опиталдың көзқарасы партияның бағдарламасының мазмұнымен үйлесті, атап айтқанда азамат соғысын тоқтату, бейбітшілікті қамтамасыз ету, төзімділік және ар — ұждан бостандығын енгізу, орталық билік пен саяси бостандықты күшейту [2]. Сонымен қатар ол мінсіз мемлекет туралы теория қалыптастырып, билік пен заңның арақатынасын қарастырды, сословие проблемасын зерттеді. Бұл ойлар «саясаткерлер» партиясының басқа теоретик өкілдері Э. Пакье мен Л. Ларуаның еңбектерінде жетілдірілді.

«Саясаткерлер» партиясының идеясын одан әрі дамытқан француз философы М. де Монтень болатын. Ол өз көзқарасын «Тәжірибе» шығармасында негіздеді [3]. Монтень үшін монархия — ең жоғарғы саяси биліктің іске асуы, оның басты міндеті — халықтың әл-ауқаты немесе ұлтты құтқару. Бұл қызметтер бірі-бірімен байланыса отырып, абсолюттік монархиялық биліктің табиғатына айқындайды. Философ «монархия — саяси биліктің жүзеге асырылуының ең жоғарғы сатысы, оның ең бірінші міндеті халық игілігі болуы тиіс, мемлекет билеушісі құрметке тек адамгершілік қасиетінің арқасында қол жеткізеді» деп есептеді. «Біз билеушіге бағынуға міндеттіміз, бірақ оны жақсы көру және құрметтеу оның жасаған істеріне байланысты болмақ» [4].

Монтеннің мінсіз мемлекет билеушісі даналық, мейірімділік, әділдік секілді қасиеттерге ие тұлға. «Кімде — кім

халық ықыласы мен даңқына бөленудің жолын іздесе, сол өзге державалық жолдастарынан алда болады» [5]. Философтың көзқарасында король билігі адам қызығатындай дәреже емес, керісінше ауыр міндеткерлік пен зор жауапкершілік жүктейтін жұмыс, монархтың билігі халыққа тәуелді және жеке тұлғаның адамгершілік қасиеттеріне байланысты болмақ. Монтеннің бұл тезистері монархты қоғамдық тәртіпті сақтаушы ретінде көрген «саясаткерлердің» идеяларына жақын болып келеді.

Абсолютізмнің саяси доктринасының жүйелі қалыптасуы Жан Боден есімімен тығыз байланысты. «Республика туралы алты кітап» еңбегінде автор мемлекеттік басқарудың ең үздік формасы ретінде монархиялық билікті көрсетеді. Монархиялық басқаруды жүзеге асырудың құралы ретінде егемендік концепциясын ұсынады. Концепцияға сәйкес мемлекеттің ең негізгі белгісі ретінде егемендік қарастырылды. Мемлекеттің егемендігі табиғат пен Құдай заңынан басқа ешқандай заңға, билікке, уақытқа бағынбайтын, абсолютті, тұрақты, жоғарғы билік түрі [6]. Мемлекеттегі басқару формасын анықтауда ойшыл мына пікірді жазды: «мемлекетке баға бермес бұрын, республикадағы тәуелсіз билік кімге тиесілі екенін көру қажет. Егер билік монархтың қолында болса, ол монархия, халыққа тиесілі болса — демократия, халықтың аз бөлігіне тиесілі болса — аристократия деп есептеуге болады» [7]. Боденнің тұжырымынша «дұрыс құрылымдалған мемлекетте билік бір адамға тиесілі болуы керек» [8]. «Егеменді биліктің маңызды белгісінің бірі» заң шығарушы функциясының жұмыс істеуі болып табылады [9]. Мемлекеттің саяси тұрғыдан тәуелсіз болуы корольдің заң шығару қызметімен байланысты емес, оның билігі шектеулі. Монархтың барлығына құқығы бар, одан жоғары тек Құдай тұрады, алайда монархтың өз бағыныштыларының жеке меншігіне қол сұғуына құқығы жоқ. Боденнің қоғам туралы теориясы тиранизммен күресушілердің концепциясына қайшы келді. Ол корольдің тәуелсіздігі мен заңдық билікті бөлінбейтін біртұтас жүйе ретінде көрсетіп, сословиелік өкілдіктің мүддесін ескермеді.

Боденнің абсолютізм туралы теориясы XVII ғасырдағы ойшылдардың еңбектеріне фундаменталды сипат берді [10]. Абсолютізмді жақтаушылар «Құдайдың қалауымен корольдік пайда болды» деген теорияны қалыптастыруға күш жұмсады. Бұл көзқарастарды мына тезистен көруге болады: «Монархияны Құдай бекіткен, корольге билік Құдайдан келген, әлем үшін Құдай қандай дәрежеде болса, корольде мемлекет үшін сондай дәрежеде. Монархтың билігі — корольдіктегі тәртіп пен үйлесімділіктің кепілі, барлығы корольге бағынуы керек, кімде — кім қарсылық көрсетсе, құдайлық тәртіпке қарсы келеді» [11].

Француз монархтары абсолютізмді нығайта отырып, Еуропада француз гегемониясын орнатуға мүдделі екендіктерін мәлімдеді. Бірінші министр герцог Сюлли король Генрих IV «Ұлы ойлар» мемуарын жарыққа шығарды. Министр Францияның христиан әлеміне бақылау орнатуды армандады, ол үшін Австрияның қуатын әлсіретіп, Габсбургтер әулетін биліктен кетіру қажеттілігі, Германия, Италия, Нидерландыдағы иеліктерінен айырып, Испанияны ғана қалдыру жеткілікті. Сюллидің бұл ұсынысы еуропалық тәртіпті орнатудағы алғышарт іспеттес болды. Мемлекет қайраткерінің ойынша Еуропа мемлекеттерінің санын 15 — ке дейін қысқарту керек. «Жаңарған»

Еуропада тұрт республика — Бельгия, Италия, Швейцария, Венеция, алты мұрагер монархия — Ломбардия, Франция, Англия, Швеция, Дания, Франция, бес сайланбалы монархия болуы қажет. Христиан қауымдастығына Папа, Ерекше Кеңес және Министр (ол француз өкілінен тағайындалуы маңызды) [12]. Осылайша, христиан әлемінің бірлігіне қол жеткізуді басты мақсат етіп жариялай отырып, Сулли сонымен қатар Еуропа мемлекеттері жүйесінде Францияның ерекше рөлін алға тартады.

XVII ғасырдың бірінші жартысында француз монархтарының «империялық арманын» жүзеге асыруға деген ұмтылысын көрсететін француз саяси әдебиетінің ағымдарының бірі кең етек алды. Алайда Г. Зеллер дәлелдегендей «императорлық арман» империялық тәжію француз корольдерінің сыртқы саяси қызметінде ешқашан басымдыққа ие болған емес. Соған қарамастан «императорлық» ағым қалай болғанда да XVII ғасырдағы барлық француз саяси әдебиеттерінде көрініс берді.

Көптеген жұмыстардың ішінде ең танымалы — Людовик XIII бұйрығымен «корольдің көптеген мемлекеттерге, герцогтерге, округтерге, қалалар мен жерлерге құқықтары...» [13] туралы зерттеу жүргізген Жак Кассанның жұмыстары мен Антуан Оберидің «Біздің корольдердің өкілеттілігі және олардың Испания императоры мен королінен артықшылығы туралы» (1649), «Корольдің империяға әділ талаптары» (1667) кітаптары танымалдылыққа ие болды [14].

Бұл еңбектердегі айтылған ойлардың мәнін А. Оберидің: «... біздің корольдер Германияның бірден — бір заңды императорлары болып қала береді» деген сөзімен аңғаруға болады [15].

Француз гегемониясына қатысты үздік ой «Француз империясының саяси идеялары» деген авторы беймәлім қолжазбада жарияланды. Автор туындысын кардинал Ришельеге бағыттап, француз империясының территориясын былай бөлді: шығыс — Левант, оңтүстік — Гибралтар, батыс — Ұлы Мұхит, оңтүстік — Московия [16]. Яғни француз саяси ілімінде екі түрлі бағыт аңғарылды. Бірінші Қасиетті Рим империясы билеушісінің тәжію иемдену арқылы христиандық әлемге бақылау орнату, екіншісі — Францияның аумағын көрші мемлекеттер есебінен ұлғайту.

XVII ғасырдың екінші жартысында Франциядағы қоғамдық — саяси ойдың дамуындағы негізгі бағыт — абсолютизм туралы идеяны бекіту болатын. Абсолютизмнің теориясы мен практикасы бір саяси тұлғаның қайраткерлігінде көрініс берді. Кардинал Ришельенің идеялық мұрасы «Саяси өсиет» осының нақты мысалы болып табылады. «Саяси өсиет» шығармасы екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде сословиелік құрылыс пен әкімшілік аппарат қызметі баяндалып, кардинал мемлекет қайраткерінің моральдік сипатына жоғары талаптар қойса, екінші бөлімде ішкі — сыртқы саясат, мемлекетті басқаруға арналған жалпы ұстанымдар көрініс тапқан. «Саяси өсиеттің» саяси бөлімінде монархтың ұлылық деңгейіне жету жолдары берілген. Ришелье «билеуші өзінің бағыныштылары мен жатжерліктердің құрметіне бөлену үшін, күшті болуға тиіс» деген тұжырым жасай отырып, оған жетудің жолдарын ұсынады. «Билеуші өзінің даңқын асқақтата білуі керек, әскерінің құрметіне бөленуі маңызды, ал әскерлер король даңқын өз өмірлерінен де жоғары қоя білуі керек» [17].

Абсолюттік туралы идеяны өмірде жүзеге асырған саяси қайраткер ретінде Ришелье үшін оның абсолюттік Францияның Еуропада алатын орнын білу маңыздырақ еді. Сондықтан кардинал Ришельенің саяси теориясы мен практикасының маңызды бөлігі «корольдің ұлылығы» мен «корольдің өкілеттілігі» проблемасы болатын.

«Саяси өсиеттің» соңғы бөлімінде монархтың өзінің және тәжію өкілеттілігіне қол жеткізуге арналған нұсқаулық іспетті жолдарды көреміз. «Мемлекет билеушісі өз бағыныштылары мен жатжерліктердің алдында құрметке бөлену үшін күшті болу керек» екенін дәлелдей отырып, Ришелье бұл күштің құрылымын ары қарай аша түседі. Билеушілерге даңқ керек, оның әскерлері құрметтемейтіндерден гөрі өз атымен көбірек әрекет етеді. Олар өз өмірлерін емес, король даңқын сақтауы керек».

Монарх пен оның патшалығының күш — қуатының қажетті шарты — бұл жақсы нығайтылған кезде «жауды мемлекетке қарсы кез келген әрекет жасау ниетінен айыруға немесе, кем дегенде, олардың шабуылдарын тоқтатуға қабілетті» шекара бекінісі, егер олар ашық шабуыл жасайтындай батыл болса... [18].

Дегенмен, «әлемдегі ең қуатты мемлекет кез келген уақытта өзін күтпеген шабуылдан немесе басқа да күтпеген оқиғадан қорғай алмаса, кепілдік берілген тыныштықпен мақтана алмайды». Осыдан келіп «мемлекеттің құрлықтағы әскерлері болуы тиіс» деген қажеттілік туындайды.

Кардинал Ришелье шекаралық қалаларды қорғау және жалпы алғанда, «күтпеген ниеттерге» қарсы тұру үшін төрт мың атты әскер мен қырық мың жаяу әскерді үнемі ұстауды талап ететіндігін болжады. Сондай — ақ, қажет болған кезде Францияның мүддесін қорғай алатын мың дворяндарды атты әскерге және бес мың текті адамды жаяу әскерге алу да тиімді болар еді.

Мемлекет қуаттылығының қажетті шартының бірі «теңіз күшінің» болуы. «Теңіз — барлық әміршілер іздейтін барлық мұралардың ең күштісі, бірақ әрқайсысының құқығы қай дәрежеде екені анық емес». Күшті флоттың болуы басқа елдердің және атап айтқанда «Сұлтан мен оның қол астындағылардың» құрметінің кепілі [19].

Ришелье бірінші министр бола тұрып, сыртқы саясаттағы табыстың кілті елдегі тұрақтылық екенін түсінді. Күшті армия мен флотты қолдау айтарлықтай қаржылық әлеуетті талап етеді, сондықтан «Саяси өсиеттің» бірнеше тарауы сауданы дамыту қажеттілігін негіздеуге (бір мезгілде мемлекеттің теңіз күшіне байланысты) және қаржыны оңтайландыруға арналған («алтын мен күміс мемлекеттің негізгі және қажетті күші»).

Ришелье сыртқы саясаттың табысты болса, мемлекет ішінде тұрақтылыққа кепілдік беруге болатынын түсінді. «Саяси өсиеттің» бірнеше бөлімдері қаржыны реттеу функциялары мен сауда жүйесін дамыту мәселелеріне арналды, себебі күшті армия мен флотты ұстау күрделі қаржыны талап етті [20].

Монархиялық биліктің табиғаты жөніндегі дәстүрлі түсінікке сәйкес Ришелье былай жазды: «Кемел мемлекеттің бірінші негізі — Құдай патшалығын орнату». «Барлық билік Құдайдан келеді, ал кез келген билік — Құдай билігінің көрінісі» [21]. «Мем-

лекет басқарушысының негізгі мақсаты — қоғамдық игілікті қамтамасыз ету» [22].

Ришельенің мынадай танымал пікірі бар: «күш кімнің жағында болса, сол адамдікі дұрыс» [23].

Францияның мақсаты өзге гегемонияға ұмтылушы елдерге кедергі келтіру, еуропалық саясатта өз қуатын көрсету болды. Бұл мемлекетте абсолютизмді нығайтумен байланысты дамыды. Ришелье үшін ең маңызды мәселе абсолютті Францияның Еуропада гегемонияға қол жеткізуі болатын. Сол себепті кардинал «корольдің ұлылығы мен өкілеттілігі» мәселесіне ерекше назар аударды.

Ришельенің идеясын жүзеге асырған француз королі Людовик XIV болды. Өз шығармаларында мемлекет және оның функциялары, монархиялық биліктің міндеттері бойынша жеке тұжырымын негіздеді. Людовик XIV саяси көзқарастарының қалыптасуына ағылшын философы Гоббстың еңбектері, француз құқықтық — саяси мектептерінің дәстүрлі идеялары әсер еткені анық. Людовиктің мемуарларынан монарх билігінің құдайлық сипаты туралы кездестіруге болады: «Құдай корольге тек адами билік беріп қоймай, құдайлық күш — қуаттың жартысын тарту етті. Біз корольдер — Құдайдың жердегі өкіліміз. Билік ешкімнің араласуынсыз монархқа Құдайдан тікелей беріледі». Людовик XIV — тің ойынша «корольдар қарапайым халықтан ерекше». «Король билігі Құдайдан бастау алады, корольге бағынбау Құдайға бағынбау. Монарх билікті Құдайдан алған, есепті тек соған береді. Құдай — корольдің жалғыз соты. Біздің бағыныштыларымыз тарапынан көрсетілетін мойынұсыну және құрмет, олардың тарапынан сый ретінде қарастырылмайды, бірақ олар бізден қорғаныс пен құқықты күтеді. Олар бізді қалай ұлықтаса, бізде оларды солай қорғау керекпіз. Бағыныштылардың міндеткерліктерімен салыстырғанда біз оларға міндетіміз. Бағынушы біздің талапты орындамаса, оның орнын мыңдаған адам алмастырады, ал билеушінің орнын тек билеуші ғана алмастырады». Бұдан шығатын қорытынды король өз бағынушыларынан абсолютті бағыну мен құрметті талап етуге құқылы, бірақ ол бағыныштыларының биліктен күткен нәрсесін орындауы тиіс» [24].

Людовик XIV билік мұрагердің емес, бағынушының мүддесіне байланысты орнайтынын жоққа шығармады. Ол «қоғамдық игілік жеке қызығушылықтарды қанағаттандыру керек», «мемлекет мүддесі бірінші орында тұру керек», — деп жазды [25]. Бұл туралы 1704 жылы Людовик XIV испан патшайымына жазған хатында атап өтті: «Біз сияқты адамдар адами дау — дамайдан жоғары көтеріліп, өз мүдделерімізбен әрқашан бағыныштыларымыздың мүдделеріне сәйкес әрекет ету керекпіз» [26].

Людовик XIV — тің «Мемлекет — мен» деген белгілі ұстанымы корольдің өз жеке мүддесін мемлекет мүддесінен бөліп қарастырмағандығының нақты дәлелі. Француз монархиясы доктринасының идеясы — мемлекет игілігі үшін жасалған жұмыс мұрагер үшін де тиімді. Людовик XIV корольдің міндетіне шекараны қорғау қызметін жатқызды. Монарх өз елінің аумақтық тұтастығын және қауіпсіздігін сақтауға міндетті. Дегенмен Ұлы король қорғаныс саясатын енгізумен шектелмей, мемлекет аумағын кеңейтуі тиіс. «Жерді кеңейту — бұл билеуші үшін лайықты және жағымды іс — әрекет» [27].

«Мемлекет — мен» деген аңызға айналған Людовик XIV — тің мұндай ой — толғамдары мен сөз тіркестері көптеген зерттеушілердің оның өз мүддесі мен мемлекет мүддесін бірге қарастырған тұлға деген тұжырым жасауына әкелді. Француз монархиясының дәстүрлі доктринасы билеушінің өзі басқаратын қоғамның жоғары мүдделеріне қызмет ету жолына өз өмірін арнағаны дәлел бола отырып, мемлекетке пайдалының бәрі мұрагер үшін пайдалы деген идеяға негізделген. Луиден қалған теориялық мұраны талдау корольдің билеуші мен оның қол астындағы адамдар арасындағы қарым — қатынас принципі дәл осылай түсінуді жақтаушы болғанын көрсетеді.

Людовик XIV қоғамдық игілікке қол жеткізу монархтың бірінші кезектегі міндеті деп есептеді, әсіресе монархия осы мағынада басқарудың ең тиімді нысаны болып табылады. Биліктің ешбір басқа нысаны мемлекет пен билеушінің мүдделерінің мұндай бірлігіне монархия сияқты жол бермейді, мұнда король өз патшалығының гүлденуіне мүдделі: мемлекетке қамқорлық жасай отырып, ол өзін қорғай алады. Өз іс — әрекетінде қоғамдық игілікке жету идеясын басшылыққа алу билеушінің жалғыз міндеті емес. Людовик XIV монарх, әсіресе «нағыз христиан» да «христиандық мүдделерін» қорғауға міндетті және сонымен қатар оны өз мүдделерінен жоғары қоюға міндетті екенін айтты. Корольдің негізгі міндеттерінің ішінде Людовик XIV корольдікті жаулардан қорғауды және француз тәжінің қадір — қасиетін сақтауды ерекше атап өтті: «Патшалықтың ішінде мүмкіндігінше өз билігіңді қуаттау. Оның сыртында мен өз тәжімнің беделі мен қадір-қасиетіне кез келген мүмкіндікте қамқорлық жасауды ұмытпадым» [28].

Монарх өз елінің аумақтық тұтастығын сақтауға, оның шекарасының қауіпсіздігіне қамқорлық жасауға міндетті. Алайда Ұлы Патша тек қорғаныс саясатын жүргізумен ғана шектелмейді. Ол өз мемлекетінің шекарасын кеңейтуі керек, жер алу — егемендік үшін ең лайықты және ең жағымды кәсіп. «Соғысты тым жақсы көретінін» мойындаған Людовик XIV билеуші басқа амалдардың бәрі таусылған жағдайда өз мақсатына жету үшін осы жолды ұстана алатынын меңзеді. Франциядағы монархиялық биліктің табиғаты туралы негіздеп және оны абсолютті деп анықтай отырып, Людовик XIV абсолютизм билеушінің озбырлығын білдірмейді, оның мәні бөлінбейтін корольдік билікте, өйткені ең болмағанда заң тұрғысынан, король өз функцияларын орындауды бір немесе бірнеше адамға тапсыра алады.

Людовик XIV Франциядағы абсолютті монархиялық билікті сипаттай отырып, абсолютизмнің мәні король мен биліктің біртұтастығы, құқықтық тұрғыдан бағыныштыларына тыйым салуында», — деп жазған [29]. Король «Құдай сыйлаған билік оның қолында болу керек. Корольден басқа ешкім мемлекетті дұрыс билей алмайды», деген пікірде болды. Корольдің принципі өзі билік еткен жылдары тәжірибеде нақты көрініс берді.

XVI — XVII ғасырлардағы француз қоғамдық ойларының саяси бағыты алғашында абсолюттік идеяларды нығайтуға бағытталса, ал кейіннен француз мемлекеттілігінің «қуаттылығы» мен «ұлылығы» туралы концепцияға ұласып, Француз билеушілерінің идеологиясына айналды. Людовик XVI басқаруы кезінде Еуропалық саясатта Франция жетекші елге айналды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Эльфонд И. Я. Тираноборцы.— Саратов,1991.— С. 126–127
2. Политические учения Эпохи Возрождения и Реформации/Пер.И. Я. Эльфонд.— Саратов, 1991.— С. 8–9
3. Монтень М. Опыты.— М., 1991.— С. 347
4. Там же.— С. 21
5. Там же.— С. 496
6. Bodin J. Six livres de la republique.— Paris, 1583.— P. 132
7. Там же. P. 251
8. Там же.— P. 708
9. Там же.— P. 223
10. Thuau E. Raison dEtat et pensee politique a lepoque de Richelieu.— Paris, 1966.— P. 15
11. Mousnier R. Les concepts.— P. 305
12. Sully M. Memories de Maximilien de Bethune6 duc de Sully, principal ministre Henri le Grand.— Liege,1788.— P. 207
13. Cassan J.de. Les recherches des droits du roi et de la couronne de France. Paris, 1643
14. Aubery A. De la preeminence de nos rois et de leur preesance sur lempereur et le roi d Espagne.— Paris, 1649; Justes pretentions du Roi sur l Empire.— Paris. 1667
15. Thuau E. Raison dEtat et pensee politique a lepoque de Richelieu.— Paris, 1966.— P. 293
16. Там же.— P. 289
17. Richelieu A. Testament politique.— Paris, 1947.— P. 90
18. Там же.— P. 376
19. Там же.— P. 376
20. Там же.— P. 412
21. Weber H. Richelieu theoricien politique.— P.,1987.— P. 60
22. Richelieu A. Testament politique.— Paris, 1947.— P. 330
23. Там же.— P. 380
24. Thireau J. Les idees politiques de Louis XIV.— P., 1973.— P. 47
25. Memories de Louis XIV.— P. 159
26. Letter de Louis XIV au marquis Villars, 1688//Euvre.— T IV.— P. 7
27. Thireau J. Les idees politiques de Louis XIV.— P., 1973.— P. 98
28. Там же.— P. 53
29. Там же.— P. 159

«Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру кезіндегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың тиімділігі

Қайырбаев Аманбек Нүркенұлы, магистрант

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Қазіргі әлемде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануы адам өмірінде маңызды рөл атқарады. Мемлекет халықпен өзара тиімді әрекеттесуі үшін бұл құралды пайдалануға тиіс. Мақалада мемлекеттік аппараттың АКТ-ны пайдалану түрлері мен тәсілдері, оның маңыздылығы мен осы саланы дамыту тәсілдері қарастырылады.

Кілт сөздер: «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, АКТ пайдалануы, қолжетімді тұрғын үй

Эффективность информационно-коммуникационных технологий при реализации концепции «слушающего государства»

Қайырбаев Аманбек Нуркенулы, студент магистратуры

Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан (г. Нур-Султан, Казахстан)

Использование информационно-коммуникационных технологий в современном мире играет весомую роль в жизни человека. И государство должно использовать данный инструмент для эффективного взаимодействия с населением. В статье рассматриваются виды и способы использования ИКТ государственным аппаратом, его важность и способы развития данной отрасли.

Ключевые слова: жилье, жилищная политика, государственные жилищные программы, доступное жилье

Бүкіл әлем мемлекеттік басқару институттары мен құралдары өзгеріп, заманауи шындыққа бейімделіп, азаматтардың мүддесі бірінші орында тұрған жаңа дәуірге аяқ басты. Үкімет дағдарыстарды тыңдап, оларға жауап беріп қана қоймай, көпжақты талқылаулар арқылы азаматтардың мүдделерін тыңдап, әрекет етіп, ең жақсы шешімге келуге тиіс. «Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаев азаматтардың өтініштеріне жедел әрі тиімді жауап беретін «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын жүзеге асыру бүкіл елдің ортақ міндеті екенін атап өтті». [1]

Халық үніне құлақ асатын мемлекет дегеніміз не? Бұл Конституцияның жариялылық, әділеттілік, теңдік, демократиялық қағидаттарды халық бірінші орынға қойғанда жүзеге асыруы. Бұл тұрғыда Конституцияда мемлекет пен мемлекеттік органдардың қызметінде адам ең жоғары құндылық ретінде орнығытыны айтылған.

Адамдарды адастыратын ақпарат тегін және кеңінен қолжетімді, бірақ әрқашан сенімді бола бермейтін Интернетті жаппай пайдалану, осыған байланысты адамдарға сенімді дереккөздер, бірінші тұлғалардың ақпараттары, сондай-ақ мемлекеттік органдардың оларға жедел жауап беруі қажет. талаптар. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев айтқан жаңа императив — «Есті мемлекет» тиімді мемлекеттілікті жетілдіру формуласы болып табылады, ол барлық халықтың өтінішіне жедел әрі сындарлы жауап беруге тиіс. Осыған байланысты, әсіресе, елімізде орын алып отырған негізгі, әлеуметтік маңызды қиындықтар өзекті болып отыр. Жолдаудың мазмұны Мемлекет басшысының жағдайды бақылауда ұстайтынын және оларды шешудің нақты жоспары бар екенін көрсетті. Қазақстанда соңғы жарты жылда орын алған және қайраткерге қатысты зорлық-зомбылыққа байланысты атышулы оқиғаларды айта келе, Мемлекет басшысы осыған ұқсас әрекеттердің алдын алуға бағытталған заңнамалық нормалардың қолданылуын тоқтату жөнінде бірқатар тапсырмалар берді. Осыны ескере отырып, барлық лауазымды тұлғалар өз парақшаларын дұрыс пайдаланбайды, не тастап кеткен, не атқарылған жұмыс туралы индикативті есеп сияқты көрінеді, шенеуніктердің және тұрғындардың өзара әрекеттесу платформасы қандай болса да, бастысы ұсыныстарға ашықтық болу керек.

Қазақстан қолданыстағы АКТ жаңғыртуды және оны экономиканың түрлі секторларында іске асырылатын жобаларға біріктіруді жалғастыруда. Қазіргі уақытта АКТ саласын дамытатын басты мемлекеттік бағдарламалардың бірі «Цифрлық Қазақстан» болып табылады.

«Бағдарлама жобаларының бағыттары:

1. Ел экономикасының негізгі салаларында цифрлық технологияларды әзірлеу, енгізу және дамыту.
2. Қазақстандықтарға Интернетке жаппай кең жолақты қолжетімділікті және 4G (болашақта 5g) мобильді байланысын ұсынатын ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды кеңейту.
3. Онлайн ұсынылатын мемлекеттік қызметтердің сапасын жақсарту және санын арттыру.

4. Электрондық коммерцияны дамытуға белсенді жәрдемдесу арқылы кәсіпкерлер үшін жаңа мүмкіндіктер мен қолайлы жағдайлар жасау.

5. Отандық IT-сектордың дамуына ықпал ететін, сондай-ақ Қазақстанда білім беру мен денсаулық сақтау сапасын арттыратын халықтың жалпы цифрлық сауаттылығын арттыру». [2]

Бүгінде мемлекеттік органдарда АКТ қолдануының даму деңгейі көптеген елдерде өсуде, оның басты себебі халық онлайн кеңістікке көшуде, осыған орай ақпаратты тарату және мемлекеттік қызметтерді көрсетуі онлайн форматта тиімді болып табылады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамытудың әлемдік рейтингінде (ICT Development Index), БҰҰ деректері бойынша, Қазақстан 2017 жылы 175 елдің ішінде 52-орынды иеленді. [3]

Ал, электрондық үкіметтің даму деңгейі бойынша БҰҰ шолуында 2018 жылы Қазақстан 39-шы орында болса, 2020 жылы 193 елдің ішінде 29-шы орынға тұрақтады. Үздік 10 елдің қатарына Дания, Оңтүстік Корея, Эстония, Финляндия, Австралия, Швеция, Ұлыбритания, Жаңа Зеландия, АҚШ және Нидерланды кірді. ТМД елдерінің ішінде Қазақстан Ресей, Беларусь, Молдова, Украина, Өзбекстан және Арменияны басып озып, бірінші орында тұр. Теңізге шыға алмайтын елдер арасында Қазақстан ең жоғары EGDІ (0,8375) бірінші орынды иеленді. Ал EGDІ көрсеткіші ең жоғары Азия елдері арасында Қазақстан Оңтүстік Корея, Сингапур, Жапония, Кипр және БАӘ-ден кейін 6-шы орынға ие болды.

Азия мемлекеттерінің арасында үкімет деректерінің ашықтығы индексі бойынша 1 орында тұр. Ал, онлайн-қызметтер индексі бойынша жалпы халықаралық рейтингте 11-орынға ие, сонымен қатар Азия елдері арасында 3-орында. Сондай-ақ, Қазақстан рейтингте Люксембург, Израиль, Бахрейн, Бельгия, Қытай, Италия, Малайзия, Португалия және Румыния сияқты елдерді басып озды.

Осы ақпаратқа сүйене отырып, Қазақстанда АКТ саласы дамыған деп анықтауға болады. Алайда осы мүмкіндіктерді мемлекеттік органдар толықтай пайдаланбайды. Басты проблемалары келесіде:

- 1) Ресми сайттарда және әлеуметтік желілерде көптеген ақпарат ескірген, және ол ақпарат жаңартылмайды.
- 2) Қажетті ақпаратты табу өте қиын. Ол бірнеше бөлімдердің терендігінде жарияланады
- 3) Кейде ақпараттың орысша немесе қазақша нұсқасы жоқ. Яғни, тек бір тілде жарияланады.
- 4) Ресми сайттар, әлеуметтік желілер және басқада АКТ арқылы шағымдану және ақпарат алу халық арасында түсіндірелу жұмыстары жүргізілмейді.

Қорытындылай келе, Қазақстанның әлеуетін құнттап пайдалана бастаса, халықпен үкімет арасында жақсы өзара әрекеттесуін қалыптастыруға болады. Ол үшін мемлекеттік қызметкерлер өз санасын өзгертуге ынталандыру қажет деп санаймын.

Әдебиет:

1. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy
2. <https://digitalkz.kz/>
3. <https://gtmarket.ru/ratings/ict-development-index>

Қазақстанның Маңғыстау облысының білім, денсаулық сақтау және мәдениет саласындағы мамандарын тұрғын үймен қамтамасыз ету

Қошжанов Серік Құрбанбайұлы, магистрант
Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Тұрғын үйге қолжетімділік халықтың әл-ауқатының ағымдағы деңгейінің негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Мақалада Қазақстанның тұрғын үй саясатын іске асырудағы мемлекеттік бағдарламалардың бағыттары қарастырыла отырып, денсаулық сақтау, білім беру және мәдениет салаларындағы тұрғын үймен қамтамасыз ету мәселесіне назар аударылады.

Кілт сөздер: тұрғын үй, тұрғын үй саясаты, мемлекеттік тұрғын үй бағдарламалары, қолжетімді тұрғын үй

Обеспечение жильем специалистов в области образования, здравоохранения и культуры Мангистауской области Казахстана

Қошжанов Серик Курбанбаевич, студент магистратуры
Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан (г. Нур-Султан, Казахстан)

Доступность жилья является одним из основных показателей текущего уровня благосостояния населения. В статье рассматриваются направления государственных программ в реализации жилищной политики Казахстана, акцентируется внимание на вопросах обеспечения жильем в сфере здравоохранения, образования и культуры.

Ключевые слова: жилье, жилищная политика, государственные жилищные программы, доступное жилье

Тұрғын үй мәселесін шешу — әрбір елдегі мемлекеттік саясаттың басымдықтарының бірі болып табылады. Тұрғын үйге қол жетімділік адам өмірінің маңызды негіздерінің бірі бола отырып, халықтың әл-ауқатының деңгейінің негізгі көрсеткіші болып табылады. Мәселен, БҰҰ-ның 2030 жылға дейінгі тұрақты даму мақсаттары, елдер алдына 2030 жылға қарай барлығының тұрғын үйге қол жеткізуін қамтамасыз ету міндеті қойылды [1].

Мемлекет тұрғын үй нарығының тиімсіз жұмыс істейтін бөлігін, соның ішінде тұрғын үйге мұқтаж адамдарға түрлі тетіктер немесе құралдар арқылы қолдау көрсетуді реттеуге арналған. Бұл ретте, тұрғын үй саясаты нарықтың даму деңгейіне және халықтың әл-ауқатына сәйкес өзектендіріледі.

Қазақстан Республикасының азаматтарына тұрғын үй құқығы Конституцияда көзделген [2].

Қазақстан Үкіметі халықтың қандай да бір себептермен мемлекеттік қолдауды қажет ететін жіктерінің тұрғын үйге қолжетімділігін кеңейту арқылы осы көрсеткішті жақсарту бойынша бірқатар шараларды іске асыруда.

2017 жылдан бастап елімізде бір мезгілде бірнеше тұрғын үй бағдарламалары іске асырылуда. Сонымен қатар, бұл бағдарла-

малардың барлығы дерлік «Қолжетімді тұрғын үй-2020» мемлекеттік бағдарламасынан бастау алып, «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламасын іске асыруға бағытталған.

Бағдарламалар санының артуы мемлекет үшін әлеуметтік мәселелерді шешетін тұрғын үй саясатының сапалы жұмысының маңыздылығын көрсетеді. Егер бұрын тұрғын үйдің қолжетімділігі тұрғын үй құрылысы арқылы қамтамасыз етілсе, соңғы жылдары баламалы жолдарды іздестіру маңызды болып табылады. Құрылыс саласын кеңейтуді ынталандырудың және ел халқының кең ауқымын тартудың әртүрлі тетіктері алдыңғы қатарға шығарыла бастады.

Тұрғын үй саясатын іске асыру процесін жаңғырту бағдарламаның әлеуетті қатысушыларын іріктеу тетігіне де әсер етті.

2019 жылы халықтың табысы бойынша тұрғын үйге қолжетімділік сатылары енгізілді. Табысы бар тұлғалар:

— отбасының бір мүшесіне тиісті жылға бір ең төменгі күнкөріс деңгейіне дейін, сатып алусыз жалға берілетін тұрғын үйге үміткер бола алады;

— отбасының бір мүшесіне тиісті жылға 2 ең төмен күнкөріс деңгейіне дейін, 2 пайыздық мөлшерлемен кредиттік тұрғын үйге үміткер бола алады («Бақытты отбасы» бағдарламасы);

— отбасының бір мүшесіне тиісті жылға 3,1 ең төмен күнкөріс деңгейіне дейін, 5 пайыздық мөлшерлеменен кредиттік тұрғын үйге үміткер бола алады («5–20–25» бағдарламасы);

— отбасының бір мүшесіне тиісті жылға 3,1 ең төмен күнкөріс деңгейінен жоғары 7 пайыздық мөлшерлеменен кредиттік тұрғын үйге үміткер бола алады («7–20–25» бағдарламасы);

— тиісті жылға отбасының бір мүшесіне шаққанда 5 ең төмен күнкөріс деңгейінен жоғары, бастапқы және қайталама тұрғын үй сатып алу үшін қолданыстағы нарықтық өнімдерді («Баспана-хит», «Орда», «Өз үйім») пайдалана алады [3].

Жоғарыда келтірілген мемлекеттік бағдарламаның бағыттарына сүйене отырып, Қазақстанның тұрғын үй саясаты халықтың әлеуметтік осал топтары, көп балалы отбасылар, толық емес отбасылар, сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі бала тәрбиеленетін отбасылар сияқты белгілі бір адамдардың әлеуметтік жағдайын қолдауға бағытталғанын атап өтуге болады. Сонымен қатар, мемлекет 29 жасқа дейінгі азаматтардың санатын — Республикалық маңызы бар қалаларда жұмыс істейтін жастарды бөлек бөледі. Оларға сатып алу құқығынсыз 5 жыл мерзімге жалға берілетін тұрғын үй беріледі.

Жоғарыда аталған тетіктер жергілікті атқарушы органдарда кезекте тұрған, ипотекалық қарызға қызмет көрсету үшін белгілі бір кірісі бар, сондай-ақ тұрғын үй жинақтарының салымы болған кезде халықтың әлеуметтік осал топтарының азаматтарына тұрғын үй сатып алуға арналған.

Осы орайда еліміздің кейбір әлеуметтік салаларында тұрғын үй қолжетімділігі толық қамтамасыз етілмей ішінара шешімін тауып келеді. Мәселен қазіргі таңда еліміздің бірқатар өңір-

лерінде атап айтсам Маңғыстау облысында мұғалімдер мен дәрігерлерді тұрғын үймен қамтамасыз ету өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Өңірдің білім беру, денсаулық сақтау және мәдениет саласындағы мемлекеттік мекемелерінде аталған саладағы мамандарға деген қажеттілік бар.

Қазіргі таңда Маңғыстау облысы бойынша денсаулық сақтау саласына 300 ден астам, білім беру саласына 100 ден астам, ал мәдениет саласында 40 тан астам маман жетіспеушілігі байқалып отыр. Осы салаларға білікті мамандарды тарту үшін де бірден бір әлеуметтік көмек ретінде тұрғын үймен қамтамасыз ету мәселесін шешу талап етіледі.

Жоғарыда аталып өткен мәселелерді шешу үшін 2020 жылы Маңғыстау облысының әкімдігі мен «Қазақстан ипотекалық компаниясы» АҚ арасында «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде сатып алу құқығымен жалға берілетін тұрғын үйді өткізу туралы келісімге қол қойылды. 2020 жылы аталған тетік бойынша тұрғын үйді іске асыруды бастау үшін білім беру және денсаулық сақтау саласының қызметкерлеріне 58 пәтер, ал 2021 жылы 50 пәтер қарастырылған.

Алайда, қабылданған шаралар мұғалімдер мен дәрігерлерді тұрғын үймен қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз.

Қорытындылай келе, жалпы Қазақстанда тұрғын үй мәселесі өзекті болып қала береді деп айтуға болады. Әрине, республика азаматтары оның ішінде ел жастары тұрғын үй сатып алуда мемлекеттік қолдауға мұқтаж. Алайда, халық табысының шектеулілігі тұрғын үйді қамтамасыз ету шаралары бойынша мемлекеттің бағдарламалық мақсаттарына қол жеткізуді тежеуші фактор болып табылады.

Әдебиет:

1. БҰҰ Тұрақты даму саласындағы мақсаттары. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>.
2. 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы, 25-бап. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_.
3. «Тұрғын үй-коммуналдық дамудың 2020–2025 жылдарға арналған «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1054 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900001054>

Бастауыш сыныпта информатика пәнін оқытудағы ерекшеліктері

Мансурова Феруза Мухтаровна, магистрант

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Түркістан, Қазақстан)

Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларына «Информатика және АКТ» сабақтарын оқыту ерекшеліктерін қарастырылған.

Кілттік сөздер: бастауыш сынып, «Инфоорнатика және АКТ», технология, оқыту процессі.

Особенности преподавания информатики в начальной школе

Мансурова Феруза Мухтаровна, студент магистратуры

Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Ясауи (г. Туркестан, Казахстан)

В данной статье рассмотрены особенности обучения младших школьников урокам «Информатика и ИКТ».

Ключевые слова: начальная школа, «Информатика и ИКТ», технология, процесс обучения.

Бүгінгі таңда бәрі болашақ туралы ойлайды, әсіресе бұл біздің балаларымызға, атап айтқанда олардың біліміне қатысты. Балаларды мектепке жібере отырып, біз олардың оқу кезінде қажетті білім алып, жан-жақты дамитынына сенеміз, осылайша ата-аналар балаларының білімі үшін жауапкершілікті мектеп пен мұғалімдерге жүктейді. Осыған байланысты білім беру процесінің заманауи ұстанымдары мен құндылықтарын қайта қарастыру, жалпы білім берудің жаңа білім беру стандартын жетілдіру қажет болады. [1]

Қазіргі ақпараттандыру жағдайында заманауи технологияларды игеретін, ақпараттық кеңістікте бағдарлай алатын, дамыған жас ұрпақты тәрбиелеу қажеттілігі туындайды. Қазіргі заманның талаптарына сүйене отырып, мектеп курсына оқушылардың ақпараттық құзыреттілігін қалыптастыру бойынша біріктірілген пән болып табылатын «Цифрлық сауаттылық» оқу курсы енгізілді. Бұл курсы тек информатика емес цифрлық сауаттылық бойынша негізгі білім базасын қамтамасыз етуге бағытталған. [5]

Бастауыш сынып оқушыларына информатиканы оқытуды интеграциялаудың маңыздылығы туралы айта отырып, біз бұл біздің әлемде болып жатқан процестерге байланысты екенін және білімге қойылатын заманауи талаптарға байланысты екенін түсінеміз. Мұғалімнің міндеті — әр оқушының қабілеттерін ашу, оқушының айналасындағы әлемді тұтас қабылдауын қалыптастыру, оған объектілер мен құбылыстар арасындағы әртүрлі байланыстарды көруге көмектесу, бір тақырыпты әр түрлі жағынан көруге үйрету. Бұл білім берудегі интеграциялық процестерді пайдалану кезінде қол жеткізуге болатын заманауи білім беруді модернизациялаудың маңызды шарттарының бірі. [3]

Егер, балаларды шамадан тыс жүктеместен, олардың идеяларын тез және ықшам түрде жүзеге асыруға мүмкіндік берсек, онда олар қоғамда бейімделу қабілетін белсенді дамытады, назар мен есте сақтауды үйренеді, қиял мен шығармашылық қабілеттерін дамытады. Бастауыш мектеп курсын үздіксіз оқуды сақтау үшін 1-сыныптан бастап «Информатика және АКТ» пропедевтикалық курсына логикалық күрделі тақырыптарды қол жетімді деңгейде уақытылы зерттеудің өзектілігін ерекше атап өткен жөн. Бастауыш мектепте «Информатика және АКТ» пәнін оқытудың негізгі мақсаты білім алушыларда АКТ құзыреттілігінің негіздерін қалыптастыру болып табылады, оның көптеген компоненттері эмбебап оқу іс — әрекетінің құрылымына кіреді. [7]

Қазіргі уақытта бүкіл әлемдегі зерттеушілер мен мұғалімдердің салыстырмалы түрде жас және тез дамып келе жатқан ғылыми пән — информатикаға деген қызығушылығы артып келеді. Бүгінгі таңда информатика іргелі ғылымға айналды. Оның зерттеу объектісі ақпарат, оның құрылымы және оны өңдеу әдістері болып табылады. Соңғы жылдары «Информатика және АКТ» мектеп курсы өз дамуының сапалы жаңа кезеңіне шықты. [6]

Жас жасөспірімдерді оқыту және тәрбиелеу процесінде АКТ қолдану оқушылардың танымдық қуатын арттыратын оқу процесінің жалпы дәрежесін арттырады. Бірақ, мы-

салы, жас жасөспірімдерге сабақ беру үшін тек ниет ету жеткіліксіз. Мұғалім бірқатар дағдыларды игеруі керек. Уақыт қажет, дәлірек айтсақ, бүкіл оқу кезеңін кезең-кезеңімен мемлекетіміздің болашақ тұрғындарына ақпараттық мәдениет пен ақпараттық сауаттылықты тәрбиелеу, ірі ақпараттық қоғамдағы тіршілік ету топырағын, информатика және ақпараттық философиясын қамтамасыз ету. Жасөспірімдерді қалыптасқан міндеттердің себеп-салдарлық байланысын білдіруге үйрету және осылайша оларды нақты өмірге бағыттау. Информатиканы зерттеу тұрғысынан алғанда, бастапқы орта білім беру мекемесі неғұрлым проблемалы болып саналады, мысалы, оқу жобасына бір нәрсе жақында енгізіліп, арифметиканың білім беру аймағына енгізілді, бірақ сонымен бірге бастапқы бірлескен білім беру түлегі жауап беруі керек информатика туралы бірқатар талаптар стандартта жазылды. [9]

Бастауыш мектептегі информатика сабақтарында топтық технологияларды қолдана отырып, оқушылардың коммуникативті қалыптастыру мәселелерін зерттей отырып, олардың оқу процесіне қосылуы коммуникативті дамуына ықпал ететінін атап өтеміз. Ақпаратты беру, ақпаратты қабылдау (тыңдау) сияқты іс — әрекеттермен жұмыс істеу, оқушыларды іскерлік және жеке ынтымақтастықты пайдалануға үйретуге мүмкіндік береді. [4] Информатика сабақтарында компьютерлерді қолдану оқушыларға әртүрлі салалардағы мәселелерді шешуде, зерттеу жұмыстарымен айналысуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, олар тапсырманы тұжырымдауды, оны шешуді және нәтижені бағалауды үйренеді [2]

Шамамен 20 жыл бұрын біз абсолютті ақпараттық вакуумда болдық, онда тыйым салудан басқа ештеңе болған жоқ. Басты мәселе — балалардың информатиканы пән ретінде маңыздылығын білуі, сондай-ақ оны қолдану саласының нақты сипаттамасы туралы талқылану керек. Интернет, электронды кітапханалар мен кітаптар, сандық аудио-бейне құралдар, ұялы телефондар, планшеттер, қалта компьютерлері мен коммуникаторлар, әлеуметтік желілер, блогтар қазіргі мектеп оқушысы үшін күнделікті қолданыстағы қарапайым дивайстар болып табылады. [6]

Компьютерлер мен компьютерлік технологиялардың мектептерге, сондай — ақ басқа оқу орындарына, кітапханаларға және үй шаруашылықтарына тез енуі бұрын дайындалған оқу жоспарлары мен білім беру стандарттарын қайта қарауға мәжбүр етеді. Халықаралық және Ұлттық зерттеулерге сәйкес, мектеп жасындағы көптеген балалар уақытының көп бөлігін компьютерде өткізеді. Оқыту мен оқытудың сапалы жаңа кезеңін қалыптастыру мақсатында АКТ-ны білім берудің барлық мүмкін кезеңдеріне қосуға мүмкіндік беретін тиісті шаралар қабылдау қажеттілігі туындайды. ЮНЕСКО ұсынған мектептердегі акт дамуын салыстырмалы зерттеу қолданылатын және енгізілетін тәсілдер арасында берілу процесінде екенін көрсетеді. [1]

Жалпы білім беретін мектептерінде АКТ-ны енгізу стратегиясында қойылған басты міндеттердің бірі-бастауыш мектеп жасындағы балаларды АКТ-ны қолдануға үйрету. Бұл міндет

бүкіл білім беруді жетілдіру мен жаңғырту үшін табиғи және маңызды болып табылады. Міндет одан әрі жалғасуда: АКТ білім беру процесіне тереңірек еніп, білім беру мазмұнының ажырамас бөлігіне айналуы керек. Интернет пен ұялы байланысты пайдалану күнделікті құралға айналды. Балалар өздерінің Ақпараттық дағдыларын дамытып, жан-жақты білім алуға жарамды материалдарды табуға тырысуы керек, сондықтан мұғалімдер академиялық білімді оқушылардың қызығушылығымен және әлеуметтік қажеттіліктермен қалай және қалай қолдануға болатындығы туралы кеңес береді. [1]

Информатика — бұл пәндер немесе процестер туралы емес, оларды автоматтандыру, құру және жұмыс істеу әдістері, құралдары мен технологиялары туралы ғылым. Бұл пән оны терең зерделеуді ғана емес, сонымен қатар өз оқуын жаңғырту, сондай-ақ оқу жүктемесін оңтайландыру үшін білім, білік және дағдыларды іс жүзінде қолдануды көздейді. Дербес компьютер зерттеу объектісі ретінде пайдаланылады: дербес компьютермен жұмыс істеудің негізгі білімі мен дағдылары қалыптасады (құрылғылар, Операциялық жүйе, бағдарламалық қамтамасыз ету, ақпаратты іздеу әдістері). Сонымен қатар, компьютер-бұл оқу құралы және тапсырмаларды шешу құралы. Отбасының материалдық және мәдени деңгейінің айырмашылығына байланысты мектеп оқушыларының үй тапсырмаларын орындау үшін, олардың мүдделерін қанағаттандыру үшін компьютерді пайдалану мүмкіндігі әртүрлі, және бұл оқу процесін ұйымдастыруда да ескерілуі керек [6]

Қазіргі білім беру оқушылардың өзін-өзі дамыту, өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі тәрбиелеудің тиімді құралы ретінде ақпараттық технологиялардың рөлін едәуір кеңейтуді көздейді.

Әдебиет:

1. Д. Х. Файзиева, О. А. Асадова «Методика преподавания информатики в среднеобразовательной школе» // Вестник науки и образования. 2021. № 1–2 (104).
2. Л. Г. Зверева, А. Н. Шкура, Исследовательская деятельность в общеобразовательной школе в процессе освоения курса «Информатика и ИКТ»: практический аспект // Наука и школа. 2019.
3. О. В. Гаврилина, Интеграция математики и информатики средствами геометрии в начальной школе // наука и школа. 2020. № 5.
4. М. В. Васюнина, М. А. Гаврилова, Групповые технологии как средство формирования коммуникативных универсальных учебных действий младших школьников на уроках информатики // Известия ВУЗов. Поволжский регион. Гуманитарные науки. 2017. № 3 (43). (дата обращения: 06.06.2021)
5. А. Е. Пекуш, Теоретические аспекты пропедевтического курса информатики в начальной школе / А. Е. Пекуш, И. А. Погодина // Modern Science.— 2019.— № 6–1.— С. 46–49.
6. Т. В. Самсонова, Е. М. Гурьянова, Д. С. Бородина, Инновационные практики в естественнонаучном образовании: сборник статей/сост.: — Саранск: МРИО, 2019. — 166 с.
7. Л. В. Морозкина, Проблемы и перспективы преподавания информатики в школе // Инновационные практики в естественнонаучном образовании: сборник статей/сост.: ТВ Самсонова, ЕМ Гурьянова, ДС Бородина. — Саранск: МРИО, 2019. — 166 с.— 2019.— С. 89.
8. С. М. Бердиева, Ш. М. Имомова, Использование инновационных технологий на уроках информатики // Наука, техника и образование. 2018. № 10
9. З. С. Рузиева, Роль информационно-коммуникационных технологий в начальном образовании // Вестник науки и образования. 2019. № 2–2 (56). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-informatsionno-kommunikatsionnyh-tehnologiy-v-nachalnom-obrazovanii> (дата обращения: 14.01.2022).
10. Г. Н. Лозовая Внедрение информационных технологий и современных методов обучения в учебный процесс дши и дмш на примере образовательной программы «Музыкальная информатика» //Музыкальная информатика. Развитие научно-образовательной сферы.— 2018.— С. 57–62.

Ақпаратты табу және жинау, оның дұрыстығын тексеру мүмкіндігі — ақпараттық көздермен өз бетінше жұмыс істеу жолындағы алғашқы қадам. Инновациялық технологияларды қолдану оқушыны белсенді позицияға көтереді және өзін оқу іс-әрекетінің субъектісі ретінде көрсететін психологиялық жағдай жасай алады. Білім берудегі инновациялық технологиялар оқыту сапасын арттыруға ықпал етеді. Инновациялық технологияларды қолдана отырып, оқушылардың оқу іс-әрекетін жетілдіру үшін заманауи ақпараттық технологиялар туралы білім, ақпараттық ресурстарды пайдалану мүмкіндігі, компьютерлік технологияны қолдана отырып өз бетінше жұмыс істеу мүмкіндігі қажет. [8]

Қазіргі уақытта білім беру мекемелерінде ақпараттық технологиялардың негізгі құралы орнатылған бағдарламалық жасақтамасы бар дербес компьютер болып табылады. Мәтіндік процессорлар, презентацияларды дайындау бағдарламалары, электрондық кестелер, ұйымдастырушылар және ұқсас бағдарламалар сияқты әмбебап қолданбалы бағдарламалар кең таралған. Сонымен қатар, қазіргі уақытта жаһандық желіде екі миллиардтан астам мультимедиялық білім беру құжаттары бар. Чат және электрондық пошта сияқты әртүрлі интернет-ресурстар оқушылардың қандай да бір жоба бойынша бірлескен жұмысын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бұлтты сақтау виртуалды сабақтарды нақты уақыт режимінде өткізуге көмектеседі. [10]

Қортындылай келе бастауыш сыныптағы «Информатика және АКТ» сабақтарының жаңа, заманауи әдіст тәсілдермен берілуі, баланың цифрлық құзыреттілігін дамыта отырып, оны жаңа өмірге, қоғамға бейімделуіне зор ықпал тигізеді.

Жалпы білім беретін мектептердің жаратылыстану бағытындағы педагог кадрларының үштілділік саясатын іске асыру үдерісі

Патшаева Фариза Таңсәріқызы, магистратура студенті
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Түркістан қ., Қазақстан)

Бұл мақалада Назарбаев Университетінің «Педагогикалық шеберлік орталығы», «USTAZ» Кәсіби оқыту орталығы ЖШС және «Өрлеу» БАҰО АҚ сияқты қосымша білім берудің үш негізгі орталығының біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастыру мысалында үштілділік саясатын іске асыру үдерісі талданады.

Кілтті сөздер: біліктілікті арттыру курстары, үштілділік саясаты, CLIL технологиясы, оқытудың каскадты моделі, реформаны жүзеге асыру.

Процесс реализации политики трехязычия педагогических кадров в естественно-научных направлениях общеобразовательных школ

Патшаева Фариза Тансарикызы, студент магистратуры
Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Ясауи (г. Туркестан, Казахстан)

Статья посвящена процессу реализации политики трехязычия, на примере организации курсов повышения квалификации тремя основными центрами дополнительного образования, такими как «Центр образовательного лидерства» Назарбаев Университета, ТОО «Центр профессионального обучения» USTAZ, АО «Национальный центр повышения квалификации «Өрлеу».

Ключевые слова: курсы повышения квалификации, политика трехязычия, технология CLIL, каскадная модель обучения, реализация реформы.

Әлемдік жаһандану аясында Қазақстан Республикасында да көптілді құзыреттілікті меңгеруге сұраныс пайда болды. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында: «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығы емес, оның бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында. Сол себепті, «Цифлы Қазақстан», «Үштілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар — ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың қамы», — делінген [1].

Жалпы «көптілді білім беру» ұғымы 1999 жылы ЮНЕСКО-ның конференциясында бекітілген. Бұл білім беру саласында үш тілден кем емес тілдерді (ана тілі, аймақтық және ұлттық және халықаралық тілдерді) қолдануды білдіреді [2].

ЮНЕСКО халықаралық ұйымының көптілділік туралы ресми құжаттарында дүниежүзіндегі барша халықтарға өз тілдерін киберкеңістікте, яғни электрондық түрін шығарып интернет желісіне қосуды ұсынады. Нәтижесінде, дүниенің кез келген жерінде интернет желісіне байланысу арқылы қалаған тілмен танысып, үйренуге мүмкіндік болады.

Кіріктіріп оқыту әдісі жалпы барлық дидактика тәрізді, қазіргі кезде қиын кезеңнен өтуде. Жалпы орта білім берудің мақсаттары өзгерді, жаңа оқу жоспарлары және жаратылыстану-математикалық бағытының пәндерін кіріктіріп оқытудың жаңа тәсілдері әзірленуде [3]. Кіріктіріп оқытуға байла-

нысты «Үш тілде білім беруді дамытудың 2015–2020 жылдарға арналған жол картасы» бағдарламасы енгізілген болатын [4]. Қазіргі заман талабына сай ағылшын тілі жеке пәндерді оқытуда негізгі құралға айналып жатқандығы мәлім. Әсіресе, жаратылыстану бағытындағы пәндер саласын ағылшын тілінде меңгеру, оқушылардың көптілді білім беру жүйесі арқылы шетелдік ғалымдардың еңбектерімен және дүниежүзінде күнделікті болып жатқан жаңалықтар және өзгерістермен тікелей танысу мүмкіндігіне қол жеткізуге болады. Ал бұл жағдай оқушылардың бойында қазіргі заман талабына сай қалыптасуына септігін тигізеді [5].

Қазақстан қазір білім беру деңгейін көтеру жолында және Үкімет оны басқа салалармен салыстырғанда басым мақсат ретінде қарастыруда. 2001–2010 жылдары Тілдерді дамыту бойынша «Қазақстандағы тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасының арқасында ағылшын тілі қазақстандық міндетті білім берудің бір бөлігіне айналды [6].

Үштілділік саясатын іске асыру Қазақстанның басты мақсаттарының бірі болып табылатын жоғары сапалы білім беру жүйесіне қол жеткізу үшін тиімді оқыту мен оқыту үшін білікті кәсіби кадрларды тиісті ұйымдастыруға және ұсынуға тікелей байланысты. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру жүйесі прогреске әсер ететін негізгі факторларды анықтау үшін одан әрі зерделеуді қажет етеді.

Стратегиялық жоспарға (2016 жыл) сәйкес 2016 жылы шамамен 120 мың мұғалімді оқыту жүзеге асырылуға тиіс болған, олар Қазақстан Республикасы бойынша әртүрлі жалпы білім беретін мектептердегі 307 мың мектеп мұғалімдерінің жалпы санының 40 пайызын құрады. Мұғалімдерді даярлау үштілділік

саясатын іске асырудағы алғашқы қадам болды. Қазіргі таңда, барлық дайындалған және жоғары білікті мұғалімдер өздерінің алған дағдылары мен білімдерін практикада қолдану үстінде.

Кембридж университетінің білім беру факультеті (FoE) және Кембридж Халықаралық емтихандары (CIE) 2011 жылдың тамызында Назарбаев Зияткерлік мектептерімен бірге мұғалімдерді оқудан қол үзбей даярлау және бағалау бағдарламасын құруға аккредитация алды.

Озық тәжірибе орталығының мұғалімдерді даярлау жүйесі мен бағдарламасын қайта құрудың негізгі мақсаты-мұғалімдердің осы дәуірдің жас буынын оқыту қабілетін арттыру, цифрлық ортада мақсатқа ұмтылған, саналы, сауатты, тәуелсіз, сыни ойлайтын және үш тілде: қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде өзара іс-қимыл жасау қабілетіне сенімді болуға мүмкіндік беру болды.

Сонымен қатар, Кембридждік кәсіби даму бағдарламасы жаттықтырушыларға қазақстандық мұғалімдерді оқытуға көмектесудің үш жаңа тәсілін ұсынды, олар ойлау тәсілдері, жұмыс тәсілдері және жұмыс істеу құралдары болып табылады. Сонымен қатар, басты өзгеріс-мұғалімдерге сынып ортасында оқытуды басқарудың негізгі принциптері қандай екенін зерттеуге мүмкіндік беру. Мысалы, сыни ойлау деген не екенін түсіну, оқушылардың қабылдауы мен бейімділігін тану, цифрлық технологияларды қолдану, бағалау, қарым-қатынас жасау, ойлау, жоспарлау және пайдалану керектігін білу [7].

Озық тәжірибе орталығының бағдарламасы каскадты оқыту моделі аясында іске асырылды және 2016 жылы 120 000 мектеп мұғалімін қайта даярлауға бағытталды [8; 301]. Бұл модель таңдалу себебі, ол қысқа мерзімде мұғалімдерді өндірістен қол үзбей көбірек қамтуға мүмкіндік берді.

Озық тәжірибе орталығының бағдарламасы мұғалімдерді даярлаудың үш деңгейінен тұрады: үшінші және базалық деңгейлерде мұғалімдер өз сыныбына өзгерістер енгізеді, екінші және орта деңгейлерде олар жетекші өзгерістерді жалғастырады, сондай-ақ әріптестеріне тәлім береді және оқытады, бірінші озық деңгейдегі мұғалімдер де солай істейді, бірақ бүкіл мектепті басқаруға және дамытуға көп көңіл бөлінеді коучинг және тәлімгерлік арқылы мектепті жоспарлайды [9]. Алайда, базалық деңгейді бітірген мұғалімдердің еңбекақысы 30%-ға артады, орта деңгей үшін жалақы 70% — ға артады, ал ілгері деңгейдегі мұғалімдер үшін жалақының 100% — дық өсімі есептелді [9].

«Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына» (2010) сәйкес мұғалімдерді даярлау жүйесін реформалау үшін тұжырымдамалық және құрылымдық әдістер айқындалды және мұғалімдерді даярлаудың негізгі үш орталығы құрылды, олар: Назарбаев Университетінің «Педагогикалық шеберлік орталығы», «USTAZ» Кәсіби оқыту орталығы «ЖШС және »Өрлеу» БАҰО АҚ біліктілікті арттыру институты және осы мекемелерге бекітілген білім беру мекемелері мен пилоттық мектептер жанындағы мұғалімдердің біліктілігін арттыру орталықтары [10].

2016 жылы STEM мұғалімдерінің ағылшын тілі саласындағы құзыреттілігін дамыту және оларға пәндерді оқыту әдістерінің негіздерін ұсыну жолымен үш тілді саясатты іске асыру үшін мұғалімдерді даярлау бағдарламалары бүкіл Қазақстан бойынша шығарылды [11].

2017 жылдың күзінде Назарбаев Университетінің «Педагогикалық шеберлік орталығы» және білім беру саласындағы озық тәжірибе орталығы ұйымдастырған біліктілікті арттыру бағдарламасына биология, химия, физика және информатика пәндерінен 4897 мектеп мұғалімі қатысты. Бағдарлама екі жарым айға созылды және елдің ауылдық жерлерінен 2533 мектеп мұғаліміне және 2364 қалалық мұғалімге арналған ағылшын тілін оқыту курсынан тұрды. Бағдарлама мұғалімдердің ағылшын тілін меңгеру деңгейін арттыру, пәндік терминологияны және академиялық тілді, сондай-ақ CLIL әдіснамасын (пәндік-тілдік кіріктірілген оқыту) меңгеру арқылы үштілділік саясатын іске асыруға бағытталған.

Курс үш модульден тұрды: біріншісі Macmillan Publishers баспасының «Straightly» оқу құралын пайдалана отырып оқытылатын А1 және А2 деңгейлеріндегі қарқынды ағылшын тілі курсы болды, екіншісі физика, химия, биология және информатика пәндері бойынша Cambridge University Press баспасының «негізгі» оқу құралын пайдалана отырып, ағылшын тілінде академиялық және пәндік терминологияны оқытатын пәндік компонент болды. ал үшінші модуль Назарбаев Университеті факультетінің үш тілде бейнедерістері, соның ішінде оқытудың жаңа әдістері болды. Сонымен қатар, осы бағдарлама бойынша сабақ берген жаттықтырушылардың жалпы саны 524 болды (бірінші модульде 307 және екінші модульде 217). Қазақстанның әр өңірінен келген барлық қатысушылар ағылшын тілінен А2 [12] бастапқы деңгейіндегі қорытынды емтиханнан кейін бағдарламаны сәтті аяқтады.

2018 жылы осы бағдарламаны жалғастыру үшін Назарбаев Университетінің «Педагогикалық шеберлік орталығымен» келісім жасасты және CLIL әдіснамасын оқыту «USTAZ» Кәсіби оқыту орталығына тапсырылды. Бағдарламаға 3074 қатысушы қатысып, екі топқа бөлінді. Бірінші топқа 1723 мұғалім, 92 нұсқаушы, 34 жергілікті үйлестіруші (оқу көмекшілері), ал екінші топқа 1351 мұғалім, 79 нұсқаушы және 34 жергілікті үйлестіруші кірді. Бағдарлама бүкіл Қазақстан бойынша 18 іске асыру орнын қамтыды. Ол екі модульден тұрды: біріншісі В1 (200 сағат) және В2 (220 сағат) деңгейлерінде ағылшын тілін қарқынды оқыту болды, екіншісі пәндік терминология және 72 оқу сағаты бар пәндерді ағылшын тілінде оқытудың негізгі CLIL әдістемесі болды. Бірінші топ үшін бірінші және екінші модульдердің кезеңдері 19 ақпаннан 1 маусымға дейін және 5–15 маусым аралығында болды. Екінші топ үшін екі модульде олар 15 тамыздан 24 қыркүйекке дейін болды [11].

Қазақстанның Білім және ғылым министрлігімен ағылшын тілін және жаңа педагогикалық тәсілдерді оқыту мақсатында орта мектептің пән мұғалімдеріне арналған біліктілікті арттыру курстарын («Биология», «Химия», «Физика», «Информатика») ұсыну туралы келісімге қол қойған бірнеше озық тәжірибе білім беру орталықтары бар [13]. Солардың бірі «USTAZ» Кәсіби оқыту орталығы болып табылады, ол «Екі тілді пән мұғалімі» авторлық білім беру бағдарламасы бойынша курстар өткізген. Бұл бағдарлама алғаш рет 2017 жылғы 21–31 тамыз аралығында ағылшын тілінде жүзеге асырылды. Курстар Қазақстан Республикасының 23 өңірінде өткізілді, даярланған пән мұғалімдерінің жалпы саны 1749 адамды құрады. Бұл Қазақстан Респуб-

бликасының орта мектептерінде «Информатика», «Физика», «Химия» және «Биология» пәндерін ағылшын тілінде оқытудың негіздері мен терминологиясын қамтитын пәндік курс болды. Курстарды пәндерді оқыту тәжірибесі бар және CLIL тәсілін білетін жаттықтырушылар өткізді. Курс аяқталғаннан кейін қатысушылар сертификаттар алды, терминология жинақтары және «Астана Кітап» баспасы шығарған 8-сыныптың «Информатика», «Физика», «Химия» және «Биология» оқулықтары берілді [14].

2018 жылдың 5 наурызында «USTAZ» Кәсіби оқыту орталығы «Информатика», «Физика», «Химия» және «Биология» пәндері бойынша «XXI ғасыр мұғалімі» авторлық білім беру бағдарламасы негізінде мұғалімдердің біліктілігін арттыру курсы жүзеге асырылды. Бұл курстың мақсаты — ағылшын тілін меңгеру деңгейін B2 деңгейіне дейін көтеру, тілді меңгеруді және оқыту әдістерін қолдану дағдыларын жақсарту үшін оқытудың кешенді тәсілін қамтамасыз ету. Курс 492 және 292 академиялық сағаттан, сондай-ақ мұғалімдер есебінен қосымша күнделікті 2 сағаттық семинарлардан тұрды. Үш кезең болды: бірінші кезеңде мұғалімдер 200 сағат ішінде B1 деңгейінде ағылшын тілін меңгерді, екінші кезеңде олар 220 сағат ішінде B2 деңгейінде ағылшын тілі деңгейін алды және екі кезең де күніне 8 сағаттан және аптасына 3 рет жұмыстан қол үзбей өткізілді. Соңғы үшінші кезеңде пән компоненті аптасына 5 күн және күніне 8 сағат жалпы 72 академиялық сағат өткізілді, оның барысында қатысушылар ағылшын тіліндегі пән компонентінің терминологиясын, оқушылардың білім беру және танымдық қызығушылығын арттыратын ақпараттық-коммуникациялық технологияларды игерді, CLIL технологиясын қолдана алды. Курс соңында мұғалімдер емтихан тапсырып, CEFR (Common European Framework of Reference) стандарты бойынша сертификаттар алды [15].

«Өрлеу» БАҰО АҚ біліктілікті арттыру институты 2012 жылы республикалық білім беру жүйесінің басшы және ғылыми-педагогикалық кадрларының біліктілігін арттыру институтын біріктіру жолымен және Астана, Алматы қалалары мен өңірлерінде 16 институтты мұғалімдердің біліктілігін арттыру үшін құрды. Жыл сайын «Өрлеу» БАҰО АҚ барлық деңгейдегі шамамен 73,3 мың педагог қызметкер үшін мұғалімдердің біліктілігін арттыруды қамтамасыз етті. «Өрлеу» БАҰО АҚ негізгі мақсаты-бірлескен басқару негізінде білім берудің жоғары сапасын қамтамасыз ететін педагог кадрлардың біліктілігін

жүйелі түрде арттыруды қамтамасыз ету, қазақстандық және әлемдік тәжірибені тарату болып табылады.

Назарбаев Университеті қоғамдастығын бағалау туралы есепте кәсіби даму бағдарламасы бағдарлама аяқталғаннан кейін мұғалімдер мен жаттықтырушылардың кері байланысынан нәтижелер жинау арқылы қойылған мақсаттарға қол жеткізгені туралы қорытынды жасалды [11]. Сонымен қатар, үштілділік саясатының іс жүзінде қаншалықты тиімді жүзеге асырылатынын көру үшін мұғалімдердің нақты сыныптағы дағдылары мен білімдерінің салдарын одан әрі зерттеу қажет болады.

Біліктілікті арттырудың қолданыстағы бағдарламасы тиімді, бірақ одан әрі дамытуды қажет етеді, өйткені қазірдің өзінде үлкен жұмыс көлемі орындалғанын және ол жыл сайын үнемі жетілдіру процесінде тұрғаны белгілі. 2017 жылы Назарбаев Университетінің озық тәжірибе білім беру орталығы ұйымдастырған біліктілікті арттыру бағдарламасының тренерлері өз тәжірибелеріне сүйене отырып, түзетуді немесе жақсартуды қажет ететін келесідей кейбір шектеулерді атап өтті: «Біріншіден, ағылшын тілін меңгеруге қосымша материалдар мен терминдерді меңгеруге және оны қайталауға аудио материалдар жетіспеді. Екіншіден, электронды оқыту тәсілін қолдану мүмкін болмады, өйткені сыныптар компьютерлер мен проекциялық құрылғылармен қамтамасыз етілмеген. Сонымен қатар, ағылшын тілін үйренудің бастапқы деңгейі нөлден А1 деңгейіне дейін өзгерді, өйткені жас мөлшері 23-тен 60 жасқа дейін үлкен болды, бұл факторлар оқу процесіне әсер етті, өйткені үлкен айырмашылықтарға байланысты қиын болды, бірақ мүмкін болды» [16].

Қорытындылай келе, кез-келген реформаның идеясы көп күш пен қарқынды жұмысты қажет етеді. Үштілділік саясаты-біздің еліміз өз орнын алғысы келетін қарқынды дамып келе жатқан әлемнің қажеттілігі. Бұл мақаланың негізгі идеясы-мұғалімдерді даярлау жүйесін реформалау арқылы үштілділік саясатының қалай жүзеге асатынын көрсету. Бұл Кембридж университетімен бірлесе отырып, каскадты оқыту моделіне негізделген бағдарламаны құруға көмектесетін озық орталықтар құру болды. Назарбаев Университетінің «Педагогикалық шеберлік орталығы», «USTAZ» Кәсіби оқыту орталығы «ЖШС және «Өрлеу» БАҰО АҚ сияқты түрлі орталықтардың бағдарламаны іске асыруы туралы деректері сипатталды және талданды.

Әдебиет:

1. Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, 2017 жылғы 12сәуір, <https://www.akorda.kz/>
2. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 2016 жыл. Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығымен бекітілген.
3. Мектептердің оқу үдерісінде CLIL-технологияны қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана, 2018ж.
4. «Үш тілде білім беруді дамытудың 2015–2020 жылдарға арналған жол картасы». Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2015 жылғы 5 қарашадағы № 622, Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 9 қарашадағы № 344 және Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2015 жылғы 13 қарашадағы № 1066 бірлескен бұйрығымен бекітілген.
5. Ағылшын тілін және жаратылыстану-математика бағытындағы пәндерді (информатика, физика, химия, биология, жаратылыстану) кіріктіріп оқыту. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана, 2016ж.

6. Nogaibayeva, G. & Zhumazhanova, S. (2016). Development of STEM education in the world and in Kazakhstan. *Bilimdi El-Educated country*, 20 (57).
7. Turner, F., Wilson, E., Ispussinova, S., Kassymbekov, Y., Sharimova, A., Balgynbayeva, B., & Brownhill, S. (2014). Centres of Excellence: Systemwide Transformation of Teaching Practice. In D. Bridges (Ed.). *Educational reform and internationalisation. The case of school reform in Kazakhstan*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 83–105.
8. Fimyar, O. (2014). Translating pedagogical «excellence» into three languages or how Kazakhstani teachers «change». In D. Bridges (Ed.). *Educational reform and internationalization. The case of school reform in Kazakhstan*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
9. OECD Reviews of national policies for education. Secondary education in Kazakhstan. OECD Publishing.— 2014. Doi: 10.1787/9789264205208-en
10. Kovalchuk V. Teaching staff advanced training in Russia, the Republic of Kazakhstan, the USA and Canada [Electronic resource] / V. Kovalchuk // *Comparative Professional Pedagogy*.— 2015.— Access mode: <https://content.sciendo.com/view/journals/rpp/5/4/article-p16.xml>
11. Seath, J. (2018). Independent evaluation report of the Professional Development Program (PDP) for STEM teachers. Nazarbayev University Educational Excellence Centre. Astana. Retrieved from <https://nu.edu.kz/news/nu-program-training-schoolteachers-teaching-stem-subjects-english-language-proved-compliance-international-standards>
12. Nazarbayev University news (2017, December 14). 5 000 secondary-school teachers from all the regions of the Republic of Kazakhstan have completed English language training courses. [Electronic resource].— Access mode: <https://nu.edu.kz/news/main/5-000-secondary-school-teachers-regions-republic-kazakhstan-completed-english-language-trainingcourses-2>
13. Shaikenova, M. (2015, August 20). Shkolnye predmety v Kazakhstane budut prepodavat na trekh yazykakh [School subjects in Kazakhstan will be taught in three languages]. *zakon.kz*. Retrieved from <http://www.zakon.kz/4736750-shkolnye-predmety-vkazakhstane-budut.html>
14. Baimukhanova, K. (2017, September 11). Obrazovatelnaia prohramma «Bilinhvalnyi uchitel predmetnik». «Ustaz» uplc.kz. Retrieved from <http://uplc.kz/programmabilingvalnyi-uchitel-pr/>
15. Baimukhanova, K. (2018, May 12). «Uchitel 21 veka» — kursy povysheniia kvalifikatsii. «Ustaz» uplc.kz. Retrieved from <http://uplc.kz/665-2/>
16. A. Z. Nurzhumbayeva, G. B. Sarzhanova Implementation of the trilingual policy through the Advanced Teacher Training System for secondary schools teachers of «Computer science», «Physics», «Chemistry» and «Biology» in English, *PEDAGOGY Series, Bulletin of the Karaganda university*, № 3(95)/2019

Жобалық-модульдік әдістемесін информатика пәнін оқытуда қолдану тәжірибелері

Сарсенбаева Гулмира Муратовна

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты (Қазақстан, Түркістан қ.)

Мақалада өмірлік мәселелерді шешуді оңтайландыру құралы ретінде мектеп оқушыларының жобалық ойлауын мақсатты түрде қалыптастыру және дамыту қажеттілігі қарастырылады. Мектеп оқушыларының информатика пәні бойынша жеке жобаларды жобалау мен іске асырудың жобалық-модульдік тәсілі ұсынылады.

Кілт сөздер: жоба, жобалық әдіс, модульдік әдіс, оқыту әдістемесі, информатика, мұғалім, оқушы, білім беру.

Опыт применения проектно-модульной методики в преподавании информатики

Сарсенбаева Гулмира Муратовна, студент магистратуры

Международный казахско-турецкий университет им. Х. А. Ясауи (Казахстан, г. Туркестан)

В статье рассматривается необходимость целенаправленного формирования и развития проектного мышления школьников как средства оптимизации решения жизненных проблем. Предлагается проектно-модульный подход к проектированию и реализации индивидуальных проектов школьников по информатике.

Ключевые слова: проект, проектный метод, модульный метод, методика обучения, информатика, учитель, ученик, образование.

Қазіргі уақытта білім беру жүйесінде информатика пәні негізгі орындардың бірін алуда. Бұл тақырыптың қажеттілігін тудыратын бірқатар себептер бар. Бірінші себеп,

қазіргі әлемде адамдар өздерінің кәсіби қызметінде әртүрлі ақпараттың үлкен көлемімен жұмыс істеудің практикалық дағдыларына ие болуы керек, сонымен қатар өз жұмысында

арнайы жабдықты (компьютер, мультимедиа және т.б.) қолдана білуі керек. Ақпараттық технологиялар саласында білікті кадрлардың шұғыл қажеттілігі байқалады, сондықтан мектептің информатика пәнінің міндеті айқын бола түсуде. Информатика пәнінің міндеті-білім алушыларда ақпараттық ағындармен және тиісті жабдықтармен жұмыс істеудің бастапқы дағдыларын қалыптастыру және дамыту болып табылады [1].

Бүгінгі таңда білім берудегі өзекті мәселелердің бірі-инновациялық технологияларды қолдану және оқытушы мен білім алушының өзара іс-қимылын заманауи білім беру процесіне енгізу. Қоғамды компьютерлендіру процесі барған сайын қарқынды болып келеді және оқыту мен оқытуға жаңа талаптар қояды. Балаларды өз бетінше ойлауға үйрету, әртүрлі салаларда білім алу, әртүрлі шешімдердің нәтижелері мен ықтимал салдарын болжау қабілетін дамыту, сондай-ақ себеп-салдарлық байланыстарды орнату қажет. Информатика сабақтарының аясында жобаларды жүзеге асыру осы мақсаттарға қызмет етеді. Білім алушылардың, соның ішінде информатика саласындағы жобалық іс-әрекетін талдау қазіргі мектеп жобалық әдістің дидактикалық әлеуетін толық пайдаланбайтындығын көрсетеді. Қазіргі қоғам өз азаматтарының тәуелсіз және белсенді әрекет етіп, шешім қабылдап, өзгерген өмір жағдайларына икемді бейімделуін қалайды. Сондықтан мектепте мұндай адамды тәрбиелеу үшін жағдай жасау керек [2].

Бағдарламалық құралдар мен жаңа цифрлық және АКТ технологияларын пайдалану жобалау және зерттеу қызметінде неғұрлым жылдам және сапалы нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Цифрлық және АКТ технологияларының, іздеу жүйелерінің шексіз мүмкіндіктерін пайдалану, осы тақырып бойынша бар білімдерге кең шолуды зерттеу және талдау жобаның негізгі кезеңдерінде жақсы нәтижеге қол жеткізуге көмектеседі, атап айтқанда проблеманы қою, мақсат қою, жоспарлау, іске асыру, рефлексия. Жоба бойынша жұмыстың соңында жобаны ұсыну өте маңызды. Презентацияның сәттілігі көбінесе оның компьютерлік көрінісіне және нәтижелерді мүдделі тұлғалармен бөлісу мүмкіндігіне байланысты [3].

Информатика салыстырмалы түрде жас мектеп пәні болғандықтан, оны оқытудың ерте және дәстүрлі әдістері мен тәсілдері тиімді емес. Сондықтан информатика сабақтарындағы оқушылардың жобалық қызметі орта және жоғары сыныптарда дамудың жаңа кезеңіне тез енуде. Информатика сабақтарындағы жобалық іс-әрекеттің даму әлеуеті білім алушылардың проблемаларды қою, ақпаратты іздеу, жоспарлау, өзін-өзі бағалау, жобалық топ шеңберіндегі қарым-қатынас, өз жұмысының нәтижелерін көпшілік алдында ұсыну сияқты дағдыларын дамытудан тұрады [4].

Мектепте оқушылар өз қабілеттерін ашуға, жоғары технологиялық әлемде өмірге дайындалуға мүмкіндік алуы керек. Мектептердің пішіні мен мазмұны жағынан келбеті айтарлықтай өзгеруі керек. Егер мектепте оқу қызықты болса, ол міндетті білім берудің ғана емес, сонымен қатар өзін-өзі даярлаудың, шығармашылықпен және спортпен шұғылданудың орталығы болса, біз нақты қайтарымға ие боламыз. Қазіргі мектептің басты мақсаты-білім беру сапасын арттыру және оқушылардың жан-

жақты дамыған тұлғасын қалыптастыру үшін қажетті жағдайларды жасау. Осы бағытта оң нәтижелерге қол жеткізу үшін дәстүрлі оқыту жүйесін пайдалану жеткіліксіз.

Қазіргі уақытта ақпараттандыру, бұқаралық коммуникация және білім берудің жаһандануы жағдайында мектептің білім беру процесіне оқыту жүйесін жаңартуға және оқушылардың оқуға деген ынтасын арттыруға болатын жаңа әдістер мен технологияларды енгізуге көбірек көңіл бөлінуде. Жобалау қызметі оқытудағы авторитаризмнен алшақтауға мүмкіндік береді, әрқашан оқушылардың өзіндік жұмысына бағытталған. Осындай іс-әрекеттің көмегімен білім алушылар белгілі бір білімнің мөлшерін алып қана қоймайды, сонымен қатар осы білімді өз бетінше алуға, танымдық және практикалық мәселелерді шешу үшін қолдануға үйренеді [5].

Жобалау-жаңа ұғымдар мен тұжырымдамаларды жасауға қызмет ететін білім беру процесінің маңызды құрамдас бөлігі. Жоба дегеніміз-белгілі бір функционалды, техникалық-экономикалық, экологиялық және тұтынушылық қасиеттері бар нақты объектілерді немесе әсерлерді құруға бағытталған интеллектуалды және әлеуметтік-мәдени қатынастардағы әмбебап және тәуелсіз қызмет түрі. Жобалық қызметті жүзеге асыруда тиімді нәтиже алудың маңызды шарттары белгілі бір алгоритмді қолдану болып табылады. Атап айтқанда, Н. А. Масюкова жобалауда келесі қадамдарды атап өтті:

- нақтылық диагностикасы (зерттеу, әртүрлі ғылыми дәрежедегі зерттеулер жүргізу);
- құндылықтарды, мағыналарды, шындықты өзгерту мақсаттарын қалыптастыру (өзектендіру, ұғыну, іздеу);
- нәтиже кескінін жасау;
- уақытында жобалық мақсатқа қол жеткізу бойынша бірлескен іс-қимылдарды кезең-кезеңмен жоспарлау (бағдарлама жасау);
- коммуникация барысында белгіленген іс-қимылдарды алмасу, келісу және түзету;
- жобаны іске асыру нәтижелерінің кешенді сараптамасы [6].

Жобалық-модульдік әдістемесін тәжірбиеде қолдану мақсатында Қазыбек би атындағы № 14 жалпы орта мектебінің 10-сыныптар арасында диагностикалық зерттеу жұмыстары жүргізілді. Оқушылардан диагностикалық зерттеу жүргізу мақсатында 2 бағыт бойынша тест дайындалды: «Дербестік дәрежесін анықтауға қол жеткізу тесті» және «Оқушылардың іс-шараларға қатысу мотивтерін зерттеу» (Л. В. Байбородова) тесті. Жобалық-модульдік әдісін тәжірбиеде қолдану мақсатында орта мектептің 10-сынып оқушыларына арналған 1-кестеде ҚМЖ (қысқа мерзімді жоспар) құрастырылды.

10 сынып оқушыларынан тестілеу алынғаннан кейін әр сабақта жобалық-модульдік технологиясының моделі қолданылды. Жобалық-модульдік әдістемесін тәжірбиеде қолдану мақсатында практикалық сабақтар, шағын жобалық жұмыстар жүргізілді. Оқушылардың жобалық жұмыстарды орындауда жауапкершілігі, өздеріне сенімділігі, шығармашылық қабілеттері, информатика пәніне деген қызығушылығы арта бастады. Олар топта жұмыс істеуге, бір-біріне көмек беруге, кейбір мәселелерді шешуде тиімді жолдарды қарастыруға, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыланды.

Кесте 1. Орта мектептің 10-сыныбына арналған ҚМЖ (қысқа мерзімді жоспар) жоспары

Ұзақмерзімді жоспар бөлімі: <i>1-бөлім. Компьютерлік желілер мен ақпараттық қауіпсіздік</i>		Мектеп:
Күні:	Мұғалімнің аты-жөні:	
Сынып: 10	Қатысқандар:	Қатыспағандар:
Сабақтың тақырыбы	Желіде жұмыс істеу кезіндегі қауіпсіздік шаралары (жобалық іс-әрекет)	
Осы сабақта қол жеткізілетін оқу мақсаттары (оқу бағдарламасына сілтеме)	«Ақпараттық қауіпсіздік», «құпиялылық», «тұтастық» және «қолжетімділік» терминдерінің қолдану саласын сипаттау және желіде жұмыс істеу кезінде «мұғаліммен оқыту» әдісі қағидасын түсіндіру арқылы жобаны жасау.	
Сабақтың мақсаты	Барлық оқушы: «Ақпарат» және «ақпараттық қауіпсіздік» ұғымдарымен танысады Көпшілік оқушы: Қазақстан Республикасындағы заңмен қорғалатын құпияларды анықтайды Кейбір оқушы: Жүйенің сенімділігіне тұжырым жасайды	
Бағалау критерийі	Жобамен жұмыс істеу кезеңдерін дәйекті түрде ұсынады; Ақпараттық қауіпсіздіктің құрамдас бөліктерін салыстырады. Қауіпсіздік жүйелеріне тұжырым жасайды, жазбаша есепте жобамен жұмыс істеу нәтижелерін ұсынады.	
Ойлау дағдыларының деңгейі	Білу, түсіну, қолдану, талдау, жинақтау, бағалау	
Тілдік мақсаттар	Пәнге қатысты сөздер қоры және терминология: Ақпарат-информация-Information, қауіпсіздік-безопасность-security, қауіпсіз жүйе-защищенная система — secure system, кепілдік — гарантия-guarantee Сөйлеу/жазу кезінде қолданылатын пайдалы сөз тіркестері: Менің зерттеуімнің мақсаты ... Желіде жұмыс істеу қағидалары ... болып саналады. Қазақстан Республикасындағы заңмен қорғалатын құпиялардың мысалдары ... болып саналады... деп ойлаймын/болжаймын/сенемін.	
Құндылықтарға баулу	Басқа адамдардың ойын құрметтеу, топтық жұптық жұмыс жасау барысында жақсы қарым-қатынас орнату, Қазақстандық патриотизм және азаматтық жауапкершілікке баулу	
Пәнаралық байланыс	Қазақ тілі, ағылшын тілі, орыс тілі, құқық негіздері пәніндегі құқықтық заңның тармақтары кездеседі	
Алдыңғы білім	Компьютерлік желілер, домен аттары жүйесінің (DNS) қызметі	
Сабақ барысы		
Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабақтағы жоспарланған жаттығу түрлері	Ресурстар
Сабақтың басы 5 минут	Ұйымдастыру кезеңі 1. Оқушыларды түгелдеу, топқа біріктіру 2. «Ыстық алақан» оқушылар шеңберге тұрып алақандарын бір-біріне қойып компьютер құрылғыларына байланысты бір-біріне тілек айтады (жедел жадтай жылдам бол, монитордай тұнық бол, курсордай жүйрік бол...) 3. Топқа біріктіру: «Өзіңді қандаймын деп ойлайсың?» «Әдемі, ақылды, талантты, дарынды, ізденімпаз, сұлу, көрікті...». деп жазылған стикерлерді таңдап алады. Артында жазылған сандар бойынша топқа бірігеді. Қауіпсіздік ережесін ескерту. Оқушылардан жобалық іс-әрекеттің не екенін еске түсіруді және жобаны орындау кезеңдерін атауды өтініз. Зерттеу мәселесі (Неге бұл мәселені зерттеген маңызды?) Зерттеу мақсаты (Нәтижесінде не болуы керек?) Зерттеу міндеттері (Мақсатқа қандай жолмен қол жеткізуге болады?) Зерттеу барысы (Не істеу керек?) Нәтижелерді ресімдеу Ақпараттық ресурстар (Зерттелетін мәселе туралы толығырақ қайдан білуге болады?)	 «Шаттық шеңбері» Топқа бөлу

<p>Сабақтың ортасы 30 минут</p> <p>8 минут</p>	<p>Жоба тақырыптары:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ақпараттық қауіпсіздік. 2. Компьютерлік вирустар. 3. Интернеттегі алаяқтық және ұрлық. 4. Әлеуметтік желілердегі қауіптер (бұзу, кибербуллинг). 5. Ақпаратты қорғау. 6. Ақпаратты қорғауды құқықтық реттеу. <p>Жобаны бағалау критерийлерін құру (критерийлерді оқушылар жасайды).</p> <p>Жобалық жұмыстарды бағалау критерийлері (Олар сыныпта талқылау барысында өзгертілуі мүмкін және жобаны қорғау алдында түпкілікті бекітілуі тиіс).</p> <p>Таңдалып алынған жоба тақырыбының өзектілігі мен құндылығы. Материалдардың тақырыпқа сәйкестігі, олардың құрылымы, тақырыпты толық ашуы.</p> <p>Жобаның таныстырылымы (жұмыс кезеңдерін сипаттау, таңдау уәждемесі, техникалық құралдардың сипаттамасы, өз жұмысына талдау жасау).</p> <p>Шешендік шеберлігі, топта сөз сөйлегенде реттілігі, қосымша безендірудің саны.</p> <p>Жобаны орындаудың дербестік деңгейі. Жоба тақырыбының өзектілігі мен құндылығы Тақырыпты толық ашу деңгейі.</p> <p>Жоба проблемасын шешу үшін қандай да бір қосымшаларды қолданудың мақсатқа сәйкестігі.</p> <p>Жобамен жұмыс. Жобаны қорғау Қорғауды өткізу үшін оппоненттер сайланады — олар параллель сыныптың үздік оқушылары, информатика педагогтері немесе шақырылған қонақтар, ата-аналар бола алады.</p> <p>Сабақты бекіту: Жобаларды бағалау Мұғалімдердің сұрақтары: Сен жобамен жұмыс істеу барысында жаңа не үйрендің? Жоба тапсырмалары сен үшін тым қиын болды ма әлде тым оңай болды ма? Жобаны орындауға қанша уақыт жұмсадың? Сен жобаны жалғыз орындадың ба әлде топ болып орындадыңдар ма? Жобаны қорғау қиын болды ма? Басқа жобалардың қорғауын тыңдау қызықты болды ма?</p>	<p>Бейнеролик, интер-белсенді тақта, таныстырылым компьютер</p>
<p>Сабақтың соңы 2 минут</p>	<p>Рефлексия БББ кестесі арқылы кері байланыс орнату: Білемін Білгім келеді Білдім</p>	<p>Оқулық, жұмыс дәптері</p>
<p>Саралау — Сіз қандай тәсілмен көбірек қолдау көрсетпексіз? Сіз басқаларға қарағанда қабілетті оқушыларға қандай тапсырмалар бересіз?</p>	<p>Бағалау — Сіз оқушылардың материалды игеру деңгейін қалай тексеруді жоспарлап отырсыз?</p>	<p>Денсаулық және қауіпсіздік техникасын сақтау</p>
<p>Саралау оқушылардың жеке қабілетін ескере отырып, оқу материалдары мен ресурстарын әзірлеуді, тапсырмаларды іріктеуді, күтілетін нәтижені, оқушыларға жеке қолдау көрсетуді қамтуы мүмкін. Уақытты тиімді қолданып, саралауды сабақтың кез келген кезеңінде қолдануға болады.</p>	<p>Бұл бөлімде оқушылардың сабақта нені үйренгені, сабақта пайдаланылған әдістер мен тәсілдер жазылады.</p>	<p>Денсаулықты қорғау технологиялар. Осы сабақта қолданылатын қауіпсіздік техникасы ережесінің тармақтары.</p>

Кесте 1

<p>Жалпы бағалау</p> <p>Сабақта ең жақсы өткен екі нәрсе (оқыту мен оқуға қатысты)?</p> <p>1:</p> <p>2:</p> <p>Сабақтың бұдан да жақсы өтуіне не оң ықпал етер еді (оқыту мен оқуға қатысты)?</p> <p>1:</p> <p>2:</p> <p>Осы сабақтың барысында мен сынып туралы немесе жекелеген оқушылардың жетістіктері/қиыншылықтары туралы нені анықтадым, келесі сабақтарда не нәрсеге назар аудару қажет?</p>
--

Әдебиеттер:

1. Тажимуратова, В. Р. Проектная деятельность на уроке информатики при изучении информационных технологий / В. Р. Тажимуратова // Информационные технологии в образовательном процессе вуза и школы: Материалы XV Всероссийской научно-практической конференции, Воронеж, 24 марта 2021 года / Редколлегия: Р. М. Чудинский (науч. ред.) [и др.].— Воронеж: Воронежский государственный педагогический университет, 2021.— С. 450–454.
2. Кадева Оксана Евгеньевна, Гревцов Кирилл Юрьевич, Сырицына Валентина Николаевна, Ильченко Олег Юрьевич МЕТОД ПРОЕКТОВ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВИЗУАЛЬНЫХ СРЕДСТВ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ // Ученые записки университета Лесгафта. 2020. № 11 (189).
3. Новиков А. Н. Методические основы использования программных средств в проектной деятельности // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика. 2017. № 1. С. 115–123.
4. Николаева, Д. С. Методические проблемы использования проектной деятельности при обучении информатике в современной школе / Д. С. Николаева // Научное мнение.— 2018.— № 3.— С. 134–140.
5. Везиров Т. Г., Везиров Т. Г. Проектная деятельность на уроках информатики и ИКТ в сельской средней школе // Педагогический журнал. 2016. № 2. С. 214–221.
6. Мамедова, Г. А. Специфика использования метода проектов в образовании / Г. А. Мамедова // Россия и мировое сообщество: экономическое, социальное, технико-технологическое развитие: сборник научных трудов по материалам I Всероссийской научно-практической студенческой конференции, Нижний Новгород, 30 сентября 2016 года / НОО «Профессиональная наука», 2016.— С. 261–265.

МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ О'ЗБЕКISTON

«А» тоифасига мансуб шахсларнинг овқатланиш тарзини ўрганиш ва таҳлил қилиш

Абдукадирова Лола Кабуловна, тиббиёт фанлари номзоди, доцент;
Шарипова Сажида Ахметжановна, катта ўқитувчи;
Комолова Юлдуз Улугбек қизи, магистратура студенти;
Абдуазимова Садокат Дилшод қизи, магистратура студенти
Тошкент тиббиёт академияси (Ўзбекистон)

Мақола ионлантирувчи нур манбаси билан ишловчи ходимларида нурланиш касалликларининг келиб чиқиши ва ривожланишининг олдини олиш ва «А» тоифага тааллуқли ишчи-хизматчиларнинг тўғри овқатланиши ва давлоччи-профилактик овқатлар билан таъминлаш ҳолатлари ўрганилиб баҳоланди.

Калит сўзлар: давлоччи-профилактик овқатланиш, рацион № 1, ионлантирувчи нурланиш манбалари.

Изучение и анализ питания лиц, относящихся к категории «А»

Абдукадирова Лола Кабуловна, кандидат медицинских наук, доцент;
Шарипова Сажида Ахметжановна, старший преподаватель;
Комолова Юлдуз Улугбек кизи, студент магистратуры;
Абдуазимова Садокат Дилшод кизи, студент магистратуры
Ташкентская медицинская академия (Узбекистан)

В статье рассматривается профилактика возникновения и развития лучевой болезни у работающих с ионизирующими источниками излучения, также оценивается рациональное питание и обеспечение лечебно-профилактическим питанием работников категории «А».

Ключевые слова: лечебно-профилактическое питание, рацион № 1, источники ионизирующего излучения.

Study and analysis of nutrition of persons related to category A

Abdukadirova Lola Kabulovna, candidate of medical sciences, associate professor;
Sharipova Sazhida Akhmetzhanovna, senior teacher;
Komolova Yulduz Ulugbek kizi, student master's degree;
Abduazimova Sadokat Dilshod kizi, student master's degree
Tashkent Medical Academy (Uzbekistan)

The article shows the prevention of the onset and development of radiation sickness in workers with sources of ionizing radiation, as well as an assessment of rational nutrition and the provision of therapeutic and preventive nutrition for category «A» workers.

Keywords: preventive and therapeutic nutrition, diet № 1, sources of ionizing radiation.

Мавзунинг долзарблиги. «А» тоифасига кирувчи ходимлар, яъни ионлантирувчи нур манбаси билан ишловчи тиббиёт ходимларида касб касалликларининг олдини олиш мақсадида радиацион химояланиш принципларида доир билимлар жуда зарурдир. Чунки бунда ҳам ходимларнинг сало-

матлиги ҳам пациентларнинг асоссиз нурланишлардан химоялашга катта эътибор қаратилиши талаб этилади ва шу билан бирга ходимларнинг шахсий нурланиш дозаларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг саломатлик кўрсаткичларини яхшилаш ва саломатлик ҳолатларини мўътадил ушлаб туришда — оқи-

лона ва даволовчи-профилактик овқатлар билан таъминлаш талаб этилади [1].

Зарарли касбларда ишловчи шахсларни даволовчи-профилактик овқатлар билан таъминлаш 2016 йил 22 сентябр, ЎРҚ-410-сонли Ўзбекистон Республикасининг Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги Қонунининг 9-моддасида Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг меҳнатни муҳофаза қилиш соҳасидаги ваколатларида айтиб ўтилади. Шунга кўра, Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги ишлаб чиқариш муҳити омилларининг зарарлиги ва хавфлилиги, меҳнат жараёнининг оғирлиги ва тифзлиги кўрсаткичлари бўйича санитария қоидаларини, нормаларини ва гигиеник нормативларини белгилаб, меҳнат шароитлари ноқулай ишларда банд бўлган ходимларга бериладиган сутни (шунга тенг бўлган бошқа озиқ-овқат маҳсулотларини), даволаш-профилактика озиқ-овқатини бериш нормативларини белгилаб берган [2].

Биз ўрганмоқчи бўлган мавзунинг долзарблиги шундаки, ЎЗР да ионлантирувчи нурланиш манбалари билан алоқада бўладиган шахсларнинг тўғри овқатланиши ва даволовчи-профилактик овқатлар билан таъминлаш ҳолатларини ўрганиб таҳлил қилиш.

Ишимизнинг мақсади. Ионлантирувчи нурланиш манбалари билан алоқада бўладиган «А» тоифасидаги шахсларнинг овқатланиш тартибини ўрганиб баҳолаш.

Мақсадга эришиш учун белгиланган вазифалар:

Ушбу тадқиқот ишларини олиб бориш учун Тошкент шаҳридаги бир қатор оилавий поликлиникалардаги рентген, радиология бўлимида фаолият кўрсатаётган рентгенолог-врачлар, тиббиёт хамширалари ва кичик тиббиёт ходимлари жами 23-нафар ходим танлаб олинди. Ҳар бир танлаб олинган шахсга махсус ишлаб чиқилган саволнома билан мурожаат қилинди. Олинган натижалар Ўзбекистон Республикаси санитария меъёрлари, қоидалари ва гигиеник нормативлар билан солиштириб таҳлил қилинди [3].

Олинган натижаларнинг таҳлили. Тадқиқот натижаларини таҳлил қилар эканмиз текширилган объектлардаги жами 23 нафар ходимнинг 15 нафари аёл кишилар, 8 нафари эркак жинсига мансублиги аниқланди. ДПМ даги рентген радиология бўлимидаги ходимларнинг 69,6% ўрта ёшни, яъни 30 ёшдан 49 ёшгача бўлган ходимларни ташкил этиши аниқланди. 20–29 ёшгача бўлган ходимлар 17,3% ҳамда катта ёшдаги ходимлар — 50 ёшдан 60 ёшгача ва ундан ҳам юқори ёшдагилар жами 13,1% ташкил этиши аниқланди.

«А» тоифасидаги шахсларнинг касбига кўра 13,2% врач-радиологлар, 13,2% техник ходимлар қолган кўпгина қисмини яъни 73,6% эса ҳамшира ҳамда кичик тиббиёт ходимлари ташкил этади

Ионлантирувчи нур манбасида фаолият кўрсатадиган ходимларнинг иш стажини ўрганилганда уларнинг деярли 39% 10 йилдан ортиқ ионлантирувчи нур манбаси билан ишлаши аниқланди, 47,6% ходимлар 5 йилдан ортиқ иш стажига, 13,2% ходимлар эса 5 йилгача иш стажига эга эканлиги аниқланди.

«Сиз кундалик овқатланиш тартибига риоя қиласизми» деган саволга «Ҳа, мен бир кунда 3 маҳал овқатланаман» деган жавобни сўралганларнинг 72%, «йўқ мен овқатланиш тарти-

бига риоя қилмайман» деб жавоб берганлар — 15%, қолган 13% эса гоҳида амал қилишларини билдирганлар.

«Нонуштани уйда қиламан» деган ходимлар 85,7% ташкил этган бўлса, аксинча деярли 73% ходимлар кўчада тушлик қилишларини билдирганлар, умуман тушлик қилмайдиган ходимлар кўрсаткичи 13% ташкил этиши аниқланди. Сўровда иштирок этган тиббиёт ходимларининг деярли 98% кечки овқатни уйда қилишлари ҳақида маълумот берганлар.

«Кўпроқ қандай озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол қиласиз» деган саволга қуйидагича жавоб олинди: эркак ходимларнинг 70% тўла қийматли, 12–18% эса «қуруқ паёк» лар билангина чекланишларини айтганлар. Аёл ходимлар эса худди шу саволга мос равишда тўла қийматли овқатланувчилар фоизи 38%, ҳамда «қуруқ поёк» билан озиқланувчилар эса 43%, қолган аёллар эса кўпроқ ширинликлар (19%) истеъмол қилишларини билдирганлар.

Соғлом турмуш тарзининг асосий тамойилларидан бири зарарли одатларсиз яшашдир. Зарарли одатларга эса спиртли ичимликларни истеъмол қилиш, чекиш ва гиёҳвандлик каби иллатлар киради. «Сиз зарарли одатлардан спиртли ичимликлар ичасизми, чекасизми» деган саволга эркак ходимлардан қуйидаги жавоб олинди:

«Ҳа ичаман» — 6,3%, «гоҳида байрамларда ичаман» — 54,4%, 39,3% «йўқ ичмайман» деб жавоб берганлар. Аёл ходимларнинг 3% «гоҳида байрамларда ичаман» деб жавоб берган бўлсалар, қолган 97% умуман спиртли ичимликлар истеъмол қилмасликларини айтганлар.

«Сигарета чекасизми» деган саволга эркак ходимлардан қуйидаги жавоб олинди, яъни, 14,3% доимий чекишини, 40,4% гоҳида қолган 45,3% умуман чекмаслигини айтганлар. Аёл ходимларнинг 98,7% умуман чекмаслигини маълум қилган.

Ўзларини хафта давомида ёмон хис қилган ходимларнинг ўртача кўрсаткичлари қуйидагича: бош оғриғига шикоят қилганлар 20,1%, белдаги, оёқдаги ва ошқозондаги оғриқларга мос равишда 16%, артериал босимнинг ошишига 32% ходимлар шикоят қилганлар. Ёмон кайфият ёки асабийлашишга 52–54% ходимларда шикояти борлиги аниқланди.

Бизга маълумки, зарарли касбларда ишловчи ишчиларни даволовчи-профилактик овқатлар билан таъминлаш «Меҳнат ҳақидаги қонунларнинг асослари» га мувофиқ (КЗОТ — кодекс заков о труде — нинг 10 бўлими 177 бандида) ҳамда ЎЗР нинг «Меҳнат ҳақидаги қонунларнинг асоси» зарарли иш шароитидаги ишчиларга белгиланган меъёрларга мувофиқ текин сут ёки бошқа тенг қийматли озиқ-овқат маҳсулотлари берилди. Текин сут берилиши меъёри сменада 0,5 литрни ташкил этиб, бу қанча вақт давом этишининг аҳамияти йўқ.

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан тасдиқланган Рўйхатда назарда тутилган ишлаб чиқариш омиллари мавжуд бўлган иш жойларида текин сут берилиши ишчиларнинг ҳақиқий иш билан банд бўлган кунларида амалга оширилади. Ишчиларга сут ўрнига 500 г миқдордаги сут-қатиқ маҳсулотлари (турли навдаги чучук қатиқ (кефир), био-кефир, простокваша, ацидофилин, ёғлилиги паст (3,5% гача) ряженка, шунингдек, табиий мева-резавор мевалар қўшилган йогуртлар) берилиши мумкин. Сут ўрнига пул тўланиши, уни бошқа тенг қийматли озиқ-овқатлар, шунингдек, бир ёки бир неча сменага

олдиндан ёки ўтиб кетган сменалар учун сут бериш ва уни уйга бериб юборишга йўл қўйилмайди.

Шунга мувофиқ, биз тарқатилган сўрономада «Иш жойингизда сизга қўшимча тарзда сут ва сут маҳсулотлари бериладими» деб сўроқ берилди ва унга қуйидагича жавоб олинди: — «ҳа берилди» деб 23% ходимлар тасдиқлаганлар. Қолган 77% ходимлар бизга сут берилмайди деб жавоб берганлар. Бундай савол жавобни қандай тушуниш мумкин, яъни бир жойда ишлаб туриб ярим ишчига сут берилди-ю, қолганларга берилмайдими деган савол туғилиши табиий. Биринчидан «ҳа сут берилди», — деб тасдиқлаган ходимларнинг деярли барчаси кичик тиббий ходимлардир, яъни санитаркалар, улар берилган саволга тушунмаган, ёки бефарқ ўқиганлар ва ўйламай туриб ҳа деб жавоб берган бўлишлари мумкин. Бир жойда, бир бўлимда ишлайдиган врач радиолог ва ҳамширалар эса йўқ берилмайди деб жавоб берганлар. Шу саволга тўлиқ ва қониқарли жавоб олиш мақса-

дида ДПМ касаба уюшмаси раисига ҳамда бош шифокор ўринбосарига мурожаат қилинди. Аслини олганда сут берилмаслиги, берилиши лозим бўлган сут ойликка қўшимча тарзда «зарар ҳаққи» сифатида нақд пул билан берилиши маълум бўлди.

«Иш жойингизда бепул тарзда витаминлар бериладими», — деб қўйилган саволга 100 фоиз ходимлар йўқ деб жавоб бердилар.

Хулоса. Шундай қилиб, ўтказилган сўровнома натижасидан кўриниб турибдики, гарчи сўралганларнинг деярли 100 фоизи тиббиёт ходимлари бўлсаларда, лекин уларнинг кўпчилиги соғлом турмуш тарзига ва оқилона овқатланишга риоя қилмасликлари, шу билан бир қаторда зарарли иш жойларида ишловчиларга сут ва сут маҳсулотлари тўлиқ берилмаслиги маълум бўлди. Текин равишда ходимларни витаминлар билан таъминлиниши ҳам жойларда тўғри йўлга қўйилмаганлиги аниқланди.

Адабиёт:

1. Курбанбаева А. Ж., Абдукадилова Л. К. «Ионлантирувчи нур манбаларида ишловчи ходимларнинг овқатланишини ўрганиб таҳлил қилиш». Магистрлик диссертация иши. — Т., 2020.
2. СанПиН РУз № 0093–99 «Допустимые уровни искусственных радионуклидов в пищевых продуктах». — Т., 1999.
3. СанПиН РУз № 0347–17 «Физиологические нормы потребностей в пищевых веществах и энергии по половозрастным и профессиональным группам населения Республики Узбекистан для поддержания здорового питания». — Т., 2017.
4. «Мехнатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида. Қонунчилик палатаси томонидан 2016 йил 10 мартда қабул қилинган Сенат томонидан 2016 йил 25 августда маъқулланган.

Temir yo'l stansiyalarining yuklanganligini kamaytirish chora-tadbirlari

Jumayev Sherzod Bahrom o'g'li, PhD, dotsent v. b;
Akhmedova Muslima Djalolovna, katta o'qituvchi;
Abdumalikov Islomjon Obidjon ugli, assistent;
Zohidov Muhridin G'ofurjon o'g'li, magistratura talabasi
Toshkent davlat transport universiteti (O'zbekiston)

Mazkur maqolada temir yo'l stansiyasining yuklanganlik darajasiga ta'sir etuvchi omillar «Isikava» diagrammasi yordamida aniqlangan. Shuningdek, stansiyaning yuklanganlik darajasini kamaytirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: temir yo'l stansiyasi, texnik vositalar, ijrochilar, kiruvchi va chiquvch vagonlar oqimi, Isikava diagrammasi.

Меры по снижению загрузки железнодорожных станций

Жумаев Шерзод Бахром угли, кандидат технических наук, и.о. доцента;
Ахмедова Муслима Джалаловна, старший преподаватель;
Абдумаликов Исламжон Обиджон угли, ассистент;
Зоҳидов Мухриддин Гофуржон угли, студент магистратуры
Ташкентский государственный транспортный университет (Узбекистан)

В данной статье определены факторы, влияющие на уровень загрузки железнодорожной станции, с помощью диаграммы Исикавы. Также были внесены предложения по уменьшению загруженности станции.

Ключевые слова: железнодорожная станция, технические средства, исполнители, прибывающих и убывающих вагонопотоков, диаграмма Исикавы.

Measures to reduce overloading of railway stations

Jumaev Sherzod Bakhrom ugli, candidate of technical sciences, acting associate professor;
Akhmedova Muslima Djalalovna, senior teacher;
Abdumalikov Islomjon Obidjon ugli, assistant;
Zohidov Muhriddin Gofurjon ugli, student master's degree
Tashkent State Transport University (Uzbekistan)

In this article, the factors affecting the load level of the railway station are determined using the Isikawa diagram. Proposals were also made to reduce the workload of the station.

Keywords: railway station, technical facilities, performers, arriving and departing wagon-flows, Isikawa diagram.

Tashish narxini pasaytirish magistral va sanoat temir yo'l transportining asosiy vazifalaridan biridir. Temir yo'l korxonalarida eng ko'p xarajatlar stansiya operatsiyalari bilan bog'liqdir. Mazkur xarajatlar poyezdlarni qabul qilish, qayta ishlash, jo'natish va manyovr ishlari bilan bo'lishi mumkin. Sanoat temir yo'l stansiyalarining magistral transportdagi stansiyalardan asosiy farqi shundaki, undagi ishlar o'z bo'limlari tomonidan boshqariladi hamda ishlar «kirish-transformatsiya-chiqish» sxemasi bo'yicha funksiyalashtirilgan. Stansiyalarning ishi sanoat korxonalarida ishlab chiqarish jarayoniga bo'ysunadi va ishlarning katta qismi sexlarning yuk obyektlariga xizmat ko'rsatishiga to'g'ri keladi [1–9].

Stansiyalar yuklanganligini kamaytirish masalasi bo'yicha nazariy ishlanmalar asosan magistral temir yo'llar uchun amalga oshirilgan, chunki temir yo'l transporti ish hajmining asosini yuk tashish va stansiyalarning o'tkazish qobiliyatini oshirish zarurati tashkil etiladi. Tadqiqot ishlari asosan quyidagi yo'nalishlarda olib borilgan: ommaviy xizmat ko'rsatish va imitatsion modellashtirish nazariyasi asosida (P. S. Gruntov, N. N. Shabalin va boshqalar), peregon va stansiyalar hamda stansiya elementlarining bir-biri bilan o'zaro ta'sirini ta'minlash, stansiyalarni texnik jihozlash va eng murakkab amallarni bajarish texnologiyalari, ya'ni poyezdlarni tuzish va tarqatish jarayonlarini optimallashtirish (E. A. Sotnikov, D. Y. Levin, P. A. Kozlov ilmiy ishlarida) masalalari yoritilgan [10, 11].

Kiruvchi vagonlar oqimi harakatining xususiyatlari o'zgarganda stansiyalarning yuklanganlik darajasini taxmin qilish imkonini beradigan ko'rsatkichni ishlab chiqish mazkur ishning maqsadi hisoblanadi.

Stansiyalar yuklanganligining o'zgarishi bir qator omillarga bog'liq. Bular:

- texnik omillar;
- texnologik omillar;
- boshqaruv jarayoniga bog'liq omillar;
- tabiiy omillar va h.k. Stansiyalarning yuklanganlik darajasiga ta'sir etuvchi omillar guruhi «Isikava» diagrammasi orqali 1-rasmda keltirilgan.

Temir yo'l stansiyasi murakkab transport-texnologik kompleks tizimidir va u elementlarni to'g'ridan-to'g'ri va teskari funksional aloqalar bilan {S} tizimga birlashtirgan quyi tizimlar majmuasidan iborat (2-rasm). Bunda N_i — stansiyaning texnik elementlari to'plami, N_i — ijrochilar, F — texnologik jarayonlar to'plami, I — boshqaruv harakatlari to'plami.

Stansiya faoliyatining asosiy maqsadi — poyezdlarni belgilangan talablarga muvofiq o'z vaqtida qayta ishlanishini va minimal xarajatlar bilan tashish bo'yicha topshiriqlarning qat'iy bajarilishini ta'minlashdan iborat.

Temir yo'l stansiyasi transport tizimi sifatida quyidagi o'zaro bog'liq va doimiy bir-biriga ta'sir qiluvchi elementlardan iborat: texnik vositalar — tarkiblar (vagonlar guruhi), yo'l rivojlanishi elementlari, SMB qurilmalari, poyezd va manyovr lokomotivlari; Ijrochilar — lokomotiv brigadalari, TXKP (texnik xizmat ko'rsatish punkti), TKP (tijoriy ko'rik punkti) va texnik idora ishchilari, DSP (stansiya navbatchisi) va DSP operatori.

Ushbu elementlar orasida to'g'ridan — to'g'ri va teskari funksional munosabatlar mavjud (to'g'ridan-to'g'ri — elementlarning holatining o'zgarishi texnologik ketma-ketlikda sodir bo'lsa va teskari — keyingi elementlarning ishdan chiqishi). To'g'ridan-to'g'ri aloqalar tarkiblarni qayta ishlashning texnologik jadvalida aks ettirilgan. Lokomotiv almashishi ko'zda tutilgan tranzit poyezdini qayta ishlash texnologiyasining grafik modeli — strukturaviy-vaqtinchalik texnologik sxema (VSTS) ko'rinishida berilgan va u 3-rasmda ko'rsatilgan.

Stansiya ishini transport tizimi sifatida baholash ko'rsatkichlaridan biri bu stansiyaning yuklanganlik darajasidir. Stansiya boshqaruvining vazifasi bu belgilangan meyoriy qiymatlar doirasida yuklanish koeffitsiyentlarini $c_n = \{c_1, c_2, c_3, \dots, c_i\}$ ta'minlagan holda, stansiya elementlarining $\mu_n = \{\mu_1, \mu, \mu, \dots, \mu_i\}$ ish intensivligini o'zgartirishdan iborat. Stansiyaning xizmat ko'rsatish elementlarining har biri (qabul qilish parki, tortuv yo'li, ortish-tushirish fronti, TXP, TKP va TI xodimlari, DSP va boshqalar) T vaqtining har bir momentida X kirish va Y chiqish oqimlari va Z holati bilan tavsiflangan yagona birlik sifatida qaraladi. Stansiyaning ishi vaqt o'tishi bilan ular elementlari holatining o'zgarishiga bog'liq. Stansiyaning t vaqtidagi holati — vagonlar, uzatmalar soni va har bir elementda ushbu vaqtda qabul qilinuvchi poyezdlar va boshqalar.

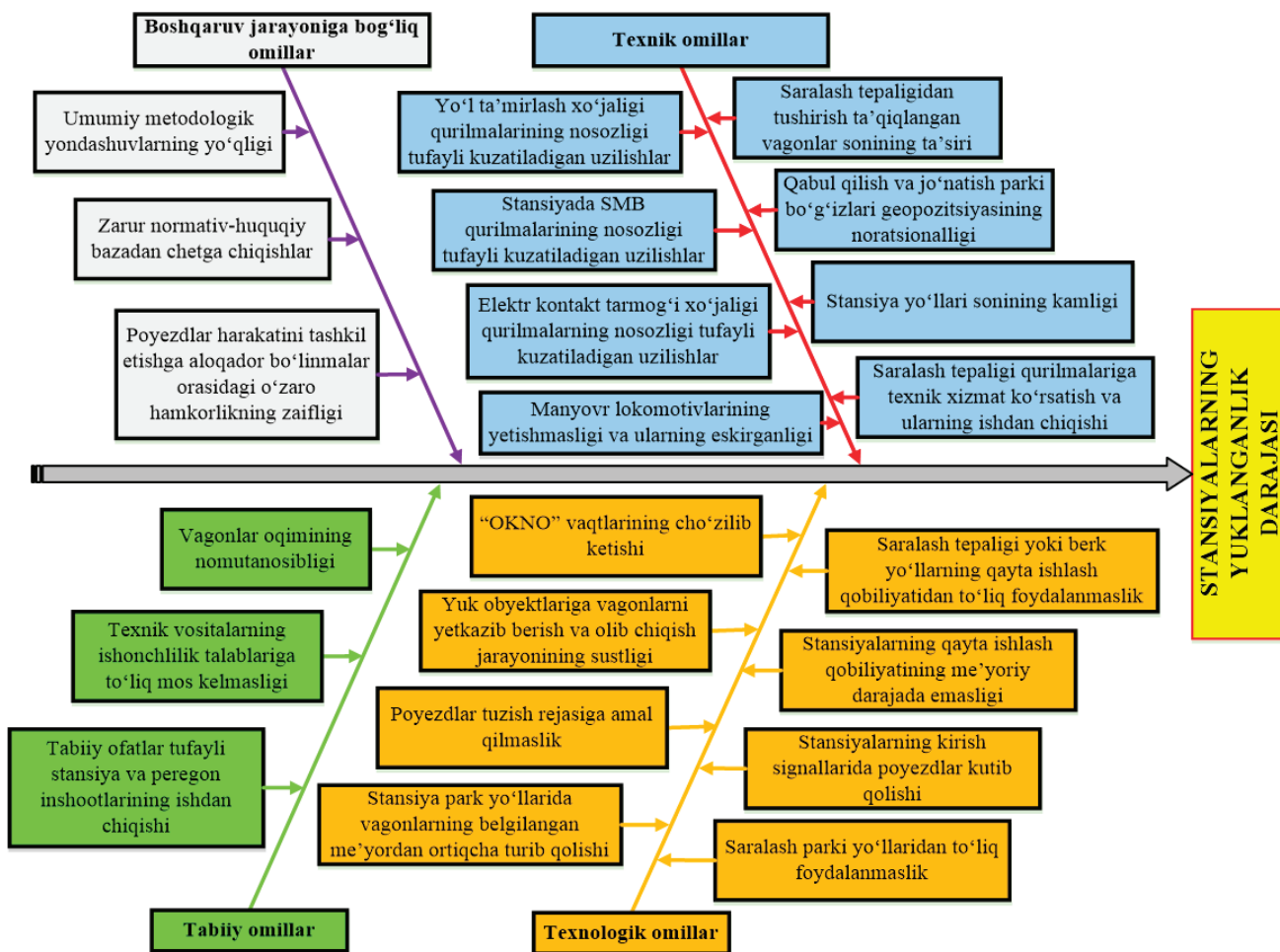
Umuman olganda, stansiya holati yoki uning elementi tenglamasi quyidagicha ko'rinishda bo'ladi:

$$\begin{cases} z_{ort} = f(z, x, t) \\ y_{ort} = g(z, x, t) \end{cases} \quad (1)$$

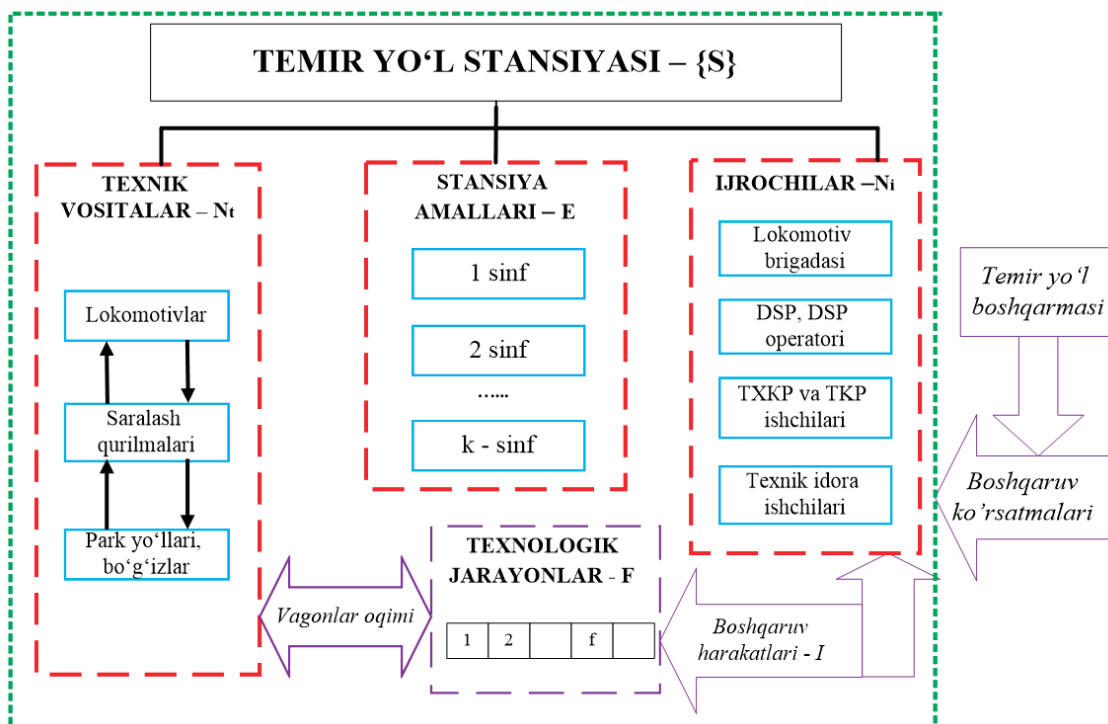
bunda $z_{ort} = z(t)$ — nxt tartibli ustun-matrisasini ifodalovchi tizimning holat vektori;

$x_{ort} = z(t)$ — kirish o'zgaruvchilaridan iborat boshqaruv vektori;

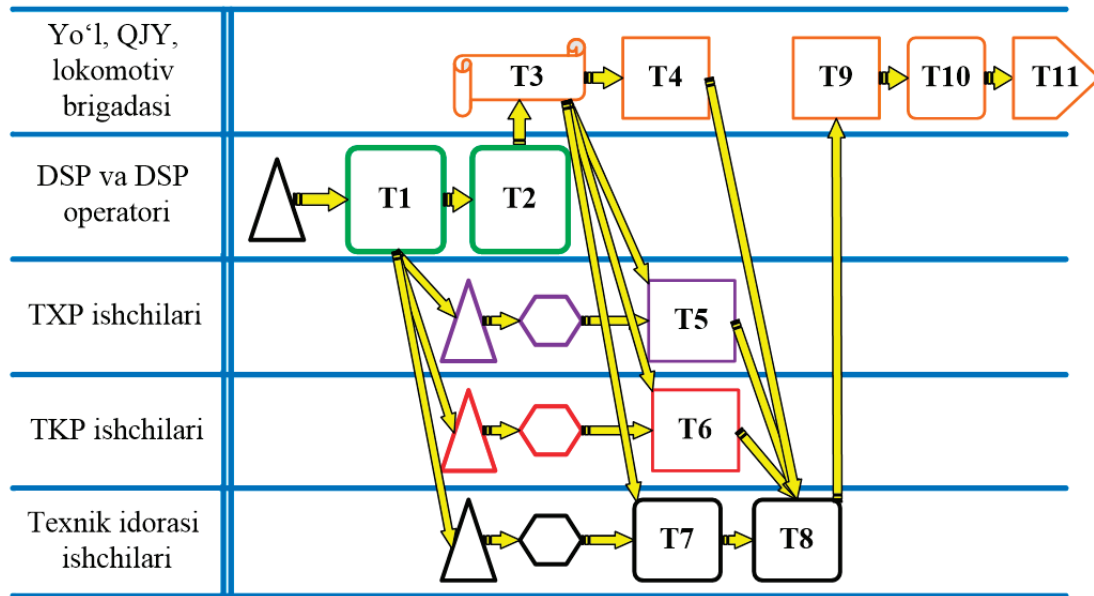
t — rejalashtirish davri bilan chegaralangan vaqt.

Rasm 1. «Isikava» diagrammasi yordamida stansiyalarning yuklanganlik darajasiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil etish

Rasm 2. Temir yo'l stansiyasi — {S} tizimi majmuasi sifatida

Shartli belgilar:

- ijrochi;
- qabul qilish yo'liga chiqish;
- amallar ketma-ketligini ko'rsatadi.

Rasm 3. Stansiyalarda lokomotiv almashishi ko'zda tutilgan tranzit poyezdini qayta ishlashning strukturaviy-vaqtinchalik texnologik sxema (VSTS)si:

T1 — poyezd kelishi haqida ma'lumot olish; T2 — marshrut tayyorlash; T3 — poyezdni qabul qilish; T4 — poyezd lokomotivini tarkibdan ajratish; T5 — tarkib texnik ko'rigini o'tkazish; T6 — tarkib tijoriy ko'rigini o'tkazish; T7 — poyezd hujjatlarini qabul qilish; T8 — poyezd hujjatlarini tayyorlash; T9 — poyezd lokomotivini ulash; T10 — poyezd hujjatlarini qabul qilish; T11 — tranzit poyezdini jo'natish.

Agar stansiyada $t_1, t_2, t_3 \dots, t_k \in T$ vaqtlarda yoki uning elementi $x_1, x_2, x_3 \dots, x_k$ modullarini qabul qilsa va $y_1, y_2, y_3 \dots, y_k$ modullariga xizmat ko'rsatgandan so'ng chiqib ketsa, u holda T_{pl} davridagi holatlarning o'zgarishi quyidagi tenglamalar bilan ifodalanadi:

$$\begin{cases} z_1(t_1) = z_0(t_0) + x_1(t_1) - y_1(t_1) \\ z_2(t_2) = z_1(t_1) + x_2(t_2) - y_2(t_2) \\ \dots \dots \dots \\ z_k(t_k) = z_{k-1}(t_{k-1}) + x_k(t_k) - y_k(t_k) \end{cases} \quad (2)$$

bunda $z_0(t_0)$ - rejalashtirish davri boshidagi tizimning holati;
 $x_1(t_1), x_2(t_2), \dots, x_k(t_k)$ - quyi tizimga kiritish;
 $y_1(t_1), y_2(t_2), \dots, y_k(t_k)$ - quyi tizimdan chiqish.

Δt_i - stansiyaning tizim sifatidagi holati o'zgargan (kirish yoki chiqish moduli tufayli) vaqt oralig'i intervalining $\Delta t_i \geq 0$ uzunligi bo'lsin. O'rtacha qabul qilish intervali:

$$I(\Delta t_i)_{ort} = \Delta t_i / N(\Delta t_i) \quad (3)$$

bunda $N(\Delta t_i)$ - qabul qilingan harakat tarkiblarining soni.

Tizimga kirish intensivligi:

$$r_i(\Delta t_i) = N(\Delta t_i) = 1 / I(\Delta t_i)_{ort} \quad (4)$$

Stansiyaning xizmat ko'rsatuvchi elementlari ishining intensivligi:

$$\mu_i(\Delta t_i) = 1 / \tau(\Delta t_i) \quad (5)$$

Yuqoridagi formulalardan yuklanish koeffitsiyenti quyidagiga teng bo'ladi:

$$\rho_i(\Delta t_i) = \frac{\tau_{i,ort}}{I_{i,ort}} = r_i / \mu_i \quad (6)$$

bunda $\tau_{i,ort} - \Delta t_i$ da xizmat ko'rsatish vaqtining o'rtacha intervali.

Agar qabul qilinuvchi poyezdlar oqimining intensivligiga ta'sir qilishning imkoni bo'lmasa, unda stansiya holatiga ta'sir qilishning yagona usuli bu, stansiyada xizmat ko'rsatish vaqt oralig'ini qisqartirishdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, magistral transportda tashishni tashkil qilish jarayoniga ta'sir qiluvchi omillar soni qanchalik ko'p bo'lsa, poyezd va vagonlarni qayta

ishlash texnologik jarayonining har bir amali uchun xizmat ko'rsatish davomiyligini hisoblashda ushbu amalning boshlanishidagi kutish vaqtini (t_{kutish}) hisobga olish kerak. Vagonlarning stansiyada turish davomiyligi poyezd turiga va ularni qayta ishlash texnologiyasiga bog'liq. Har xil turdagi poyezdlar bilan bajariladigan amallar ketma-ketligi va ular davomiyligi meyorlashtirish — bu texnik va tijoriy ko'rikdan o'tkazish, hujjatlarni qabul qilish, tarkiblarni hisobdan chiqarish, natur varaqni tekshirish va hk.larni o'z ichiga oladi. Ushbu amallarning umumiy davomiyligi hisoblashda mazkur amallarni bajarilishidagi boshlanishni kutgan holda, harakat tarkibining turib qolish vaqtini hisobga olishi kerak. Amallarning umumiy davomiyligi (t) quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$t = T_{meyor} + t_{kutish}, \text{ soat} \quad (7)$$

bunda T_{meyor} – meyor bo'yicha amallarning davomiyligi, soat;

t_{kutish} – turib qolish vaqtlarining davomiyligi, soat.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, kritik holat uchun balans tenglamasi quyidagicha ko'rinishda oladi:

$$z(\Delta t_i) = z(\Delta t_{i-1}) + \frac{\Delta t_i}{l_{i.o'rt.}} - \Delta t_i / (t_{kutish.i.} + \tau_{i.o'rt.}) \quad (8)$$

Tizim yuklanishini aniqlash uchun harakat tarkibining maksimal turib qolishi ($\delta(t)$) bo'lgan $t_0, \dots, t_k (T_k \text{ kritik davr})$ davrdagi max $z(t_i)$ ni aniqlash kerak. Ushbu davrda xizmat ko'rsatish elementlarining yuklanganlik koeffitsienti $\rho_k > 1$ bo'ladi va bu holatda kirish moduli chiqish moduliga nisbatan kattaroqdir. Ya'ni, bu davrda mazkur tizim to'ldiriladi va u kritik holatda max $z(T_k)$ bo'ladi. Stansiyada j -chi egasiga tegishli i -chi vagonlar oqimining turish davomiyligi:

$$T_{ij} = \sum_{k=1}^{P_{ij}} t_{ijk} \quad (9)$$

bunda t_{ijk} – j -egasiga tegishli i -vagonlar oqimini bilan k -amalni bajarish davomiyligi, soat;

P_{ijk} – j -egasiga tegishli i -vagonlar oqimi bilan bajarilgan amallar soni, ta;

k – k -stansiya bo'ylab vagonlar oqimining o'tish texnologiyasida amallarning tartib raqami.

Transport xarajatlarini kamaytirishga quyidagi chora-tadbirlar orqali erishish mumkin — poyezdlarni qayta ishlovchi texnik elementlar sonini ko'paytirish, amallarning bajarilish davomiyligini qisqartirish va stansiya elementlarining o'zaro, qo'shni stansiyalar va yuk obyektlari bilan ishini aniqroq bog'lash hamda tashkil etish.

XULOSA

1. Temir yo'l stansiyasini yanada samarali ishlashi uchun mazkur stansiyaning barcha elementlarini bir xil yuklanishda saqlash va asosan, eng ko'p yuklangan elementlar uchun uning pasayishini ta'minlash kerak.

2. Bunga quyidagi chora-tadbirlar orqali erishish mumkin — texnik elementlar sonini ko'paytirish, amallar davomiyligini qisqartirish va stansiya elementlarining ishlarini yanada aniqroq bog'lash hamda qo'shni stansiyalar bilan hamda xizmat ko'rsatuvchi yuk obyektlari bilan olib boriladigan ishlarni takomillashtirish.

Adabiyot:

1. Khudayberganov, S. K., & Suyunbayev, S. M. (2019). Results of application of the methods «Sologub» and Combinator sorting in the process of forming multi-group trains at the sorting station. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(4), 62–72.
2. Суюнбаев, Ш. М., Жумаев, Ш. Б., & Ахмедова, М. Д. (2020). Процесс расформирования и формирования многогруппного поезда на железных дорогах АО «Узбекистан темир йуллари». Транспорт шёлкового пути, (3), 30–38.
3. Khudayberganov, S. K., Suyunbayev, S. M., Bashirova, A. M., & Jumayev, S. B. (2020). Results of application of the methods «Conditional group sorting» and «Combinatorial sorting» during the multi-group trains formation. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 16(1), 89–95.
4. Mansuraliyevich, S. S., Kabildjanovich, K. S., Aleksandrovich, S. A., Bakhromugli, J. S., Bakhromovna, M. D., & Rakhimovich, O. A. (2021). Method of determining the minimum required number of sorting tracks, depending on the length of the group of wagons. REVISTA GEINTEC-GESTAO INOVACAO E TECNOLOGIAS, 11(2), 1941–1960.
5. Суюнбаев, Ш. М., Жумаев, Ш. Б. Ў, Бўриев, Ш. Х. Ў, & Туропов, А. А. Ў. (2021). Темир йўл участкаларида маҳаллий вагонлар оқимини турли тоифадаги поезدلار билан ташкил этиш усуллари техника-иктисодий баҳолаш. Academic research in educational sciences, 2(6), 492–508.
6. Jumayev, S., Khudayberganov, S., Achilov, O., & Allamuratova, M. (2021). Assessment criteria for optimization of parameters affecting to local wagon-flows at railway sites. In E3S Web of Conferences (Vol. 264). EDP Sciences.
7. Жумаев, Ш. Б. (2019). Исследование среднего состава грузовых поездов при отправлении их с повышенной нормой состава в условиях твердого графика. In Инфраструктура и эксплуатация наземного транспорта (pp. 178–180).
8. Aripov, N. M., & Vladimirovich, R. A. (2021). Rapid planning of mixed-structure train organization in the context of non-proportional wagon-flows. International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences, 1(5), 324–335.

9. Жумаев, Ш. Б., Суюнбаев, Ш. М., & Ахмедова, М. Д. (2019). Влияние расписания грузовых поездов по отправлению в условиях твердого графика движения на показатели состава образования. Наука и инновационные технологии, (11), 25–29.
10. Botakoz, I., Saule, B., Rashid, K., Gulzhan, M., Zhanar, A., Shinolat, S., & Sherzod, J. (2021). The Algorithm of an Intelligent Transport System with the Formation of Information Technology Capabilities. Design Engineering, 6079–6090.
11. Управление эксплуатационной работой и качеством перевозок на железнодорожном транспорте / под ред. П. С. Грунтова. — М.: Транспорт, 1994. — 553 с.
12. Грунтов П. С. Эксплуатационная надёжность станций. — М.: Транспорт, 1994. — 553 с.

Йўловчи вагонлари тележкаларини такомиллаштириш йўллари ва ривожланиш истиқболлари

Нигаи Родион Павлович, техника фанлари номзоди, доцент;
Хикматов Фарход Фазлиддин угли, ассистент;
Зафаров Диёр Шухрат угли, ассистент;
Намозов Соҳиб Боходирович, ассистент;
Музаффаров Фаррух Файзитдинович, ассистент;
Абдурахмонов Пахлавон Қахрамон ўгли, ассистент;
Раҳимов Огабек Отабекович, талаба
Тошкент давлат транспорт университети (Ўзбекистон)

Мақолада ҚВЗ-ЦНИИ I ва II, ТВЗ-ЦНИИ-М ҳамда 68–908 (68–909) моделларидаги йўловчи вагонлари тележкаларининг асосий камчиликлари, уларни такомиллаштириш йўллари ва ривожланиш истиқболлари келтирилган.

Калит сўзлар: йўловчи вагонлари, тележкалар, поддон, люлка, марказий рессор осилганлиги.

Пути совершенствования и перспективы развития тележек пассажирских вагонов

Нигаи Родион Павлович, кандидат технических наук, доцент;
Хикматов Фарход Фазлиддин угли, ассистент;
Зафаров Диёр Шухрат угли, ассистент;
Намозов Соҳиб Боходирович, ассистент;
Музаффаров Фаррух Файзитдинович, ассистент;
Абдурахмонов Пахлавон Қахрамон угли, ассистент;
Раҳимов Огабек Отабекович, студент
Ташкентский государственный транспортный университет (Узбекистан)

В статье описаны основные недостатки тележек пассажирских вагонов моделей ҚВЗ-ЦНИИ I и II, ТВЗ-ЦНИИ-М и 68–908 (68–909), пути совершенствования и перспективы их развития.

Ключевые слова: пассажирские вагоны, тележки, поддон, люлька, центральное рессорное подвешивание.

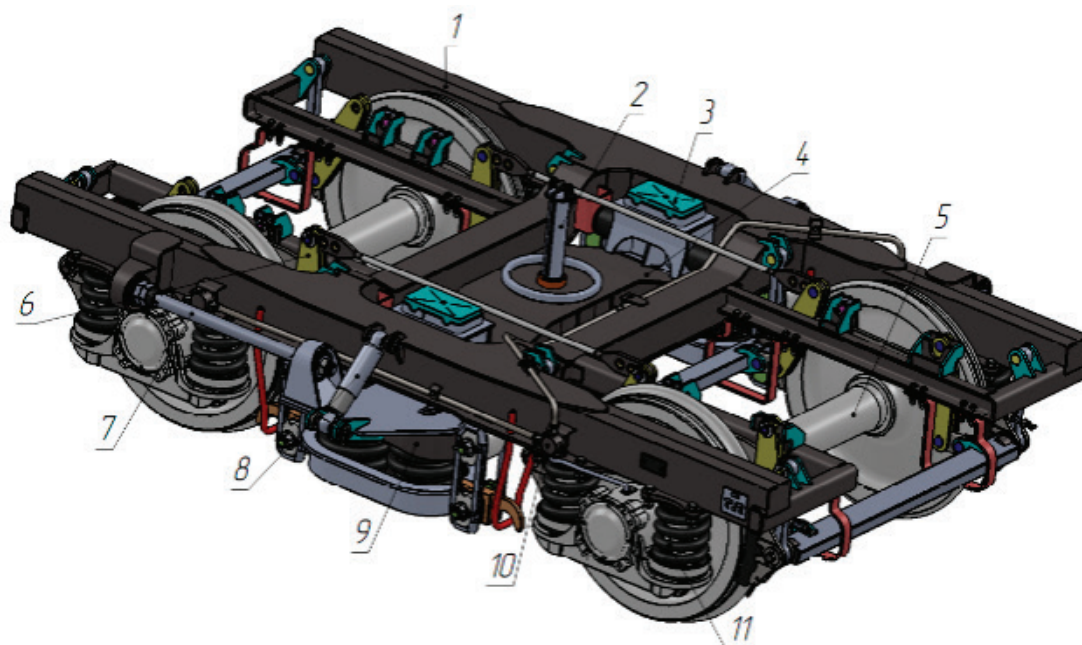
Ўзбекистон Республикаси темир йўл транспортининг барча хўжаликларида бўлгани каби вагон хўжалигида ҳам бир қанча янги лойиҳалар амалга оширилмоқда (айниқса йўловчиларга қулайликлар яратиш ва юкларни ўз вақтида етказиш бўйича), натижада йўловчиларни ва халқ хўжалиги юкларини ташиш самарали ва сифатли амалга оширилмоқда [1–6].

Маълумки, ҳозирги кунда темир йўл транспортида йўловчиларни ташишга ва уларга қулайликлар яратишга алоҳида эътибор берилмоқда, чунки уларни ташиш жараёнида хавфсизлигини таъминлаш ва уларга юқори даражада сифатли хизмат кўрсатиш темир йўл транспортига бўлган ишонччи оширади, бу эса темир йўлдан фойдаланувчи йўловчиларнинг сонини орттиришига олиб келади [7–11].

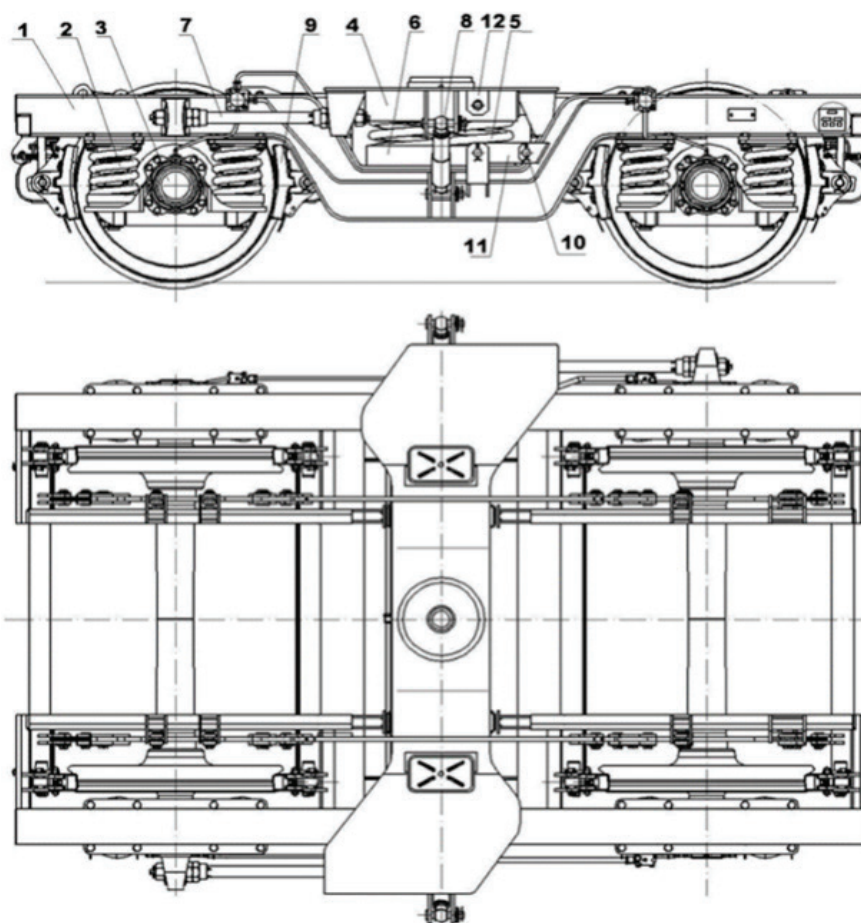
Юқоридаги талабларни қондириш учун замонавий йўловчи вагонларини ишлаб чиқариш ва уларнинг тезлигини ошириш

талаб этилади. Йўловчи вагонларининг тезлиги ва хавфсизлигини таъминлайдиган асосий қисмларидан бири унинг тележкаси, у ҳаракат вақтида тебранишларни сўндирган ҳолда қия йўналишларда вагонларни хавфсиз ҳаракатланишини таъминлайди [12]. Ҳозирда 1520 мм колеяга эга мамлакатлар темир йўлларида ҳаракатланадиган йўловчи вагонларда асосан ҚВЗ-ЦНИИ I ва II тур, ТВЗ-ЦНИИ-М турлардаги тележкалардан фойдаланилмоқда [13]. Ушбу тележкаларнинг марказий рессор осилганлиги люлкали ҳисобланиб, уларни ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш жараёнида бир қанча куйидаги камчиликлар кузатилмоқда [14]:

– ишлаб чиқариш жараёнининг мураккаблиги, чунки поддонни рамага бирлаштириш мураккаб жараён бўлиб кўп вақт ва меҳнат талаб этади (Ўзбекистонда ишлаб чиқарилаётган поддон пайвандлаш йўли билан йиғилади);

1-расм. 68–909 моделидаги тележканинг умумий кўриниши: 1 — тележка рамаси; 2 — шкворень; 3 — сирпангич; 4 — рессор устки балка; 5 — ғилдирак жуфти; 6 — ричажли узатма; 7 — поводок; 8 — гидравлик тебраниш сўндиргич; 9 — марказий осилганлик; 10 — букса исишини назорат қилувчи датчик; 11 — буксали осилганлик

2-расм. Люкасиз 68–921 (68–922) моделидаги тележканинг умумий кўриниши: 1 — тележка рамаси; 2 — буксали осилганлик 3 — ғилдирак жуфти; 4 — рессор устки балка; 5 — марказий сўндиргич пружиналари; 6 — поддон; 7 — поводок; 8 — тебраниш сўндиргич; 9 — ричажли тормоз узатмаси

– вагоннинг барча оғирлиги илгак қисмига тушиши, илгак ва поддоннинг зўриқиши ва бунинг натижасида хавфсизликнинг ошиши;

– таъмирлаш жараёнида тележкани қисмларга ажратиш ва йиғиш ишларининг мураккаблиги.

Тузилиши жиҳатидан юқорида келтириб ўтилган тележкалардан қисман фарқ қиладиган ва мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган 68–908 (68–909) тележкаларининг ҳам марказий рессор осилганлиги люлкалидир (1-расм) [15, 16].

Юқоридаги камчиликларни бартараф этиш мақсадида йўловчи вагонларида иқтисодий жиҳатидан кам ҳаражат талаб этувчи «Тошкент йўловчи вагонларини қуриш ва таъмирлаш заводи» акциядорлик жамиятида ишлаб чиқарилаётган замонавий люлкасиз 68–921 (68–922) моделидаги тележкалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир (2-расм) [12].

68–921 (68–922) моделидаги тележкалар завод мутахассислари ва Тошкент темир йўл муҳандислари институти «Вагонлар ва вагон хўжалиги» кафедраси ёш олимлари билан биргаликда лойиҳалаштирилган бўлиб, уларнинг техник имкониятлари статик ва динамик синовлар натижасида асосланган [17–19]. Натижада, «Тошкент йўловчи вагонларини қуриш ва таъ-

мирлаш заводи» импорт ҳаражатлари камайтирилиши билан бирга, МДХ мамлакатлари ичида йирик ишлаб чиқарувчи корхонага айланди.

Ушбу тележкалар КВЗ-ЦНИИ I ва II, ТВЗ-ЦНИИ-М тележкаларидан фарқли равишда қуйидаги афзалликларга эга:

– конструкцион тузилиши бир мунча оддийлиги (рессор осилганлик қисмининг йўқлиги);

– ишлаб чиқаришга кам ҳаражат сарфланиши (металлнинг ва вақтнинг тежалиши);

– ҳаракат тезлигининг юқорилиги (160–200 км/соат);

– юриш кўрсаткичларининг яхшилиги ва бошқалар.

Юқорида келтириб ўтилган замонавий люлкасиз 68–921 (68–922) модели йўловчи вагон тележкалари мамлакатимизда тезюрар йўловчи ҳаракат таркибини ривожланишига ва уларнинг тезликларини оширишга асос бўлади. Люлкасиз тележкаларнинг тебраниш сўндиргичлари, юриш кўрсаткичлари яхшиланса ва тузилиши жиҳатидан мустаҳкамлиги оширилса мамлакатимизда йўловчи ҳаракат таркиби тезлигини 180–200 км/соатга ошириш мумкин. Бунинг натижасида темир йўлларнинг рақобатбардошлиги ортади ва йўловчилар томонидан сарф бўладиган вақт камаяди.

Адабиёт:

1. Расулов М. Х. Проблемы повышения конкурентоспособности отечественных железнодорожных коридоров / М. Х. Расулов, У. Н. Ибрагимов, Р. В. Рахимов // Научные труды Республиканской научно-технической конференции «Ресурсосберегающие технологии на ж.-д. транспорте». — Ташкент: ТашИИТ, 2013. — С. 14–17.
2. Рахимов Р. В. Ўзбекистон Республикасининг транзит потенциалини ошириш йўллари / Р. В. Рахимов, Д. Н. Заирова // Вестник ТашИИТ. — 2017. — № 1. — С. 120–127.
3. Бороненко Ю. П. Оценка потребности в новых пассажирских вагонах для железных дорог Узбекистана и основные направления их совершенствования / Ю. П. Бороненко, Р. В. Рахимов // Вестник ТашИИТ. — Ташкент, 2009. — № 2. — С. 88–91.
4. Рахимов Р. В. Анализ состояния и перспективы развития парка грузовых вагонов АО «УТЙ» / Р. В. Рахимов // Научные труды Республиканской научно-технической конференции «Ресурсосберегающие технологии на ж.-д. транспорте». — Ташкент: ТашИИТ, 2017. — С. 91–94.
5. Рахимов Р. В. «Ўзбекистон темир йўллари» АЖнинг вагон паркни: ҳозирги ҳолати ва ривожланиш истикболлари / Р. В. Рахимов, Д. Н. Заирова // Вестник ТашГТУ. — 2018. — № 2 (103). — С. 136–142.
6. Рузметов Я. О. Перспективы развития вагоностроения в Республике Узбекистан / Я. О. Рузметов, Р. В. Рахимов // Сборник научных трудов VIII Всероссийской научной конференции «Проблемы и перспективы развития вагоностроения». — Брянск: БГТУ, 2019. — С. 147–150.
7. Рахимов Р. В. Первый узбекский пассажирский вагон дальнего следования / Р. В. Рахимов // Тяжелое машиностроение. — 2010. — № 6. — С. 34–35.
8. Рахимов Р. В. Новый пассажирский вагон купейного типа для железных дорог Узбекистана / Р. В. Рахимов // Известия ПГУПС. — 2010. — № 2. — С. 286–295.
9. Миноваров Р. М. Пассажирские вагоны постройки Республики Узбекистан / Р. М. Миноваров, Р. В. Рахимов // Вестник ТашИИТ. — Ташкент, 2009. — № 3–4. — С. 40–45.
10. Рахимов Р. В. Оценка ходовых качеств нового пассажирского вагона модели 61–920 производства Республики Узбекистан / Р. В. Рахимов // Проблемы механики. — 2015. — № 2. — С. 53–56.
11. Рахимов Р. В. Разработка нового пассажирского вагона для железных дорог Узбекистана / Р. В. Рахимов // Материалы VI Международной научно-технической конференции «Подвижной состав XXI века: идеи, требования, проекты». — СПб.: ПГУПС, 2009. — С. 150–153.
12. Рахимов Р. В. Ходовые части вагонов. Учебное пособие. — Ташкент: Узбекистан, 2018. — 200 с.
13. Лукин В. В. Вагоны. Общий курс: учебник для вузов ж.-д. транспорта / В. В. Лукин, П. С. Анисимов, Ю. П. Федосеев; под ред. В. В. Лукина. — М.: Маршрут, 2004. — 424 с.
14. Мотовилов В. С. Технология производства и ремонта вагонов / К. В. Мотовилов, В. С. Лукашук, В. Ф. Криворудченко, А. А. Петров; Под ред. К. В. Мотовилова. — М.: Маршрут, 2003. — 382 с.

15. Рахимов Р.В. Совершенствование конструкции пассажирской тележки с люлочным подвешиванием модели 68–909 и 68–908 / Р.В. Рахимов, С.В. Хохлов // Материалы VI Международной научно-технической конференции «Подвижной состав XXI века: идеи, требования, проекты». — СПб.: ПГУПС, 2009. — С. 204–205.
16. Рахимов Р.В. Новые тележки для пассажирских вагонов производства Ташкентского завода по строительству и ремонту пассажирских вагонов / Р.В. Рахимов, С.В. Хохлов // Известия ПГУПС. — 2010. — № 3. — С. 157–165.
17. Ергашев З.З. Внедрение цифрового прототипа на вагоностроительные предприятия Узбекистана / З.З. Ергашев, Р.В. Рахимов, Ф.С. Галимова // Вестник ТашИИТ. — 2014. — № 2/3. — С. 43–46.
18. Raximov R.V. Introduction of modern technologies in the enterprise SJSRC «O'zbekiston temir yo'llari» / R.V. Raximov, F.S. Galimova // Bulletin of Tashkent State Technical University. — 2015. — No 3. — P. 159–164.
19. Рахимов Р.В. «Ўзбекистон темир йўллари» АЖ корхоналарида янги вагонларни қуришда рақамли прототип технологиясини тадбиқ этиш / Р.В. Рахимов, Д.Н. Заирова, Ф.С. Галимова // Вестник ТашИИТ. — 2015. — № 3/4. — С. 54–60.

Молодой ученый

Международный научный журнал
№ 13 (408) / 2022

Выпускающий редактор Г. А. Кайнова
Ответственные редакторы Е. И. Осянина, О. А. Шульга, З. А. Огурцова
Художник Е. А. Шишков
Подготовка оригинал-макета П. Я. Бурьянов, М. В. Голубцов, О. В. Майер

За достоверность сведений, изложенных в статьях, ответственность несут авторы.
Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов материалов.
При перепечатке ссылка на журнал обязательна.
Материалы публикуются в авторской редакции.

Журнал размещается и индексируется на портале eLIBRARY.RU, на момент выхода номера в свет журнал не входит в РИНЦ.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ФС77-38059 от 11 ноября 2009 г., выдано Федеральной службой по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций (Роскомнадзор).

ISSN-L 2072-0297

ISSN 2077-8295 (Online)

Учредитель и издатель: ООО «Издательство Молодой ученый»

Номер подписан в печать 13.04.2022. Дата выхода в свет: 20.04.2022.

Формат 60×90/8. Тираж 500 экз. Цена свободная.

Почтовый адрес редакции: 420140, г. Казань, ул. Юлиуса Фучика, д. 94А, а/я 121.

Фактический адрес редакции: 420029, г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, д. 25.

E-mail: info@moluch.ru; <https://moluch.ru/>

Отпечатано в типографии издательства «Молодой ученый», г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, д. 25.